

**T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**ÂŞIK PAŞA'NIN GARİB-NÂMESİ'NDE
DEVİRİN TOPLUM HAYATI**

**YÖNETEN
Prof. Dr. MEHMET ÇELİK**

**HAZIRLAYAN
FATMA ASLI ŞEKER**

MANİSA-2006

[Düzeltil](#)[Yazdır](#)[? Yardım](#)**T.C YÜKSEKÖĞRETİM KURULU TEZ MERKEZİ****TEZ VERİ GİRİŞ FORMU**

(Tez yazarı tarafından bilgisayarda doldurularak kaydedilmeli
Referans Numarası alındıktan sonra basılarak imzalanmalıdır.)

Ref No: 26103

Tez No: .....
(Tez Merkezi tarafından
doldurulacaktır.)

Yazar Adı / Soyadı : Fatma Aslı ŞEKER
(Tezde kullandığınız tüm adlarınızı açık olarak yazınız.Kısaltma kullanmayınız.)
Uyruğu : T.C. **T.C. Kimlik No** : 37651833398
Telefon No : 232.2433084 **GSM No** :
E-Posta Adresi : seker1977@yahoo.com
Tezin Özgün Dili : Türkçe
(Tezin ana bölümünün dili)
Tezin Adı : ÂŞIK PAŞA'NIN GARİB-NÂMESİ'NDE DEVRİN TOPLUM HAYATI

(Tezin özgün dildeki adı.
Yandaki alana en fazla
200 karakter yazılabilir.)

Tezin Türkçe Adı : ÂŞIK PAŞA'NIN GARİB-NÂMESİ'NDE DEVRİN TOPLUM HAYATI

(Tezin özgün dili Türkçe
değilse burayı doldurunuz.
Yandaki alana en fazla
200 karakter yazılabilir.)

Tezin İngilizce Adı : Social Life of the Period (XIII and XIV centuries) in
Garib-nâme of Âşık Paşa

(Tezin özgün dili ise
ingilizce adını buraya yazınız.
Yandaki alana
en fazla 200 karakter yazılabilir.)

Tezin Konu Başlığı :
1. Tarih
2.
3.

Tezin Yapıldığı Yer :
Üniversite Celal Bayar Üniversitesi
Enstitü / Hastane Sosyal Bilimler Enstitüsü
Fakülte Fen-Edebiyat
Fakültesi
Anabilim Dalı/Bölüm Tarih Anabilim Dalı/ Ortaçağ Tarihi Bölümü

Tez Türü : Yüksek Lisans

Tez Yılı : 2006 (yyyy)

Sayfa Sayıları : 147 (Toplam)

Giriş Sayfaları : 14 Ana Bölüm : 132

(Romen rakamlarıyla numaralandırılmış bölüm)

Ekler: 0

(Ana bölümden farklı numaralandırılmış ise)

Tez Danışmanları : Ünvanı Adı Soyadı
1. Danışman : Prof. Dr. Mehmet ÇELİK
2. Danışman :
3. Danışman :

Dizin Terimleri:

(Dizin terimleri listelerinden seçiniz. İmleri dizin terimini girmek istediğiniz kutucuğa getiriniz. Kutucuğun yanındaki linke tıklayınız. Gelen alfabetik listeden uygun harfi seçiniz. Aradığınız terimi listede tarayıp bulduğunuzda tıklayınız. Terim uygun kutucuğa yerleşecektir.)

Türkçe Dizin Terimleri İngilizce Dizin Terimleri

Aşık Paşa

Garibname

Önerilen Dizin Terimleri:(YÖK Dizin terimleri listelerinde bulamayıp önerdiğiniz terimler)

Türkçe

İngilizce

Tezin Metin Formatı Dışındaki Ekleri : (Aynı türden 1'den çok dosyanız varsa ilgili kutuda dosya adlarını noktalı virgül (;) ile ayırınız)

Resim:- Dosya adı:

Harita:- Dosya adı:

Görüntü:- Dosya adı:

Ses:- Dosya adı:

Program:- Dosya adı:

Diğer:- Lütfen Belirtiniz:

Dosya
adı:

Kısıtlama :Yok

Kısıtlama Bitiş Tarihi:

(gg/aa/yyyy)

Proje desteği aldıysa Proje no:

Tarih: .....

İmza .....

Bu belgenin İnternet Adresi : <http://www.yok.gov.tr/YokTezForm>

 Düzelt

 Yazdır

 Yardım

ÖZET

Türkiye Tarihi açısından XIII. ve XIV. yüzyıl önemli olayların yaşandığı bir dönemdir. Bu dönem geleceğe büyük izler bırakan Selçuklu Devleti'nin sonu ve gelecekte büyük medeniyet oluşturacak olan Osmanlı Devleti'nin ilk tohumlarının atıldığı sıkıntılı ve sancılı bir dönemdir.

Garib-nâme Türk, edebiyat ve medeniyet tarihinin önemli eserlerinden biridir. Garibnâme'de yazıldığı dönemin toplum hayatının yansımaları ele aldığımız bu çalışmamızda XIII.ve XIV.yüzyıl toplumundan bahsetmeden geçemedik.Tabii ki bu dönemdeki mutasavvıfların halk üzerinde önemli tesirleri olmuştur, bunlar büyük, medeni bir devletin kuruluşunda baş rol oynamışlardır. Sanat, edebiyat ve fikrî sahada çok önemli zengin içerikli eserlerin verildiği, hayatın zorluklarının aşılmaya çalışıldığı bir dönemde kuşkusuz halk, güven telkin eden bu şahsiyetler etrafında toplanmışlardır.

Bu dönemin şartları içinde önemli şahsiyetiyle etrafında pek çok kişinin toplandığı Âşık Paşa, Garib-nâme isimli eserini vücuda getirmiştir. Nitekim kendi ailesi de sıkıntıları azaltabilmek için önemli roller üstlenmişlerdir. Kanaatimizce bu sıkıntılı dönemde yaşayan Âşık Paşa'nın eserinde devrin sosyal hayatına değinmemesi mümkün değildir.

Garib-nâme'nin değeri yazıldığı dönem göz önüne alındığında onun değeri daha açıkça ortaya çıkmaktadır. Ayrıca nüshalarının yurt içi ve yurt dışında pek çok kütüphanede de yer alması onun daha sonraki yüzyıllarda da çoğaltılarak okunduğunu ve kabul gördüğünü göstermektedir.

Çalışmamızda Âşık Paşa'nın Garib-nâme'si baştan sona gözden geçirilerek, beyitlerde değişik vesilelerle değinilen sosyal hayatla ilgili düşünce ve anlayışını ortaya koyan söylemleri ele alınmıştır. Bunların gerek dönemleri, gerekse günümüze yansımaları değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Ayrıca, Âşık Paşa'nın sosyal hayata dair düşüncelerini ifade ettiği deyim ve kavramların Türk kültürü bakımından nasıl ele alınması gerektiği üzerinde de yorumlar yapılmaya gayret edilmiştir. Bu arada bu kavramların farklı Türk topluluklarında ve Türk Tarihi'nin diğer kaynakları ile de karşılaştırılmasına çalışılmıştır.

ABSTRACT

Social Life of the Period (XIII and XIV centuries) in Garib-nâme of Âşık Paşa

In the Turkish history, XIII and XIV centuries were the period that many important events took place. This period was a difficult time scale, which saw the end of the State of Selcuk, which had left many traces for the future, and the beginning of the Ottoman state, which was going to establish huge civilisation.

Garib-nâme is one of the important manuscripts in the Turkish literature and civilisation history. In this thesis, we investigate into the reflection of the century discussed in the Garib-nâme to its social life. Therefore, we could not leave the social life in the XIII and XIV centuries out of our work. Spiritual leaders who lived in this period also had positive effects in the civil life and played a leading role to the establishment of huge and civilised state. People gathered around these leaders who were trustable in the period when many important products in architectural, literature and intellectual were developed and difficulties in the social life were trying to get over.

Âşık Paşa, around whom many people gathered as being an important person, wrote his book entitled “Garib-nâme” under the circumstances in the period. His family also played important roles in getting over the difficulties in social life. We therefore think that Âşık Paşa, who lived in this very difficult time period, could not leave the issues related to social life of the period out of his book.

The value of Garib-nâme became more evident when the period of it’s writing was considered. In addition, distribution of its copies to many national and international libraries of course proves the fact that it was widely read and accepted.

In this thesis, Garib-nâme was investigated throughout and then verses that express thoughts related to the social life were revealed. The period of their writing and their effects in our own time is also discussed.

In addition, it is that how the concepts and expressions that Asik Pasa wrote should be discussed and interpreted in terms of Turkish culture. The concepts were also compared with those seen in different Turkish communities and various works produced throughout Turkish history

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Aşık Paşa'nın Garibnâmesi'nde Devrin Toplum Hayatı” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

11.10.2006
Fatma Aslı ŞEKER

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 12/10/2006 tarih ve 18/22 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisans Üstü öğretim Yönetmeliği'nin 24. Maddesi gereğince Enstitümüz Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi yüksek lisans programı öğrencisi Fatma Aslı ŞEKER'in "Aşık Paşa'nın "Garip -Nağme "sine Göre Devrin Toplum Haya Konulu tezi incelenmiş ve aday 19.01.2007 tarihinde saat 10.00'da jüri önünde te savunmasına alınmıştır.

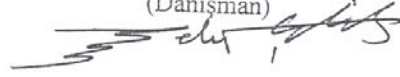
Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 30.. dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna	☒	<u>OY BİRLİĞİ</u>	☒
DÜZELTME yapılmasına	☐ *	<u>OY ÇOKLUĞU</u>	☐
RED edilmesine	☐ **	ile karar verilmiştir.	

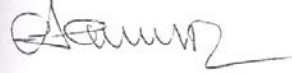
* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.

** Bu halde adayın kaydı silinir.

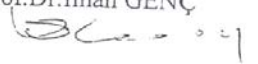
BAŞKAN
Prof.Dr.Mehmet ÇELİK
(Danışman)

ÜYE
Doç.Dr.Ali ÖNGÜL

ÜYE
Prof.Dr. İlhan GENÇ

Evet   Hayır

*** Tez, burs, ödül veya Teşvik prog. (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir

Tez, mutlaka basılmalıdır

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, basımı gereksizdir.

ÖNSÖZ

Türkiye tarihi açısından XIII. ve XIV. yüzyıl önemli olayların yaşandığı bir dönemdir. Bu dönem geleceğe büyük izler bırakan Türkiye Selçuklu Devleti'nin sonu ve gelecekte büyük medeniyet oluşturacak olan Osmanlı Devleti'nin ilk tohumlarının atıldığı sıkıntılı ve sancılı bir dönemdir.

Garib-nâme XIV. yüzyılda kaleme alınmış, Türk dil ve edebiyat tarihinin önemli mahsullerinden biridir. Garib-nâme'deki yazıldığı dönemin toplum hayatını ele aldığımız bu çalışmamızda XIII. ve XIV. yüzyıl toplumundan bahsetmeden geçemedik. Tabii ki dönem içerisinde mutasavvıfların halk üzerinde hatırı sayılır tesirleri olmuştur. Mutasavvıfların büyük ve medenî bir devletin kuruluşunda başrolü oynadıkları söylenebilir. Sanat, edebiyat ve düşünce alanında çok önemli zengin içerikli eserlerin verildiği, hayatın zorluklarının aşılmaya çalışıldığı bir dönemde, siyasi ve sosyal kargaşa ortamından uzaklaşmaya çalışan halk, güven telkin eden şahsiyetler etrafında toplanmışlardır.

Bu dönemin şartları içinde nüfuzlu bir aileye sahip oluşu, şahsiyetiyle etrafında pek çok kişinin toplandığı Âşık Paşa, Garib-nâme isimli eserini vücuda getirmiştir. Nitekim kendi ailesi de Anadolu'nun buhranlı günlerinde sıkıntıları azaltabilmek için önemli roller üstlenmişlerdir. Kanaatimizce böyle bir dönemde yaşayan Âşık Paşa'nın eserinde devrin sosyal hayatına değinmemesi mümkün değildir. Bu nedenle Garib-name'yi gözden geçirerek, bazı kavram, deyim ve anlatımlardan yola çıkarak devrin sosyal hayatına bir pencere açmak istedik.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Garib-nâmenin daha iyi anlaşılabilmesi için yazıldığı dönemin siyasi tarihine yer verilmiştir. Giriş bölümünde dönemin önemli olayları arasında yer alan, Moğolların saldırıları sonucunda Türkistan'dan Anadolu'ya vuku bulan göçler, Babai isyanı, Köseadağ savaşı ve Moğolların Anadolu'ya girmeleri ve Anadolu'da yaşanan karışıklıklar ele alınmıştır. Birinci bölümde ise XIII ve XIV. yüzyılda sosyal hayatta dervişlerin faaliyetleri ile rolleri, insanlar üzerindeki etkileri yanında edebi ve ilmi gelişmelere temas edilmiştir.

İkinci bölümde, XIII. ve XIV. yüzyıl Anadolu'sunda kayda değer siyasi ve sosyal olaylarda etkinliği ve toplum içinde önemli bir yeri olan Âşık Paşa ailesi, dedesi Baba İlyas ve babası Muhlis Paşa hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra Âşık Paşa'nın hayatı, sosyal ve siyasi etkinlikleri, toplum içindeki yeri ile eserleri ele alınmıştır. Ailesi ile kendisi hakkındaki bilgilerin azlığı ve net olmayışı kaynaklarda farklı farklı anlatılması, konuyu ele alırken zorlanmamıza neden olmuştur.

Üçüncü bölümde ise çalışmamızın konusu olan Garib-nâme'de devrin sosyal hayatındaki izlerine geçilmiştir. Bu bölüm yedi başlıktan oluşmaktadır. İlk başlık Garib-nâme'nin belki de asıl konusunu oluşturan, yazılış sebeplerinden biri olan "Birlik Fikrinin Türk toplumundaki kabulü hakkında"dır. İkinci başlıkta Âşık Paşa'nın eserinde geniş yer verdiği bir "Alp-nâme" niteliğinde olan Alperen konusuna değinilmiş; alp ve alperenlerde bulunması gereken özelliklerden bahsedilmiştir. Üçüncü olarak Garib-nâme'de ahilik konusu ele alınmış, ahiliğin tarihçesi ve yapısal özelliklerine yer verilmiştir. Daha sonra da Garib-nâme'de yer alan iktisadi hayatla ilgili hususlara değinilmiş ve dönemin özelliklerini ortaya koyan madencilik, tarım ve ulaşım konularına temas edilmiştir. Bu arada Garib-nâme'de dönemin toplumunda âilenin nasıl bir yeri olduğu konusu ele alınmıştır. Ayrıca Garib-nâme'nin XIII.ve XIV. yüzyıllarda toplumda var olan Hızır düşüncesi ve bu düşüncenin tarihi süreci hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmamızda daha sonra kısa kısa mutfak ve sofraya , musiki kültürü, toplumdaki diğer kültürel özellikler, toplum içinde yaşayan farklı milletler ile eserde değinilen şehir adlarına yer verilmiştir. Bu mütevazı çalışmamız sonuç ve bibliyografya ile son bulmuştur.

Böylesine ciddi bir konuyu araştırma, bilgimi ve görgümü arttırma fırsatı veren ve desteğini benden esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Mehmet Çelik'e teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmamı sürdürürken benden yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Zeki Kaymaz ile Prof. Dr. Abdülkadir Özcan'a da şükranlarımı sunmam gerekir.

F. ASLI ŞEKER

İÇİNDEKİLER

TEZ VERİ GİRİŞ FORMU.....	II
TÜRKÇE ÖZET.....	IV
İNGİLİZCE ÖZET.....	V
YEMİN METNİ.....	VI
TUTANAK.....	VII
ÖNSÖZ.....	VIII
İÇİNDEKİLER.....	X
KISALTMALAR.....	XIII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

XIII VE XIV. YÜZYILDA ANADOLU'NUN SOSYAL HAYATI VE MUTASAVVIFLARIN ROLLERİ

I) XIII. VE XIV. YÜZYILDA ANADOLU'DA İLMİ, FİKRİ VE SOSYAL HAYAT	10
II) ANADOLU'DAKİ MUTASAVVIFLARIN SOSYAL HAYAT ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ.....	15

İKİNCİ BÖLÜM

ÂŞIK PAŞA'NIN AİLESİ, HAYATI VE ESERLERİ

I) ÂŞIK PAŞA'NIN AİLESİ.....	22
A) DEDESİ: BABA İLYAŞ.....	22
B) BABASI: MUHLİS PAŞA.....	22
II) ÂŞIK PAŞA'NIN HAYATI.....	23
A) ÂŞIK PAŞA'NIN EDEBİ KİŞİLİĞİ.....	25
B) ESERLERİ.....	27
1) <i>GARİBNÂME</i>	27
2) <i>FAKR-NÂME</i>	31
3) <i>VASF-I HAL</i>	31
4) <i>HİKÂYE</i>	32

5) <i>KİMYA RİSÂLESİ</i> veya <i>DİVÂN-I HİKMET</i>	32
6) <i>SEMÂ RİSÂLESİ</i>	32
7) <i>TASAVVUF RİSÂLESİ</i>	33
8) <i>ŞİİRLERİ</i>	33

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GARİB-NÂME'DE DEVRİN SOSYAL HAYATI

I) GARİBNÂME'DE BİRLİK FİKRİ	35
II) GARİBNÂME'DE ALP TİPİ	49
A) ZÂHİRÎ (DÜNYEVÎ) ALPLİĞİN ÖZELLİKLERİ.....	52
1) <i>CESARET VE KORKUSUZ OLMAK</i>	52
2) <i>KOL (BAZU) KUVVETİ</i>	54
3) <i>GAYRET VE HAMİYET</i>	55
4) <i>AT</i>	55
5) <i>YAY, OK, KILIÇ, SÜNGÜ</i>	59
6) <i>YOLDAŞ</i>	61
B) DİN ALPLİĞİNİN ÖZELLİKLERİ.....	63
III) AHİLİK	73
A) AHİLİĞİN TARİHÇESİ VE YAPISI.....	73
B) GARİB-NÂME'DE AHİLİK.....	75
III) GARİB-NÂME'DE İKTİSÂDİ HAYAT	83
A) GARİB-NÂME'DE TİCARET VE MADENCİLİK.....	83
B) TARIM.....	93
1) <i>ÜZÜM</i>	93
2) <i>ŞEKERKAMIŞI</i>	94
3) <i>İÇECEKLER</i>	94
4) <i>MEYVE AĞAÇLARI</i>	95
5) <i>BAKLA, ACUR, SARIMSAK, MERCİMEK, SOĞAN, ARPA, BUĞDAY</i>	95
6) <i>CEVİZ</i>	97
7) <i>TOPRAĞIN İŞLENMESİ</i>	98
C) HAYVANCILIK.....	98
D) ULAŞIM.....	100
V) GARİB-NÂME'DE ÂİLE HAYATI	105

A) ÂİLE'DE ANNE, BABA, OĞUL, KIZ.....	105
B) BAABNİN BİR ERKEK EVLÂDA SÂHİP OLMASININ ÖNEMİ.....	109
C) ÇOCUĞUN YETİŞMESİNDE ÂİLE'NİN ÖNEMİ.....	110
D)YALNIZLIKTA ÂİLENİN ÖNEMİ.....	111
E) KADININ TOPLUM İÇİNDEKİ ÖNEMİ.....	112
F) ÂİLE'DE SOYUN ÖNEMİ.....	113
VI) GARİB-NÂME'DE HIZIR DÜŞÜNCESİ.....	115
VII) DİĞER KONULAR.....	122
A) MUTFAK KÜLTÜRÜ VE SOFRA DÜZENİ.....	122
B) TOPLUM'DA MUSİKÎ KÜLTÜRÜ.....	124
C) TOPLUMDAKİ DİĞER KÜLTÜREL ÖZELLİKLER.....	124
D) GARİB-NÂME'DE TIP.....	126
E) ÇEŞİTLİ ÜLKELER VE MİLLETLER.....	126
SONUÇ.....	128
BİBLİYOGRAFYA.....	130

KISALTMALAR

a.g.e.: Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen madde

D.T.B.Y: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları

DBTKGÇ: Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları

G.Ü: Gazi Üniversitesi

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

TDVİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

YKY: Yapı Kredi Yayınları

GİRİŞ

ÂŞIK PAŞA ÖNCESİ VE DÖNEMİNDE XIII. VE XIV. YÜZYILDA

ANADOLU'NUN DURUMU

D) XIII. YÜZYIL ÖNCESİNDE ANADOLU'NUN DURUMU VE TÜRKLER

Müslümanlardan önce Türk kavimlerinden olan Hunlar ve Sakalar zaman zaman Anadolu'ya ayak basmışlardır. Müslüman olan Türk boyları özellikle de Abbasiler döneminde Toros ve Fırat'ın doğu kısmında kalan bölgelerin fethine katılmışlar ve 750'den itibaren zaman zaman Anadolu'da Marmara, Ege ve Karadenize kadar ilerleme fırsatı bulmuşlardır. Yapılan bu gazâlar akın mahiyetini geçememiş, İstanbul kuşatmaları bir sonuç vermemiş ve Anadolu'nun çoğunluğu Bizans'ta kalmıştır.¹

Türkler, Abbasiler döneminde Suğur denilen sınır şehirlerinde(Tarsus, Misis, Anzarba, Adana, Maraş, Göynük, Malatya, Diyarbakır, Ahlat, Malazgirt, Erzurum) yerleştirilmişlerdir. Ayrıca Türk kumandanları Sivas, Amasya, Niksar, Kayseri, Şarkikarahisar, Zamantı, Konya, Ereğli, Yalvaç, Bergama, Sart, Ankara, Ulukışla, Eskişehir gibi Anadolu'nun pek çok şehrini geçici de olsa ele geçirmişlerdir. Böylece IX. yüzyılın ilk yarısında bu bölgelerde Müslüman Türk nüfusu giderek çoğalmıştı. Bu da bize Anadolu'nun kapılarının Türklere açılmasından önce Türklerin İslamiyet'le tanıştıklarını, Müslüman olduklarını ve Anadolu'yu tanıdıklarını, hatta orada yerleştiklerini göstermektedir.

Bizanslılar 924 yılından sonra karşı taarruza geçerek Anadolu'nun bir çok yerini geriye almışlar ve onbirinci yüzyılın başlarında Anadolu'da Müslümanların elinde sadece Güneydoğu Anadolu bölgesinin az bir kısmı kalmıştır. Bizansların bu üstünlüğü Selçukluların yakın doğuya inmelerine kadar devam etmiştir.²

Selçuklular hem dinlerini yaymak, hem de sınırlarını genişleterek Karahanlı ve Gazneli Devletinin sıkıştırmasıyla yersiz ve yurtsuz kalan, arayış içinde olan Selçuklu Türkmenlerine yer açmak için Anadolu'ya arka arkaya akınlar yapmışlardır.³

Bilindiği gibi 1071'de Alparslan'ın kazandığı Malazgirt Zaferiyle birlikte Anadolu'nun kapıları Türklere tamamen açılmış oldu. Bu zaferden sonra, Türkmenler'in Anadolu'ya baştan başa yerleşmeleri mümkün olmuş, Anadolu'da bağımsız bir devlet kurup bu kıt'anın yerlileri ile kaynaştıktan ve Anadolu'yu Türkleştirip, İslâmlaştırdıktan sonra, büyük ve teşkilatlı bir devlet kurmayı başarmışlardır. Malazgirt Zaferiyle birlikte Türkistan'dan göçlerle gelen birçok Türk aşiretleri, doğudan batıya doğru Anadolu'nun çeşitli yörelerine sevk edilmişler, Selçuklu komutanları olan Mengücek, Artuk ve Saltuk Beylerin kendilerine gösterilen yerleri fethetmesi, devamlılık arz eden göçleri de yönlendirmesiyle ve daha sonra Türkiye(Anadolu) Selçuklularının kurulması ile de bu devletin asıl unsurunu oluşturmuşlardır.⁴

Türkiye Selçuklu devletinde (1075–1308) daha ilk yıllarından itibaren, bir yandan Haçlılara ve Bizans'a karşı yerleştikleri toprakları korumak, bir yandan da Anadolu Fatihî Süleyman Şah zamanındaki siyasi birliği canlandırmak gayreti ısrarla sürdürülmüştür. I.

¹Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, I, İstanbul 1981, s.166–167 , Mehmet Şeker, **Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması** , Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları , Ankara-1997,

²Şeker, a.g.e., s. 4

³ Turan Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye (Alparslan'dan Osman Gazi'ye)**, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul-1971, s. 15

⁴ Şeker, a.g.e., s.41; Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti**, ikinci baskı, İstanbul, 1969, s.213-215

Kılıçaslan (1092–1107), I. Mesud (1116–1155) , II. Kılıçaslan (1155–1192), I. Keyhüsrev(1192-1196), (1205-1211), I. Keykâvus(1211-1220) ve I. Alâeddin Keykûbat(1220-1237) bu gaye için çaba gösteren Selçuklu Sultanları olmuşlardır. Özellikle, Bizans'ın Anadolu'dan ümidini keserek kesin olarak el çekmesinde Sultan II. Kılıçaslan'ın Miryakefalon savaşında (1176) elde ettiği zaferin büyük payı olmuştur.⁵ Bunun yanında Kutalmışoğlu Süleymanşah'ın Türkiye Selçuklu Devleti'nin merkezi olarak belirlediği İznik elden çıkınca Bizans'ın yaptığı baskınlar ve Haçlı seferleri nedeniyle I. Kılıçaslan zamanında devletin merkezi Konya olmuştur.⁶

II) XIII ve XIV. YÜZYILDA ANADOLU'DA TÜRKLER

Türkiye Selçuklu devleti, XII. yy'ın ilk yarısında, siyasi, askerî, sosyal, kültürel, fikri ve ekonomik sahalarda ilerleme göstermiştir. Özellikle I. Alâeddin Keykubad'ın saltanatı sırasında (1220-1237) , bu ilerleme en yüksek seviyeye ulaşmıştır.

Anadolu, feth edildikten sonra devam eden savaşlar nedeniyle iktisadi bakımdan tam bir çöküntü içinde idi. I. Alâeddin Keykubad zamanında Selçuklulara bağlı bir takım küçük beyliklerin hepsi itaat altına alınmıştır. Fakat o sırada doğudan çok dehşetli bir kasırga gibi gelen Moğol kuvveti karşısında dayanmanın mümkün olamayacağını anlayarak, iç karışıklıkları ve Harzemşahlar'ın hücumlarını engelleyerek tedbirini alan, devletin bünyesindeki istikrârı kurduktan sonra iktisadi kalkınma faaliyetlerine girişmiştir. Böylece Batı Türkleri huzur ve sükûnet içinde bir hayat yaşamışlardı. Bunun sonucu olarak ilim, kültür, sanatta ilerlemeler olduğunu görmekteyiz. Alâeddin Keykubad'la, Anadolu'da âdil, güçlü, muntazam bir idare oluşturulmuş, aynı zamanda, âlim ve edipleri onun etrafına toplanmıştır. Zeki, tedbirli, sanatkâr ve sanatsever bir hükümdar olan⁷ I. Keykubad'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'in (1237-1246) devlet yönetimindeki beceriksizliği, basiretsizliği, tedbirsizliğiyle birlikte Selçuklu Devleti'nin ilerleyen, yükselen talihinden duraklamaya dönmüştür. Bu devirde meydana gelen olaylar, Moğol akınları, iç karışıklıklar, saltanat kavgaları, Selçuklu saltanatını sarsmakla kalmamış, Anadolu'nun siyasi, sosyal, kültürel ve fikri yapısı üzerinde derin tesirler bırakmıştır.⁸ Gelişen bu olaylar neticesinde Selçuklu devleti yıkılış sürecine girmiştir.

Anadolu saltanatının küçük kardeşine verileceğini hissedince babasını öldürüp yerine geçen “Gıyaseddin Keyhüsrev” Harzemşahların yıkılışını tâkiben maiyetindeki kuvvetli aşiretlerle Anadolu'ya sığınan, babası tarafından iyi kabul edilen Harizm emirlerini kötü tedbirlerle onları memleketten kaçırmıştır. Bunu sonucunda hem onların felâketine hem de bir kısım Anadolu memleketlerinin harap olmasına neden olmuştur.⁹ Tabi ki ; bu gidişâta Gıyaseddin Keyhüsrev'i tahta geçiren, ona her konuda rehberlik eden Saadeddin Köpek'in (öl. 1238 veya 1239) etkisi olmuştur. Daha sonra kendi saltanatında gözü olduğunu öğrenen Sultan onu öldürtmüştür.¹⁰

A) Orta Asya'dan Anadolu'ya Vukûbulan Göçler

Keykûbat'ın vefatıyla meydana gelen gelişmeleri, iç buhranları, Babaî isyanını daha iyi değerlendirebilmemiz için XI. yüzyılda başlayan Türkistan adı verilen Asya'nın ortası ile Horasan ve Mâverâünnehir'in geniş bozkırlarından göç ederek yerleşecek bir yer arayan

⁵ Mehmet Şeker, **Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı**, İstanbul 2006, s. 65–68

⁶ Şeker, **Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi**, s.43

⁷ Fuat Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara 1991, s.188; Coşkun Alptekin, **Türkiye Selçukluları**, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, İstanbul–1988, c:8, s.296

⁸ H.Ahmet Sevgi, “*XIII. Asırda Anadolu'da Fikri ve Tasavvufi Hareket*”, **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Kayseri-1986, sayı.3, s.283

⁹ Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul–1980, s:240

¹⁰ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye** , s.407 ; Coşkun Alptekin, a.g.m, s:299

çoğunlukla Oğuz boylarının ve Türkmenlerin oluşturduğu Selçuklu Türklerinin XIII. yüzyıl ve daha sonrasında azalarak devam eden göçlerine değinmemiz gerekir.¹¹

XI. yüzyılda Anadolu topraklarının hâkimi olan Bizans'ın denetiminden uzak, doğu ve güneydoğu Anadolu bölgeleri İslâm dünyası için "suğur" denilen sınır bölgeleri olduklarına yukarıda değinmiştik. Bu yüzyılda İslâm dünyasının yönetimi Selçuklu Türklerinin elinde bulunmaktadır denilebilir.

XI. yüzyılın başında parçalanmış olan Oğuz devletinden kopan Sübaşı Selçuk ve oğulları ile diğer Oğuz boyları, komşuları olan Müslümanlar arasında kendilerine sığınacak bir yer bulma ümidi ile göçlere başlamışlardır.

Selçukoğulları, gerek buldukları bölgelerde gerekse diğer akrabalarının ellerindeki yerlerde hâkimiyet elde etmek arzu ve niyeti ile birbirlerine karşı savaşlar yapmışlar; bu savaşların sonucunda yenilen taraf bölgeyi terk ederek çevreye dağılmış veya kendilerine yerleşecek yeni bölgeler aramışlardır. Böylece Yengikent bölgesinden Cend dolaylarına göç ettikten sonra Müslümanlaşan Türkler ve Oğuzlar, zamanla Türkmen adını almaya başlamışlardır. Bu dönemden itibaren İslâm topraklarına göçen Oğuzlar'a da Türkmen denilmiştir.¹²

Oğuzların batıya doğru yaptıkları göçleri iki aşamada değerlendirilebilir. İlk olarak Türkmenlerin Selçukluların önderliğiyle 1020'lerden başlayarak Azerbaycan'ı ele geçirmeleri ile Anadolu'ya akınları ve Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın 1071'de Malazgirt zaferiyle Bizans Anadolu'sunu fethetme imkanı bulmalarıdır. İkinci büyük göç ise 1220'lerden sonra doğudan gelen yıkıcı acımasız Moğol istilası sonucu Türkmenlerin Orta Asya'dan ve yoğun yerleşme merkezleri olan Azerbaycan'dan Anadolu'ya olan göçleridir.¹³

Mervezî Tebâyi'ul-Hayvan adlı eserinde Oğuzlar'ın müslüman olduktan sonra kâfir kalanlara karşı savaştıklarını İslamiyet kuvvetlendikçe Sâmani Oğuzlarını yerlerinden attıklarını, hatta Karadeniz sahiline yakın bulunan Peçenekler'in yurtlarına yerleştiklerini belirtmiş ve böylece Türkmenlerin İslam ülkelerine yayıldıklarını ve memleketlerin çoğunu idareleri altına alıp devletler ve saltanatlar kurduklarını söylemiştir.¹⁴

Oğuz boylarına ait bu Türkmenler, Karahanlılar ile Gazneliler'in sıkıştırılmaları yüzünden, daha önceleri Horasan Gâzileri tarafından yapılmakta olan Anadolu seferlerine katılma ihtiyacı hissetmişlerdir. 963 ve 965 yıllarında yapılan seferlerde Horasan gönüllüleri 6000 ve 20.000 kişi halinde Azerbaycan ve Meyyafârikin (Silvan) yolu ile uçlara varmışlar; Adana, Tarsus ve Masisa şehirlerine dağılarak, Bizanslılar'a karşı cihad yapmışlardır. Bu seferlere katılan gönüllülerin çoğunluğunu Türkler oluşturmuş, bilginler ve şeyhlerde gelenler içinde hazır bulunmuşlardır.

Anadolu'ya sefer yapma geleneği Selçuk'un oğulları tarafından da devam ettirilmiş 1018 yılında Çağrı Bey'in Horasan, Rey ve Azerbaycan yolu ile yaptığı seferde daha önceleri Azerbaycan'a gelmiş Türkler'le karşılaşmış, onları da kendi yanına alarak Anadolu'ya ilk keşif seferlerini gerçekleştirmiştir. Çağrı Bey kardeşi Tuğrul Bey'e bu seferi anlatırken "bize karşı koyacak bir kimseye rastlamadım" diyerek Anadolu'daki durumu ortaya koymuştur Böylece ilk keşif izlenimleri, daha sonraları Selçuk beylerinin ganimet elde etmek veya bu toprakları fethetmek üzere Anadolu'ya yönelmelerine, ya da sıkıştıktıklarında kendilerine güvenli bir sığınak olarak Anadolu'yu görmelerine neden olmuştur.¹⁵

¹¹ Şeker, Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı s.77

¹² Turan, a.g.e., s :2 ; Şeker, Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı, s:78-79

¹³ Halil İnalçık "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış" **Osmanlı**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara-1999, c:I, s:78-79

¹⁴ Turan, a.g.e., s:9; Şeker, Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı ,s:79

¹⁵ Turan, a.g.e., s:14-15

Selçuklular'ın Horasan bölgesine yerleşmeleri üzerine, 1035 yılından itibaren istikrarlı bir dönemin başlamasıyla Türkmenler kalabalık kitleler halinde batıya göç etmeye başlamışlardır. Göç eden Türkmenler ya Selçuklular'a bağlanıyorlar, ya da onlardan ayrılarak dağılıyorlardı. Böylece Türkmenler çok geniş alanlara yayılmışlardır. El-İsfehani bu durumu şöylece özetlemiştir: “Bu sene (437/1045) Türkler'in Irak'a gelip oradan etrafa dağıldıkları ilk senedir. Türkler her yere girdiler, her tarafı aldılar, içmedik su ele geçirmediğimiz yer, alevlendirmedik ateş bırakmadılar.” Bu ifadeler, onların geldikleri bölgelere yerleştiklerini açıkça ortaya koymaktadır.

Selçuklu Devleti kurulduktan sonra Oğuz kabilelerine mensup Türkmenler eski Türk töresine göre beylerinin yönetiminde “müstakil” hareket ediyorlar; kendi geçimlerini sağlamak ve oturacak bir yurt bulmak için İslâm beldelerine giriyorlar ve buralarda yağmalar yapıyorlardı. Türkmenlerin Müslüman Ülkelerinde çıkardıkları huzursuzlukların sorumluluğunu Selçuklu Sultan'ı Tuğrul Bey'e yükleyen Halife, Tuğrul Bey'e diğer İslâm ülkelerine ve hükümdarlarına dokunmaması gerektiğini söylemiştir. Tuğrul Bey'de “benim askerlerim(milletim) çok kalabalıktır ve memleketler onlara kâfi gelmiyor” diyerek, o bölgelere ihtiyacı olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine Halife “bütün dünyayı alsanız yine size, askerlerinize kâfi gelmeyecektir” cevabını vererek onu uyarmak istiyordu. Tuğrul Bey de; “Doğru hareket etmek için elimden gelen her şeyi yapıyorum. Eğer milletimden (Türkmenlerden) aç kalan kötülük yaparsa buna karşı ben ne yapabilirim” demek suretiyle, bundan sonra olabileceklerden kendisinin sorumlu olmadığını anlatmak istiyordu. Bu ifadeler ile Sultan hem göçerliğin ihtiyaçlarının çokluğunu ve hem de göçebe boylar üzerindeki nüfuzun çok fazla olmadığını belirtmek istemiştir.¹⁶

Türkmenlerin bu yayılışından Anadolu'da nasibini almıştır. O dönemin Ermeni kaynaklarında da buna benzer yakınmalar görülmektedir.

“1048 yılında İran (Türk) milletinin korkunç dalgaları Garin (İslam kaynaklarında Kalikala, (Erzurum) ve Pasin (Basiân) ovalarına döküldü. İnsan dalgaları sel gibi memleketin dört köşesini istila etti. Garpta Holdia(Gümüşhane ve Trabzon havalisi) , İspir(Sper), Cenupta Muş(Daran) bölgesine ve Sisak(Ağrı) taraflarına kadar yayıldı.”

Bizans'ın, Türklerin bu yayılışını önlemek için aldığı tedbirler yetersiz kalmıştır. Nitekim Mihael ”Türkler, Malatya bölgesini ve Rum(Anadolu) ülkelerini dolaştılar, esir ve ganimetler aldılar kimse karşılıklarına çıkmadı” demiştir.

İbnü'l-Esir, el-Kâmil fi't-Tarih adlı eserinde İbrahim Yınal'ın Türkistan'dan gelen Oğuzları Anadolu'ya yönlendirmesini şöylece anlatmaktadır: “Sizin burada kalmanız ve ihtiyaçlarınızı buralarda karşılamanızdan dolayı ülkem sıkıntı içine girdi (memleketim sizin oturmanıza imkân verecek kadar geniş değildir). Bana kalırsa yapacağınız en doğru iş Rumlar'a (Anadolu'ya) karşı gazâyâ çıkıp Allah yolunda cihat etmenizdir. Böylece ganimet elde edersiniz. Ben de sizin peşinizden gelip size yapacağınız işlerde yardımcı olacağım.”

Bu yönlendirmelerin sonucunda Doğu Anadolu şehirleri Türkmenlerle dolmuş. İbrahim Yınal da arkalarından gelmiş, Hasan Kale zaferini kazanarak birçok esir ve ganimetle Rey'e dönmüştür. Böylece Selçuklu orduları himayesi altında Türkmenler Anadolu'nun uç kesimlerine kadar ilerlemişler, Trabzon'a ve hatta bir rivayete göre İstanbul boğazına kadar ulaşmışlardır.¹⁷

Bu akınlar ve Anadolu'da yer arayışlar Malazgirt zaferine kadar devam etmiştir. 1071'de Malazgirt zaferiyle birlikte Anadolu'nun kapıları tamamen Türklere açılmış artık Anadolu'da yurt tutuşlar, vatan edinme ve kalıcı olarak yerleşmeler başlamıştır. Böylece iç ve

¹⁶ Turan, a.g.e., s:6

¹⁷ Osman Turan, **Selçuklular ve İslamiyet**, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul-1971, s:34-35; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s:14-19 ; Şeker, Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayat, s:80-83

doğu Anadolu sahil bölgelerinden önce Türklerin yoğun olarak yerleştikleri yerler olmuştur. Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu olan Kutalmışoğlu Süleymanşah, özellikle İç ve Orta Anadolu'da Türk boylarını sistematik bir şekilde iskân edip yerleştirme politikası izlemiştir. Bizans özellikle Doğu Anadolu'daki direnme gücünü kaybetmiş, Danişmend Ahmet Gazi Saltuk, Artuk, Çavuldur ve Mengücek gibi Selçuklu komutanları kendilerine gösterilen yerleri fethetmişler, bu yerlerde Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı kalarak kendi yönetimlerini kurmuşlardır.

B) Babaî İsyanı ve Selçuklu Devleti'nin Yıkılışı

XI. yüzyıldan itibaren devam eden göçlerle birlikte (XIII. yüzyılda) 1220'lerden sonra Moğolların istilasıyla Azerbaycan'dan Anadolu'ya yeniden yoğun bir göç dalgasına neden olmuştur. Göç dehşet içindeki her sınıftan ahali için bir çeşit kavimler göçü niteliğindedir. XII. yüzyılın ikinci yarısı Selçuklu Sultanları ve İran (İlhanlı) Moğol Hâkanları altında İran bürokrasisi, vergi kaynağı, tarım alanlarından uzaklaştırmak için Oğuz boylarını batı sınırlarına sürmeye çalışıyorlardı.

Faruk Sümer'e göre Moğol baskısı altında Maverâünnehir, Horasan ve Azerbaycan'dan gelen ikinci büyük göç sonucu Anadolu'da kırsal kesimde ve şehirlerde Türk nüfusu eskisine göre çok daha yoğun bir hal almıştır. Bu sırada Anadolu'ya gelenler arasında Moğol istilasından kaçan ve burayı bir sığınma yeri olarak seçen Türkmenler ile, Moğol Hanları tarafından bölgede egemenliklerini sağlamak üzere Moğol orduları ile birlikte gönderilen ve Anadolu'nun muhtelif yerlerine yerleştirilen Türk ve Moğol gruplar da vardır.¹⁸

Osman Turan, Moğol istilasından kaçanların Anadolu'ya sığınmalarından sonraki gelişmeleri şöyle değerlendirmiştir: “Bu Türkmenler burada Selçuklu-İlhanlı Devletinin tazyikiyle uçlarda yığılıyor ve buradaki göçebe kesafetini arttırarak Bizans topraklarını fethetmeye başlıyorlardı. Nitekim henüz İznik Rum Devleti'nin İstanbul'a naklinden sonra(1261), önce Denizli Bölgesine 200.000 Kastamonu havalisinde 100.000 ve Kütahya-Afyonkarahisar arasında da 30.000 (toplam 330.000) çadır, yani takriben üç milyon göçebe Türkmen bulunduğu dair haberler yalnız Garbî(Batı) Anadolu uçlarında ne kadar bir nüfusun yığıldığını gösterir.”¹⁹ Böylece Moğol saldırılarına bağlı olarak Anadolu'ya gelmiş olan Türkmenler bölgenin nüfus yapısını büyük ölçüde değiştirerek Türk nüfusun artmasına diğer yandan da dağlık bölgelerin sahillerin ve özellikle XIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar hâlâ Bizanslıların elinde bulunan Batı Anadolu topraklarının Türkleşmesine ve İslamlaşmasına yol açmışlardır.

Bu dönem de Anadolu'ya gelmiş olanlar arasında Harzemşahlar'ın çöküşü üzerine aşiretleriyle beraber Selçuklulara hizmet eden bazı Harizm emirlerinden başka “Oğuz, Kıpçak, Karglı”larda birtakım yeni zümrelerin yanı sıra bazı derviş zümrelerin küçük heyetler halinde geldikleri, ayrıca kendileri ve servetlerini Moğol istilasından kaçırmak isteyen sermaye sahipleri ile bir takım âlimlerin ve sûfilerin de Anadolu'ya sığındıklarını görmekteyiz. Muhtelif aşiretlerin kitle halindeki göçleri Anadolu'daki göçebelerin ve köylülerin miktarını çoğalttığı gibi şehir halkının ve sermaye sahiplerinin göçleri de şehirlerin hem nüfusunu hem de ekonomisini zenginleştirme yolunda etkili olmuşlardır. Anadolu'da ilmî ve edebî hareketlerin gelişmesinde ve tasavvuf cereyanının yayılmasında Moğol istilasıyla başlayan göçlerin etkili olduğu söylenebilir.

¹⁸ İnalçık, a.g.m., s:37; Şeker, Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı, s:87

¹⁹ Turan, Selçuklular Tarihi, s:232

Göçlerle birlikte XIII. yüzyılda Anadolu her bakımdan bir Türk yurdu görünüşü almıştır. Doğu Anadolu'dan gelen Marco Polo 1279'da bölgeye "Türkmania" demiştir.²⁰

Eskişehir Moğol valisi Nureddin Caca Beyin 1272 tarihli vakfiyesindeki köy adları daha bu tarihten önce Osmanlılar'ın bu ilk yerleşme bölgesinde birçok Türkmen boyunun köyler kurduğunu göstermektedir. Bölgede Çepni, Bayat, Eymir, Avdan, Kayı, Türkmen boy adlarını taşıyan köyler bulunmaktadır.²¹

İşaret ettiğimiz gibi 1071 Malazgirt zaferinden sonra yavaş yavaş Anadolu'ya giren Türkmenler Moğollar'ın doğu'daki ve Azerbaycan'daki geniş otlakları istila etmeleri nedeniyle ellerinde bulunan bu zengin, verimli toprakları boşaltmak zorunda kalmışlar ve sel halinde Anadolu'nun iç bölgelerine akmışlardır. Bunun sonucunda Anadolu-Suriye sınırında gayr-i memnun Türkmen topluluklarının artmasına sebep olmuşlardır.

Göçlerin yoğun olarak yaşandığı dönemde I. Alâeddin Keykubat'ın vefatı ile oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'in (1237-1247) Selçuklu tahtına oturmasıyla durum birden bire değişmiş Alâeddin Keykubat zamanındaki sosyal, kültürel, fikrî ve ekonomik hayatta en yüksek seviyeye ulaşan ilerleme Keyhüsrev'le birlikte duraklamaya dönüşmüştür. Keykubat'ın ölümüyle başlayan dâhilî verâset kavgaları, Moğol istilas, Rumlar ve Ermeniler'le olan harpler, Haçlı seferleri, Anadolu'nun refah ve asayişini bozmuştur. II. Gıyaseddin devrinde konulan ağır vergiler Sultanın eğlenceye ve sefâhate dalması ve devleti arzu ettikleri gibi yönetmeye başlayan vezirlerin tutumu, ister istemez halk ve özellikle Türkmenler arasında birçok hoşnutsuzluklara sebep olmuştur. Haçlı seferleri ve Bizans'ın tahrikleriyle birlikte birçok etnik zümre askeri yönden aktif duruma gelmiş, bu da Selçuklu Devletinin sosyal düzeni sağlamasında güçlük çekmesine neden olmuştur. Ayrıca göçlerle birlikte Anadolu'ya gelen yeni Türkmen kitlelerinin yer arayışları ile birlikte yerli halkla Anadolu'ya gelerek köy ve şehirlere yerleşmiş, yurt tutmuş Türkmenler arasında da hoşnutsuzluklara, yerleştiklerin toprakların daralmasına, nüfusun yoğunlaşmasına, maddi ve manevi yükün artmasına, sermaye sahiplerinin zarara uğramasına ve böylece kurulu düzenin bozulmasına neden olmuştur.

Devlet'in düzeni sağlayamaması nedeniyle devamlı karışıklıklardan bıkip ezilmiş halkın kendilerine bu dünyada nasip olmayan saadeti hiç olmazsa âhirette temin için tekkelere, şeyhlere, babalara sığınmaktan başka çare bulamamışlardır. Bu durum Anadolu'nun bu çalkantılı yaşamının şeyhler babalar yetiştirmeye ne kadar elverişli hale geldiğini göstermektedir.²²

Türkmenler'in içinde yaşadıkları zorluklara tahammülleri kalmamış iç ve dış tahrikler ve teşviklerle birlikte isyana kalkışmışlar ve sonuçta Babai İsyanı (1240) patlak vermiştir. İsyanı çıkaran, I. Alâeddin Keykubat zamanında Moğol istilası nedeniyle Harzemşahların

²⁰ M. Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ötüken, İstanbul-1980, s.241; Şeker, Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı, s:87-88

²¹ İnalçık a.g.m; s.37-38

²² Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s:420-421; Köprülü, Türk Edebiyat Tarihi, s:241; aynı müellif, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, s:204; Şeker, Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı, s:74; Nesimi Yazıcı, İlk Türk İslam Devletleri Tarihi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002 s:290; İnalçık, a.g.m s:38; Ergin Ayan, "Osmanlı Devletinin Kuruluşu", Ankara Üniversitesi, **Türkiyat Araştırmaları Entitüsü Dergisi**, Sayı 13, Erzurum 1999, s.277; Ahmet Ağırakça, "Menakibu'l-Kudsîye'ye Göre Babai Şeyhi Muhlîs Paşa'nın Anadolu'da Tahtına Geçiş", **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, İstanbul 1984, sayı:34, s.91; Ümit Tokatlı, "Elvan Çelebi'nin eseri "el-Menakibu'l-Kudsîye fi Menasibi'l-Ünsîyye", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Kayseri 1987 ve 1988 s:165; Ahmet Yaşar Ocak, Baba-i İsyanı "Baba-iler İsyanı"adlı eserinde temel sebepler arasında iktisadi, ictimai ve psikolojik olanlarını kolaylaştırıcı sebepler olarak almıştır. Ayrıca buna bağlı olarak elverişli dini ve siyasi ortamın uygunluğuna genişçe yer vermiştir. Ahmet Yaşar Ocak, **Babailer İsyanı(Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu da İslam-Türk Heterodaksininin Teşekkülü"**, Dergah Yayınları, Temmuz 2000, s:35

devletinin yıkılışıyla birlikte Anadolu'ya gelen ve hükümdar ile iyi ilişkiler içinde olan Baba İlyas'ın müridiymiş gibi görünen ama aslında kendi hesabına çalışan Baba İshak'tır.²³

Baba İlyas Anadolu'ya geldiğinde Amasya yakınlarındaki Çat Köyüne yerleşmiş, burada bir zâviye açmış ve gün geçtikçe müridleri çoğalmaya başlamıştır. Baba İlyas'ın müridlerinin çoğalmasını endişeyle karşılayan ve Baba İlyas'a karşı kıskançlık içinde olan Çat Köyü kadısı Köre Kadı'nın etrafa çeşitli dedikodular yayarak Sultanı kışkırtması üzerine Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev, vezirlerini, kumandanlarını ve muhafızlarını toplayarak Baba İlyas üzerine harekete geçer. Baba İlyas durumu öğrenince Amasya Kalesine sığınır. Müridlerine de fitneyi tahrik edebilecek her türlü davranıştan kaçınmalarını söyler. Bu sırada Baba İlyas halifelerinden Baba İshak bir vergi memuru ile aralarındaki anlaşmazlığı bahane ederek Kefersud(Adıyaman)'da ayaklanır.²⁴ Aslında İbn-i Bibi'den öğreniyoruz ki Baba İshak bu isyana iki seneden beri hazırlanmaktadır.²⁵ Adıyaman'dan Amasya istikametine ilerlemekte olan Baba İshak ve müridleri arasında Sivas'ta Sultan Gıyaseddin ordularıyla küçük çapta bir savaş olmuş, bu savaşta Baba İshak'ın başarısıyla Sultan endişeye kapılarak Konya'yı terk etmiş ve Kubadâbât Kalesine sığınmış ve aynı zamanda Hacı Mubârizeddin Armağanşah'ı büyük bir Selçuklu ordusunun başında Amasya üzerine göndermiştir. Baba İlyas burada yakalanarak idam edilmiştir. Şeyhi'nin Amasya'da idam edildiğini duyan Baba İshak Konya'ya yönelir. Kırşehir yakınlarında Malya ovasında Selçuklu ordusuyla karşılaşan Baba İshak büyük direniş göstermesine rağmen öldürülür. Böylelikle Babailer isyanı bastırılır (1240).²⁶ Ancak Cevat Hakkı Tarım, Baba İlyas'ın ölmediğini Amasya yanındaki Çatbükü çiftliğine gönderilerek orada beş yıl kadar oturduğunu ve sonraları da affa uğrayarak tekrar vazifesi başına getirildiğini kaydetmektedir. Ayrıca bu Baba İlyas'ın nüfuz ve kudretinin devamlılığının bir göstergesi olduğunu belirtmektedir.²⁷

Hüseyin Hüsameddin, Baba İshak'la ilgili olarak onun Rum asıllı, Rumlar adına çalışan, amacının Hıristiyan güçlerini de yanına alarak Amasya'da bir Rum İmparatorluğu kurmak olduğunu ve bu gayesini gerçekleştirmek için Müslüman ve Baba İlyas'a uymaya davet eden birisi olarak görüldüğü, aslında Müslümanlıkla Hıristiyanlık karışımı bir doktrin geliştirmek istediğini belirtmiştir. Hüsameddin, onun Baba İlyas'tan önce İran'da bulunduğunu ve Huând Alâeddin Muhammed adında bir İsmâîlî dâisinden Batniliğin esaslarını öğrendiğini, daha sonra da Amasya'ya gelip Baba İlyas'a intisap edip gözüne girerek baş halifelğe yükseldiğini Baba İlyas'ın da sonra kendisini Kefersu'da yolladığını fakat Baba İshak'ın görünüşte şeyhinin fikirlerini yaymakta ama aslında yukarıda bahsedildiği üzere esas gayesini gerçekleştirmeye çalıştığını iddia etmiştir. Hatta kaynaklarda Baba İshak'ın aynı inancı paylaşan vezir Sadeddin Köpek ile anlaştığı da belirtilmektedir.

İbn Bibi, Osman Turan, Köprülü gibi tarihçiler, Baba İshak'ın yeni bir din kurmayı hedefleyen ve peygamberlik iddiasında bulunan bir kâfir olduğunu ileri sürmüştür.²⁸

²³ Ocak , a.g.e. s:94; Ethem Erkoç, **Aşık Paşa ve Oğlu Elvan Çelebi**, Çorum 2005, s:28; Köprülü, İlk Mutasavvıflar, s.207

²⁴ Elvan Çelebi, **Menakıbul Kudsıyye fi Menakibül Ünsıyye, Baba-I İlyas-I Horasani Ve Sülalesinin Menkabevi Tarihi**, (Haz.İsmail E.Erunsal-Ahmet Yaşar Ocak)Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995 s.31-33,42-44 ocak a.g.e ,s.126-129; Erkoç a.g.e s:28 29

²⁵ İbn Bibi, **El Evamirü'l-Ala'ıye Fi'l-Ala'ıye (Selçuk Name) II**, Çeviren: Mürsel Öztürk, Ankara-1996, s.49-50; Turan a.g.e s:1129

²⁶ İbn Bibi, a.g.e., s.50-53 ; Elvan Çelebi, a.g.e., s.31-33, s.31-33, 42-44; Ocak, a.g.e. s.126-137; Turan, a.g.e, s.422-423; Köprülü, a.g.e, s. 207

²⁷ Cevat Hakkı Tarım, **Kırşehir Tarihi**, Kırşehir Vilayet Mabaası, 1938, s.98-99

²⁸ Ocak, a.g.e. s.123; Kemal Yavuz, **Giriş, Aşık Paşa (Garibname), Türk Dil Kurumu Yayınları**, İstanbul-2000, s:XIII ; Turan, Selçuklular Tarihi, s.228; Köprülü, a.g.e., s:207 ; Ertan a.g.e. s:30. Bu konuyla ilgili farklı görüşler için bakınız, Ahmet Yaşar Ocak, "Babailer İsyanı", s.122-125

Müneccimbaşı ise Baba İshak'ı, Bâbâî İsyanını anlatırken Baba İlyas'tan hiç bahsetmemiştir.²⁹

Elvan Çelebi, büyük dedesi Baba İlyas'ın isyan karşısındaki tutumunu ve Baba İshak'a haber göndermesine rağmen sözünü dinlemediğini şöylece anlatmaktadır:

“Şeyh; kaleden ben bu işe başlamadım, bu Tanrı'dan bize erişen bir hükümdür, çabuk geçer ve adımız iyiye çıkar. İşine git, sen de bulaşma, bu işi Hak'tan bil ve darılma. Fakat İshak bu sözleri hiç işitmedi ve halka cihana dareden fitnesine devam etti. Şeyh “niçin sözümü dinlemezsin neden iyilik yolunu tutmazsın hak sözü doğru bil kabul et de gönül al; böylece sana dua edeyim. Eğer öyle olmazsa sana lânet ederim” haberini gönderdi. İshak bu sözü de dinlemedi. Şeyh öfke ile; “Ey ishak kurtuluşa erme, kolundaki kuvvet düşün” diye beddua etti. Şeyh onu ne kadar seçtiklerinden eylese de, o bunu anlamadı ve şeytana uyup yaptıklarını yele verdi. Zaten onun etrafındakilerin çoğu Kürt ve Gürcü olup bellerine zünnar kuşanmışlardı.”³⁰

Prof.Dr. İnalçık, Bâbâî isyanının Anadolu tarihine yön veren büyük olaylardan biri olduğunu, Baba İlyas'ın soyundan gelen Âşık Paşa, Muhlis Paşa ve onların halifeleri Babailerin, uçlara geçerek özellikle Osmanlı bölgesinde toplum ve kültür hayatında kesin bir rol oynadıklarını, ayaklanma bastırıldıktan sonra da birçok Bâbâî dervişinin, batı uç bölgelerine göç ettiklerini, Vefâiyye-Bâbâî şeyhi Ede-Bâli'nin, eski Osmanlı rivayetlerinde Osman Gâzi'nin yakın mürşidi olarak görüldüğünü belirtmiştir.³¹

I. Alâeddin Keykubat'tan sonra Türkiye Selçuklarındaki ilerlemenin durması ve ondan sonra gelen yöneticilerin başarılı olamamasıyla birlikte Babai İsyanı devletin kötüye giden durumunu daha da etkilemiş Babai İsyanıyla devletin nizamı sarsılmış bundan iki yıl sonra da Köseadağ (1243) yenilgisiyle birlikte 1244'te de Moğol hâkimiyeti altına girmiştir. Bu da Selçukluların merkezilik siyasetini sarsmış Moğollara bağlı haraç veren tâbi bir beylik haline gelmelerine yol açmıştır.

Selçuklu Devleti, XIII. asrın ikinci yarısına doğru Anadolu'da hakimiyetini kaybetmeye başlamıştır. Bu asrın sonunda Anadolu'da Mısır-Suriye hükümdarı Baybars'ın da dâhil olduğu birden fazla devletin hakimiyeti devresinin başladığını görmekteyiz. Selçuklular'ın karşısında Moğollar vardı ve Türkler karşısında gerilemiş olan Bizans Altınordu hanlarının nüfuzu altına girmişti. Anadolu , birkaç devletin istilâ ve tahakkümü altında bozulan ve parçalanan feodal bir yapıyı göstermekteydi. XIII. yüzyıl sonlarına doğru Moğol baskısından da faydalanarak Türk beyleri ile halkın, bölgenin muhtelif yörelerinde direniş ve yeni oluşumlara yönelişleri görülmekte olup bunun sonucunda da çeşitli beylikler ortaya çıkmıştır. Türkiye Selçuklu devletinin batı uçlarında 1299'dan itibaren büyüyerek gelişen Osmanlı beyliği de bunlardan biriydi. Devamlı hale gelmiş olan istilalar Anadolu beyliklerinin siyasi nüfuzunu kuvvetlendirmiş ve onları müstakil savaflara sürüklemiştir. Uçbeyleri, Moğollardan kaçan göçerleri bünyesine almak zorunda kalınca, onları barındıracak yerleşme alanı sağlamak için Bizans sınırına baskınlar yapmışlardır.³²

Bizans sınırına yakın uc bölgesinde (Söğüt, Domaniç) bulunan ilk Osmanlı beyleri Bizanslar'a karşı başarılı gazâlar yapmışlardır. Kurucusu olarak kabul edilen Osman Gazi ve oğlu Orhan Gazi ile birlikte beyliklerinin topraklarını genişleterek yedi asır üç kıtaya hakim olan büyük bir devletin temellerini atmışlardır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Bâbâî isyanından ve Moğollar'ın tahakkümünden kaçan Türkmenler, şeyhler, dervişler, babalar

²⁹ Münecimbaşı Ahmet b. Lütfullah, **Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi II, Anadolu Selçukluları ve Beylikler**, Yayınlayan: Doç. Dr. Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir-2001, s.85-87.

³⁰ Elvan Çelebi , a.g.e., s:52,54,139

³¹ İnalçık, a.g.e, s.38

³² İnalçık, a.g.m, s:38,48; Yavuz, a.g.e, s:291-292; Ayan,a.g.m, s:277-278

Osman Gazi'nin başarılarını görerek ona destek vermek üzere bir Alperen olarak Osmanlı Devleti'nin kurulup yükselmesinde önemli rol oynamışlardır.³³

I. BÖLÜM

XIII. VE XIV. YÜZYIL ANADOLUSUNDA

SOSYAL HAYAT

VE

MUTASAVVIFLARIN ROLLERİ

---

³³İnalçık, a.g.m., s:38-40

I) XIII. VE XVI. YÜZYILDA ANADOLU'DA İLMÎ, FİKRÎ VE SOSYAL HAYAT

Türkler İslamiyet'ten önce de kültürel bakımdan önemli bir zenginliği içlerinde barındırıyorlardı. O dönemlerden kalan abideler bize bunu açık bir şekilde göstermektedir. Türkler Müslüman olduktan sonra İslamiyet için hizmette koşturmuşlar, İslam dünyasının zayıflama döneminde onu yücelterek hak ettiği mevkiye tekrar kavuşturmuşlardır. Bu ilk dönemlerde Kutadgu Bilig, Atabetül Hakayık, Divan-ı Lugat-it Türk, Divan-ı Hikmet gibi zengin içerikli ilmî ve dinî yönden pek çok eserler verilmiştir. Bu çabalar İslam dünyasının gelişmesini ve ilerlemesini sağlamıştır.

Türklerin İslâmiyet'i kabulünün ilk devirlerinde Kararanlılar Türkistan, Gazneliler ise Horasan ve daha ziyade Hindistan bölgelerini hâkimiyetleri altına alırken Selçuklular Kuzey Afrikadakiler haricindeki bütün İslâm ülkelerini kendi egemenliklerinde birleştirdikleri, Hıristiyan dünyasının farklı yönlerinden gelen darbeleri karşılayarak, üstelik Anadolu gibi önemli bir coğrafyayı da ebedi Müslüman toprağı haline getirmişlerdir. Bu siyasi başarılar ardından ekonomik, sosyal ve kültür canlanmayı da getirmiş, ilim ve kültür hayatının gelişmesi için uygun ortamlar oluşturarak, âlimler desteklenmiş, böylece çok sayıda ilmî, kültürel, sosyal eser ve müesseseler meydana getirilmesine imkan hazırlanmıştır.³⁴

Anadolu'nun Türkler tarafından fethedildiği XI. ve XII. yüzyıllarda Haçlı istilalarının önüne kuvvetli bir set çekildikten sonra bu sahada büyük bir medeni ve toplumsal ilerleş için zemin hazırlanmış, ilim ve sanat hayatında hissedilir bir gelişme görülmüştür. Özellikle I. Alaeddin Keykubat'ın saltanatı esnasında sosyal, kültürel, fikrî ve ekonomik sahalarda ilerleme en yüksek seviyeye ulaşmıştı. Büyük merkezlerde medreseler açılmış, hükümdarlar adına Arapça ve Farsça eserler yazılmıştır. XIII. Yüzyılda Anadolu'da meydana gelen Moğol istilasından önce bölgede medreseler ve kütüphaneler kurularak kültür merkezleri oluşturulmaya başlanmıştır.

Anadolu toprakları Selçuklu hâkimiyetine girdiği zaman, burada çeşitli milletlere mensup halk, inanç ve düşünce bakımından kozmopolit bir yapıya sahip olup, taassuptan uzak ve fikrî cereyanların yayılmasına müsait bir ortam bulunmaktaydı.

Moğol istilâsının önünden kaçan Türkistanlı, İranlı ve diğer milletlere mensup birçok âlim, şâir, mutasavvıf ve san'atkâr Anadolu'ya gelerek, bölgenin ilmî, kültürel ve san'at bakımından yükselmesine sebep olmuşlardır. Anadolu Selçuklu sultanlarının özellikle de I. Alaeddin Keykubat'ın âlim, sanatkâr ve mutasavvıflara gösterdiği saygı, ülkede sağlamış olduğu güven sayesinde bir çok âlim, mutasavvıf ve san'atkârın da Anadolu'ya akın etmelerine sebep olmuştur. Böylelikle onların benimsedikleri millî cereyanlar, Anadolu'ya baştanbaşa yayılmıştır.

Selçuklu Türkiyesinde bu devirde, fikrî hürriyet mevcut olup, Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan (1115-1192)'in huzurunda Müslüman ve Hıristiyan âlimleri serbestçe fikri tartışmalar da bulunmuşlardır³⁵

Avrupalılar Haçlı seferleri sonucunda, ticari veya bilgi alışverişini hedefleyen ilişkiler geliştirmişlerdir. XIII. yüzyılın başlarında Suriye sahilleriyle Filistin'de oturan Haçlılar Şamda Melik Kâmil'e, Musul'da Atabek Bedrettin Lü'lü'e heyetler göndererek tıp, riyaziye, astronomi ve felsefeye dair bazı sorular sormuşlardır. Aynu'l Kuzat el-Hemadani Hristiyan ve Yahudilere riyaziye, hey'et, mantık ve musiki dersleri okutmuş ve öğrenciler İncil ve Tevrat

³⁴Yazıcı, a.g.e, s:324-325

³⁵ Sevgi, a.g.m., s: 284-285

üzerinde de onun açıklamalarından istifade etmişlerdir. Ehl-i kitaptan isteyenlere felsefe okutan âlimler de vardır.

Bu dönemde sadece dini ilimler değil, matematik, astronomi ve tıp gibi önemli ilim dallarında ışık tutacak gelişmeler görülmektedir. Bunlardan, matematik, astronomi bilgini ve aynı zamanda şâir olan Ömer Hayyam'ı, İsfahan Tarihi'nin Yazarı el-İsfahanî, dilci ve belâgatçı Abdulkâdir Cürcâni, tabib ve tıp konusunda eselere sahip Said b. Hibetullah'ı sayabiliriz. Önemli bir diğer gelişme de astronomlardan kurulu bir ilim heyeti tarafından Tarih-i Celâlî diye isimlendirilen bir takvimin düzenlenmesidir. Yüksek fizik ve ışık bilgisine dayanılarak oluşturulan bu takvim, günümüzde kullanılan Milâdi takvim kadar doğru hesaplara dayanmaktadır. Kimya'da boya sanayii gelişmiş, kâğıt imalatı ilerlemiş, büyük tablolar ve dilciler yetişmiş, tıp özellikle Anadolu'da ilerleme kat etmiş, Kayseri, Sivas, Konya, Alâiye, Divriği, Çankırı ve Kastamonu'da hastaneler açılmış, buralarda usta-çırak ilişkisi içinde tablolar yetiştirilmiştir.

Selçuklu hükümdarları tarihçileri ve tarih yazımını da desteklemişlerdir.³⁶ Dönemin eserlerinin zengin içerikli olması edebiyat sahasındaki gelişmelerin bir göstergesidir.

Daha X. yüzyıldan çok önce diğer Türk lehçelerinden ayrılmış olan Oğuzca zengin bir halk edebiyatına sahipti. XIII. yüzyıldaki Moğol istilasıyla birlikte Anadolu'ya gelip yerleşenleri genellikle Oğuz Türkleri olduğundan, Anadolu'da teşekkül eden edebi lehçenin esasını Oğuzca oluşturuyordu. Fakat diğer Türk lehçelerinin tesirlerini de görmekteyiz. Bunun sonucunda Anadolu'da halk edebiyatından ayrı bir Türkçe edebiyat oluşmuştur.³⁷ Büyük Selçuklular Uygur yazısını Orta Asya ile ilişkilerinde kullanmışlar, daha sonra bu yazıyı bırakmışlar, ilim ve din dili olarak Arapça'yı, yönetim ve edebiyat dili olarak ise Farsça'yı kullanmışlar, her iki dildeki metinleri de Arap alfabesiyle yazmışlardır. Dolayısıyla Türk asıllı halk kendi aralarında Türkçe konuşmuş, saray ve orduda Türk dili kullanılmaya devam edilmiştir. XII. yüzyılda Türkçe eserler telif edilmeye başlanmış, XIII. yüzyılda ise Türk dünyasının her tarafında Türkçe dini ve edebi eserlerle lügat ve gramer kitapları bol miktarda kaleme alınmıştır. Türkçenin devlet işlerinde ilk defa kullanılması Beylikler döneminde gelişen kültürel faaliyetlerin bir sonucudur.³⁸ Bu gelişmelerle birlikte Anadolu'da yerleşen Oğuzlar, kendileri ile beraber gelenek ve göreneklerini getirmişler, aynı zamanda diğer Türk lehçelerini tesirleriyle birlikte Anadolu'da Türk dili ve edebiyatının temelleri atılmış ve Türkçe pek çok edebi eser yazılmıştır.

Anadolu'da XIII. yüzyılda Moğol istilasıyla başlayan maddî ve manevî buhran, siyasi, iktisadî ve sosyal sarsıntılar, tasavvuf hareketlerinin kuvvetlenmesi için müsait bir zemindi. Bu nedenle Anadolu'nun önemli merkezlerinde tasavvufî İran edebiyatına büyük bir önem veriliyor, halk arasında da Yesevî ve Hayderî dervişleriyle Türkçe sûfiyâne şiirler yayılıyordu. Anadolu'da Arap ve İran dili ile eser veren Türk sûfileri de etraflarına geniş kitleler toplamak için Türkçe eserler vermek zorunda kalmışlardır. Anadolu'da ilk defa Türkçe mısralar yazan Türk şairlerinin en önemlilerinden Mevlânâ Celaleddin Rumî'dir (öl.1273). Mesnevî ve Divân-ı Kebir adlı eserlerini Farsça yazmıştır. Diğer örnek ise Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'dir (1126-1312).

XIII. yüzyıl Anadolu'sunun yüksek zümre mutasavvıfları arasında en fazla Türkçe şiir yazan Sultan Veled'tir. Sultan Veled Farsça bilmeyen Türklere Mevlevîliğin ve tasavvufun yollarını göstermek amacıyla didaktik tarzda Türkçe şiirler yazmıştır. Tasavvuf şairleri arasında XIII. yüzyılda yaşamış Ahmed Fakih'i de sayabiliriz. Mevlânâ, Sultan Veled, Ahmed Fakih(öl.1221) şiirlerini aruz vezni ile ve İslâmî edebiyatın nazım şekilleriyle yazmışlardır. Bu mutasavvıfların Türkçeyi kullanım tarzları da ustalıklı değildir. Anadolu'daki bu tasavvuf

³⁶ Yazıcı , a.g.e. , s:325-328

³⁷ Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, s:333-334

³⁸ Yazıcı, a.g.e. , s:332

edebiyatı yalnız taklîdî eserler meydana getirmemiş, hece vezniyle halk edebiyatına has şekliyle tamamıyla Türk ve orijinal yeni bir cins şiir ortaya çıkmıştır. Bunun doğmasında Yesevî takipçilerinin büyük tesiri olmuştur. Bu tarzın en büyük temsilcisi XII. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'da yaşamış XIV. yüzyıl başlarında henüz hayatta olan Türkmen dervişi Yunus Emre'dir (1272-1282/ 1352-1362). Yunus'un sûfiyane şiirlerinin tamamen Türkçe yazılmış olması onun eserlerinin Anadolu'da hızlıca yayılmasına ve yüzyıllarca dilden dile söylenmesine ve pek çok takipçilerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Anadolu'da, XIII. yüzyılın ikinci yarısında, İran edebiyatının da tesiriyle lâdîni-profane bir Türk edebiyatının başladığı görülmektedir. Bu yüzyılda Anadolu'nun büyük merkezlerinde zevk ve sefahat hayatı, şaraplı ve sazlı eğlence meclislerinin kurulduğu bir hayat vardı. Böylelikle mûsikîye, şaraba ve şiire heves artmıştı. Bizans saraylarında ki eğlencelere yabancı olmayan hükümdarlar ve emirler daima şaraplı ve sazlı eğlence meclisleri kuruyorlardı. Moğolların hâkimiyeti altında iken bu yaşayış daha da artmıştı. Böylece XIII. yüzyılda Selçuklu saraylarında din ve tasavvuf hakimiyetinden uzak, ahlâkî-didaktik, maksatlar taşımayan ve sanat gayesiyle yapılan , İran edebiyatından alınmış ve yüksek sınıfa has lâdîni bir şiir tarzı doğmuştur. Bu edebiyatın ilk temsilcisi Hoca Dehhani'dir.³⁹

XIII. yüzyılda yüksek zümre edebiyatının da yanında halk edebiyatı da süregeliyordu. Farsça şiirlerden anlamayan halk için dînî veya destanî mahiyette basit tarzda Türkçe eserler, kahramanlık şiirleri yazılıyor ve uzun yüzyıllardan beri kopuzları ellerinde bütün Anadolu sahasını dolaşan ozanlar eski Türk an'anelerini kuvvet ve samimiyetle yaşıyorlardı. Ozanlar Dede Korkut hikâyeleri gibi eski Oğuz destan parçalarını da söylemişlerdir. Halk şairleri kopuz veya çöğür isimli sazlarıyla, hece vezni ile ve milli nazım şekilleri ile mani, koşma, türkü, destan, varsağı, türkmâni gibi isimler alan şiirler söylemişlerdir.⁴⁰

Anadolu'ya gelen Müslüman Oğuzlar ile Bizanslılar arasındaki sürekli mücadeleler, Anadolu'da zengin bir destan-menkıbe edebiyatının oluşmasına neden olmuştur. Bu destanlara, İslâm-Rum mücadeleleri sonunda ortaya çıkan Seyyid Battal destanını ve Danişmend Ahmed Gâzî'nin kahramanlıklarını hikâye eden Danişmendnâme'yi örnek olarak verebiliriz.⁴¹

XIII. yüzyıldaki edebiyatta olan ilerleme XIV. yüzyılda da devam etmiştir. Anadolu'nun siyasî ve sosyal hayatı Türk dilinin tutunmasını ve ilerlemesini kolaylaştırmıştır. Anadolu'nun doğusunda ve batısında kurulan çeşitli beylikler kendi merkezlerini bir kültür ve edebiyat merkezi yapmaya çalışmışlardır. Böylelikle ilim, sanat, kültür hayatında epey ilerleme kaydedilmiş, dinî, tasavvufî, ilmî, edebî eserler yazılmıştır. En yüksek zümre sanatkârları Germiyanogulları ve özellikle Osmanogulları çevresinde toplanmış ve yetişmişlerdir.⁴² XIV. yüzyılda dil ve edebiyat bakımından önemli eserler bırakan sanatkârlar arasında İranlı sufi şairlerden Attar'ın (öl.1221) Mantıkutayr isimli eserini Türkçeye çeviren Ahmet Gülşehri'yi (öl.1317), ünlü Garib-nâme isimli eseriyle Türkçeye verdiği değeri gösteren Âşık Paşa'yı ve Ahmedî'yi (1334-1413) örnek olarak verebiliriz. Bu dönemde hikâye-roman tarzında eserler verilmiş, bir hind masalı olan Kelile ve Dimne tercüme edilmiştir.⁴³

³⁹ Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, s: 336-337; Nihat Sami Banarlı-Hıfzı Tefvik Gönensoy, **Başlangıçtan Tanzimat'a Kadar Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul, 1943, s:76-81

⁴⁰ Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, s:242-243 ; Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, s: 338, Banarlı, a.g.e., s: 77

⁴¹ Banarlı, a.g.e., s: 76 ;Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, s: 334-252; Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, s:253

⁴² Bilindiği üzere Moğolların Anadolu Selçuklularını hâkimiyetleri altına almasıyla birlikte muhtelif beylikler kurulmuştur. Yine Moğol istilasıyla batıya doğru kaçmak zorunda kalan âlim, mutasavvıf ve sanatkârlar beyliklere sığınmak zorunda kalmışlardır.

⁴³ Banarlı, a.g.e., s: 94-104; Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, s: 346-349

Köprülü XIII. ve XIV. yüzyıl edebiyatını şu cümlelerle değerlendirmektedir: “İşte bu izahat gösteriyor ki, XIV. Yüzyıl Anadolu Türk edebiyatının büyük bir kuvvetle inkişaf ettiği millî dilin, din ve ilim lisanı olan Arapça ile edebiyat dili olan Farsça’ya karşı muvaffakiyetle mücadele ettiği bir devirdir. XIII. yüzyılda başlayan bu cereyan bu asırda büyük başarı kazanmış, Türkçe yalnız halk arasında değil, yüksek sınıflar arasında da ilim ve edebiyat lisanı olmuş Acem edebiyatı örneklerini taklid ederek klâsik Türk edebiyatının kuvvetli temelleri atılmıştır.”⁴⁴

XIII. ve XIV. yüzyılda önemli eserler veren ve fikrî ve tasavvufî hareketin gelişip yayılmasında önemli katkısı olanları şöylece sıralayabiliriz: Anadolu Selçuklularına ait tek “Selçuknâme’yi yazan İbn Bibi (öl.1285), Yunus Emre’nin tesiriyle ilahiler yazan Said Emre ile Kaygusuz Abdal (öl.1444), Fahreddin İraki (öl.1289); Evhadüddîn Kirmani (öl.1238), Muhyiddin Arabî (öl.1240) ve onun oğlu Sadreddin Konavi (öl.1274).⁴⁵

Türklerin Göktürklerle birlikte yerleşik hayata geçtikleri kabul edilse de Hunlular’ın demir ustalığında ileri gitmeleri bize yerleşik hayata geçişlerin daha önceki asırlarda olabileceğini göstermektedir.⁴⁶

Konar-göçer bir hayat tarzı gibi görünen Türklerin Anadolu’ya olan göçleri XI. yüzyıldan başlayarak XIII. yüzyılda da devam etmesi burayı vatan edinmeleriyle birlikte yerleşerek kısa sürede şehirler, kasabalar ve köyler kurarak önemli eserler vücuda getirmeleri, bize konargöçerlikten daha çok yaylak-kışlak mahalleleri arasında düzenli bir hareketlilik⁴⁷ olduğunu göstermektedir. Selçuklular hâkimiyetlerini pekiştirecek bir iskân politikasını izlemişler, Osmanlılar da bu uygulamayı devam ettirmişler ve Selçuklu şehir yapısını devralmışlardır. Anadolu’daki siyasi otorite boşluğu döneminde şehir yönetimlerine ahiler el koymuşlar, istikrar ve devamlılığı sağlamışlardır.⁴⁸

Şehirlerde zengin, büyük ve nüfûz sahibi aileler bulunmaktaydı. Şehir, kasaba ve köylerde yaşayan halk; ev, dükkan, han, hamam sahibi olarak çeşitli zanaatlarla uğraşıyor ve bağ, bahçelerde çeşitli meyve ve sebze yetiştiriyorlardı. Selçuklularda arazinin büyük çoğunluğunun mülkiyeti devlete ait olduğu için ziraatle uğraşanların büyük bölümü devletin himayesi altında hâs veya iktâ arazilerini işliyorlardı. Köylüler hukuki yönden, şehir ahali kadar hür olup, ellerindeki toprakları işleyebildikleri sürece verâset yoluyla kendi çocuklarına intikal edebiliyordu.⁴⁹

Şehirler kadılar veya kadı nâibleri tarafından yönetilmekteydi. En küçük idari birimleri oluşturan mahallelerin başında imamlar bulunmaktaydı. İmam mahallenin yöneticisi ve temsilcisi olarak kâdı tarafından atanmaktaydı. Muhtar ise, başlangıçta, imama vekâlet edebilecek cami cemaatinin seçkin kişisini (muhta’ul-cemaa) ifade ederdi.⁵⁰

Beylikler ve Osmanlılar Batı’ya doğru genişledikçe şehirler, ahîlerin katkısıyla Selçuk örneklerine uygun bir şekilde Türk şehri haline geliyorlardı.⁵¹

Selçuklular’dan Osmanlılar’a geçişte dört sosyal zümre devamlılığı sağlamıştır. Bunlar ahîler, gâziler, abdallar ve bacılardır. Bunlara fakihler de eklenebilir. Zîra fakihler, hem ilmî, hem de adlî faaliyetlerin işlerinde rol oynayan toplumun aydın kesimidir. Tasavvufta

⁴⁴ Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, s: 352

⁴⁵ Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, s: 244,245

⁴⁶ Mehmet Şeker, **Türkistan’dan Anadolu’ya İnsan ve Toplum Hayatı**, G.Ü. Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Velî Araştırma Merkezi, Ankara 2005, s:25

⁴⁷ Feridun Emecan, “*Osmanlılar’da Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler*”, **Osmanlı**, Yeni Türkiye Yayınları, c:4, s:91

⁴⁸ Ahmet Tabakoğlu, “*Osmanlı İçtimai Yapısının Ana Hatları*”, **Osmanlı**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara-1999, c:4, s:27; Mustafa Demir, “*Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Yerleşim Yapısı ve Şehirleşme*”, **Osmanlı**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara-1999, :4, s:99

⁴⁹ Yazıcı, a.g.e. , s:319

⁵⁰ Tabakoğlu, a.g.m., s:27

⁵¹ Tabakoğlu, a.g.m., s:27

doğın bu zümrelerden ahîler Anadolu'da iktisadi hayatın, gâziler askerî faaliyetlerin, abdallar kültür ve eğitim faaliyetlerinin, bacılar ise bütün bunların kadınlarla ilgili temsilcilerini teşkilatlandırmışlardır.⁵²

Bu gruplar yaptıkları değişik ve çok yönlü hizmetlerle Anadolu'nun Türkleşip İslamlaşmasında önemli rol oynamış zümrelerdir.

Büyük göç dalgaları halinde Anadolu'ya gelen Türkler şehirlere yerleşirken, el sanatları ve ticaret Bizans'ın geliştirdiği loncalara bağlı Rum ve Ermenilerin tekelindeydi. Bizans sanatkârlarıyla rekâbet edebilmek, üretilen malların kalitesinin korunması, üretimin ihtiyaca göre düzenlenmesi, sanat ahlâkının yerleştirilmesi, Türk halkının ekonomik yönden bağımsız hale getirilmek istenmesi ahîliğin kurulmasına neden olmuştur.⁵³

Türklerin yerli tüccar ve sanatkârlar karşısında tutunabilmeleri, onlarla rekabet edebilmeleri, ancak aralarında bir teşkilat kurarak dayanışma sağlamalarına, bu yolla iyi, sağlam ve standart mal üretip satmaları ile mümkün olabilirdi. Ahî birliklerinin de bu şartların tabii bir sonucu olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

Ahî birlikleri bir taraftan meslekleri ile ilgili sıkıntıları çözmekte, diğer taraftan da mensuplarının devletle olan ilişkilerini düzenlemekteydiler. Mal ve kalite kontrolü, fiyatların belirlenmesi, toplum ahlâkı ve dayanışma duygusunun gelişiminde, hoşgörü ve kardeşlik kültürünün oluşması da bunların ilke ve hayat anlayışları arasındadır.⁵⁴ Anadolu'da sosyal düzenin sağlanması ve ilk temellerinin atılmasıyla birlikte böylece Anadolu'nun Türkleşip İslamlaşması onların gayretleriyle olmuştur diyebiliriz.

Bir esnaf teşkilatı olan ahîler sadece kendi işleriyle uğraşmazlardı. Yaşadıkları her yerde, şehir, kasaba ve köylerde yabancıları karşılama, onlarla ilgilenme, yiyeceklerini, içeceklerini, yatacaklarını sağlama, ihtiyaçlarını temin etme, onları koruma ve kollama. Bu gibi faaliyetleriyle bir kültür ocağı işlevi görmüşlerdir.⁵⁵

Anadolu'nun Türkleşip-İslamlaşmasında büyük bir rol oynayan diğer bir zümre ise abdallardır. İssiz yerleri şenlendirmek yol ve çevre güvenliğini sağlamak, bağ ve bahçeler kurmak, sebze ve meyve cinslerini ıslah etmek, sulama tesislerinin kurmak gibi iktisadi faaliyetlerde bulunan abdallar, ordulardan önce toprak sahiplerinin gönül fethini yapıyorlar, kurdukları zâviyeler bölgenin kültür merkezlerini oluşturuyor, gereğinde güvenlik kuvveti olarak görev yapıyorlardı. Bunlar iskân ve kolonizasyon konusunda da büyük bir öneme sahip idiler.⁵⁶

İbn Batuta'nın ve o günün kaynaklarından anlaşıldığı üzere Anadolu'da iktisadi hayatın canlılığı göze çarpmaktadır. Tabii bu canlılıkta Selçuklu hükümdarların aldığı önlemler ve çabalarının etkisi de olmuştur. XIII. yüzyılda Anadolu'da tarım ticaret, hayvancılık ve sanayi yapılmaktadır. Çeşitli sebze ve meyveler yetiştirilmekte, kurutmaları yapılmakta ve ihraç edilmekte idi. Şehirlerde büyük çarşı ve dükkânlar bulunmakta, madenden yapılan çeşitli aletler, kumaşlar satılmakta ve ihraç edilmekte idi. Yine bakır, gümüş gibi madenler çıkartılıp, şamdan, kapkacak, vazo, maşrapa gibi âletler yapılarak ihraç ediliyordu. İhrâcat deniz ulaşımıyla da yapılmaktaydı. Günlük hayatta nehir ulaşımından da istifade edilmiştir.⁵⁷

Türkler, Çinlilere, Sasanilere ve Bizanslılara demir satmışlar ve demirci ustalarını bunlara göndermişlerdir.⁵⁸

⁵² Tabakoğlu, a.g.m., s:20

⁵³ Nasır Niray, "Anadolu Ahîliğinin Sosyo-Ekonomik Yönleri", **Hacı Bektâşî Veli Araştırma Dergisi**, 2002, sayı:24, s:7

⁵⁴ Nasır Niray, a.g.m., s:8

⁵⁵ Şeker, Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi, s:144; Yazıcı, a.g.e. , s323

⁵⁶ Tabakoğlu, a.g.m., s:20

⁵⁷ Şeker, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması, s:164-175

⁵⁸ Şeker, İnsan ve Toplum Hayatı, s:25

Selçuklularda şehirler arasında uzak mesafelere ve ıssız yerlere bina edilen kervansaraylar ticarî faaliyetleri teşvik etmek amacıyla alınan tedbirlerden biriydi. Anadolu'da bulunan kervansaraylar doğu- batı, kuzey-güney doğrultusunda iki büyük uluslar arası ticaret yolu üzerinde bulunmaktaydı. Kervansaraylar ticari mallar taşıyan kervanları sınır boylarındaki düşmanlardan, göçebe ve eşkıya baskınlarından korumak için güvenli konak yerleri sağlamak, yolcuların kondukları veya geceledikleri yerlerde her türlü ihtiyaçlarını temin etmek amacıyla kurulmuşlardır. Kervansaraylarda ister Müslüman, isterse gayr-i Müslim olsun her yolcu, zengin veya fakir olduğuna bakılmaksızın kervansaraylardan istifade etmişlerdir. Hatta Kervansaraylarda hem Müslümanların ibadet edebilecekleri camiler, hem de Hıristiyanlar için kiliseler bulunduğunu ayakta kalan mimarî eserlerden ve diğer tarihi kaynaklardan öğrenmekteyiz.⁵⁹

Türkiye Selçuklu Sultanları ve Türk beyleri Anadolu'daki gayri Müslimleri en az Müslümanlar kadar himaye etmişler ve onların zulme uğramalarına, onlara haksızlık yapılmasına engel olmuşlardır. Evliliklerle birbirleriyle akraba olmuşlar, bir arada yaşayarak Türk Kültürünün geniş kitlelere zenginleşerek yayılmasında aracılık etmişlerdir.⁶⁰

XIII. ve XIV. yüzyılda Anadolu'daki toplumsal hayattan bahsettiğimiz bu bölümde görüyoruz ki Anadolu'ya kervanlarında ki kültür zenginliği ile gelen Türkmenler taşıdıkları kültür hazinesini Anadolu'da işleyerek bir mücevher gibi değerini korumuşlardır. Böyle bir zenginlik içinde olan topluluğun göçebe, bir şey bilmeyen, cahil, heterodoks dervişler gibi dolaşan düzeysiz davranışlar gösteren insanlar topluluğu gibi tanımlanmasının doğru olamayacağı kanaatindeyiz.

II) ANADOLU'DAKİ MUTASAVVIFLARIN SOSYAL HAYAT

ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Türklerin Orta Asya'da İslamiyet'le ilk tanışmalarında, bu yeni dinîbenimseyip, kolayca kabul etmelerinde sûfi dervişlerinin çok büyük bir rolü olmuştur.

Eski ozan ve kamlarla, sûfi dervişlerin mahiyet itibarıyla birbirine benzemeleri onların Türkmen kitleleri arasında kolayca kabul görmelerini sağlamıştır.

XII. yüzyılda yaşayan ve hikmetleriyle şöhret bulan Ahmed Yesevi'den önce tasavvufu yaşamaya başlayan Türk dünyası, Ahmed Yesevi'nin Türklerin İslam anlayışına milli bir üslûp ve perspektif kazandırması onun karizmatik kişiliği etrafında toplanılmasına ve yesevilik tarikatının şekillenmesine neden olmuştur.

Orta Asya Türk dünyasında sûfi dervişler vasıtasıyla gerçekleştirilen bu İslamlaştırma faaliyeti zaman içinde Anadolu topraklarında da devam etmiştir. Tasavvuf ehlinin aşılacağı tebliğ ve cihad şuuruyla yoğrulan ve İslam'ı yayma misyonunu üstlenen Türkler, zaman zaman bağımsız gruplar halinde Batı'ya Anadolu topraklarına akınlar düzenlemişlerdir.

Malazgirt savaşından sonra Orta Asya ve Horasan bölgesinden Anadolu'ya derviş akınının hızlanması, Moğol istilasıyla birlikte daha da artmış olduğuna, önceki bölümde temas etmiştik. Anadolu'yu gelecekte İslam'ın bir kalesi ve emniyetli bir bölge olarak gören Hoca Ahmed Yesevi ve Necmeddin-i Kübra gibi tarikat pirleri, halife ve müridlerine tebliğ ve cihad faaliyetlerinde bulunmak ve bölgeyi Müslümanlaştırmak üzere Anadolu'ya gitmelerini

⁵⁹ Mehmet Şeker, *Anadolu'da Birarada Yaşama Tecrübesi (Türkiye Selçukluları ve Osmanlılar'da – Müslim-Gayr-i Müslim İlişkileri)*, DİBY, Ankara 2000, s:74-78

⁶⁰ Şeker, a.g.e. , s:38-180-182

tavsiye etmişlerdir. Böylelikle kısa sürede Anadolu'nun Türkleşip-İslamlaşması sağlanmıştır.⁶¹

Anadolu Selçuklu Devleti'nin sahip olduğu imkânların cazibesi, doğudan gelen Moğol istilasıyla birlikte, Anadolu daha emniyetli bir bölge ve İslam dünyasının batıya açılan kapısı olarak görülmüş ve bu sebeplerle, muhtelif bölgelerden pek çok tasavvuf erbabının Anadolu'ya gelmesine neden olmuştur. Tarihe adı geçmiş önemli şahsiyetlerden Konya'da Muhyiddin Arabi, Mevlana Celaledin Rûmi, Tokat'ta Fahreddin-i Irakî, Kayseri'de Necmeddin-i Dâye ve Burhaneddin-i Muhakkık-ı Tirmizî, Kırşehir'de de Hacı Bektaş-ı Velî gibi büyük mutasavvıfların Anadolu'ya gelmiş olduklarını görüyoruz.

Doğu ve batıdan gelip Anadolu'ya yerleşen bu büyük mutasavvıflarla birlikte, İslam medeniyetinin değişik kültür merkezlerinin özelliklerini bir arada toplayan müstakil bir klasik Türk tasavvufu oluşmuş ve bu tasavvufun en önemli eserleri bu dönemde verilmiştir. Böylece XIII. yüzyılın Anadolu Türk düşünce tarihinin şekillenmesinde tasavvufun önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.

XIII. yüzyılda başlayıp, XV. yüzyıla kadar devam eden Anadolu'daki bu tasavvufi canlılığın en önemli sebebi, Anadolu'daki Rönesans'ı hazırlayan büyük bir ilim ve kültür merkezi olan Endülüs'teki Mağrib medresesi bir taraftan, diğer taraftan Abbasilerin başlattığı ilmi faaliyetlerin varisi olarak pek çok sahada büyük gelişmeler göstermiş olan Harezmi medresesindeki ilim adamları, Haçlı seferleri ve Moğol istilası gibi bilinen olaylar sonucu, o dönemde yegâne müstakil ve emniyetli Müslüman ülke durumunda olan Anadolu'ya sığınmalarıdır.⁶²

Anadolu Türk toplumunda XIII. yüzyıl, tasavvufi ideallerin en üst düzeyde benimsendiği ve tarikat faaliyetlerinin büyük bir canlılık kazanmaya başladığı dönemdir. O dönemde Moğol istilası ve saldırıları gibi dış baskılar ve ortaya çıkan siyasi otorite boşluğu Babai ayaklanması ve Cimri ihtilali gibi iç sarsıntılar, huzur sağlayacak devlet otoritesini şiddetle çürütünce büsbütün bunalan halkın, manevi otoritelere sığınma ihtiyacı kuvvetlenmiştir. İnsanları bu buhranlı dönemde manevi çatısı altına alan ve çatinın temel direklerini oluşturan şahsiyetler ise, felsefi ve nazari planda Muhyiddin İbn Arabi, terbiye, aşk ve estetik alanında Mevlâna; teşkilatçılık ve aksiyon açısından Hacı Bektaş-ı Velî; sosyal dayanışma ve iktisadi yapılanma alanında Ahî Evran, şiir sahasında da Yunus Emre'dir. Adı tarihe geçen önemli şahsiyetlerin yanında pek çok hak âşığı ve gönül mimarı büyük yerleşim merkezlerinden en ücra kırsal bölgelere ve göçebe Türkmen kabilelerine kadar, Anadolu insanını tasavvufî kültür ve terbiye ile yoğurmuşlar, ayrıca bu dönemde pek çok tekke ve zaviye kurulmuş, buralarda topluma çeşitli açılardan hizmetler sunulmuştur.⁶³ Böylece Anadolu'da zengin bir kültür oluşmuş ve gelecekte dört bir kıtaya sahip olacak büyük bir medeniyetin temelleri atılmıştır.

Selçukluların ilk zamanlarında Anadolu'ya gelen dervişler köylere isimlerini vermişler, elinin emeği ve alınının teriyle yer açıp yerleşerek bağ bahçe yetiştirip, zaviyeler açarak, batıya doğru ilerleyip toprak işleriyle uğraşmışlardır. Feth edilen şehirler de önemli misyon üstlenen gazi dervişler, şehrin feth edilmesiyle birlikte camii ve onun etrafına açılan medrese ve mektepler yanında, oynadığı rol üzere gazi dervişlerin bağlı buldukları tarikatın tekkesini, ayrıca hastaneler, kervansaraylar, imaretler, çeşmeler, yollar ve köprüleri inşa etmekte, bu arada İslâmî eğitim ve öğretime başlanmaktaydı. Bu tekke, zaviye ve mekteplerde

⁶¹ Göçle birlikte Anadolu'ya gelen dervişlerin bir kısmı gâzilerle birlikte, memleket açmak ve fütûhat yapmakla meşgul oldukları gibi; bir kısmı da o civarda köylere veya tamamen boş veya تنها yerlere yerleşmişler, oralarda müritleriyle birlikte ziraat ve hayvan yetiştirmekle meşgul olmuşlardı. Şeker , a.g.e.s.130

⁶² Bütün bu faktörler, XIII.yüzyıl Anadolu'sunda çok kuvvetli bir fikir ve tasavvufi canlılığa, siyasi ve medeni bir uyanış hareketine sebep olmuştur.Osman Türer, “Osmanlı'nın Temelinde Manevi Harç”, Osmanlı, c:4, s:375-377 ; Yrd.Doç.Dr.Necmeddin Bardakçı, “Türklerin Sosyal ve Kültür Hayatında Tasavvuf ve Tarikatler”, **Türkler**, c:7, s:450-453

⁶³ Osman Türer, a.g.m. , s.378,376

tebliğ ve irşadda işin ehli elemanlar yetiştirilmekte ve bu yeni yetişen dervişler halkı aynı idealler etrafında toplayarak merkezi otoritenin kurulmasında ve kuvvetlenmesinde önemli rol üstlenmişlerdir. Böylece devletin maddi gücü yanında irade ve iman birliği sağlanmıştır.⁶⁴

Burada şunu bilhassa belirtmek gerekir ki daha önce ise haclı seferleri ve Moğol istilasıyla birlikte halkın tekke ve şeyhlere karşı duydukları rağbet ve bağlılığın artmasıyla, sultanlar ve beyler şeyhlerin nüfuzlarını kabul etmişlerdir. Hatta sultan ve beyler onlar için çeşitli şehirlerde tekke ve zaviyeler yaptırmışlar, zengin vakıflar tahsis etmişler, kendileri de bir tarikata bağlanarak, tarikat şeyhlerine hizmette kusur etmemişlerdir.⁶⁵

Anadolu'da Ahî Evran'la birlikte şekillenen Ahîlik Anadolu'ya yerleşmiş olan Türkmenlerin yerleştikleri her yerde, şehir, kasaba ve köylerde bulunmuşlar, büyük şehirlerden en küçük köylere kadar bütün yerleşim birimlerine dağılmışlar, hem yerleşik hem de göç edenlerle iç içe yaşamışlardır. Ahîler Moğol istilasına karşılık özellikle Orta Anadolu'da örgütlenerek bir savunma hattı oluşturmuşlardır. Daha sonraki yıllarda Moğol hâkimiyetine boyun eğen Selçukilere karşı, Türkmen kitlesinin desteğine başvuran hanedan mensuplarının yanında yer almışlardır. XIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra özellikle şehirlerin mahalli idaresinde söz sahibi olarak halkın âsaiş, sükûn ve huzurunu temine yönelik çaba sarf etmişlerdir. XIII. yüzyıl Anadolusundaki sosyal ve siyasi istikrarsızlığa rağmen, bu asırda tezahürlerini gördüğümüz ahîlik teşkilatı varlığını asırlarca muhafaza edecek kuvvetli bir örgütlenmeyi başarmıştır.⁶⁶

Selçuklularda olduğu gibi sufi dervişler Osmanlı beyliğinin kurulup yükselmesinde manevi dayanak olmuşlardır. Nitekim Selçuklu Sultanlarının saygı duydukları şeyhlere tekkeler açarak vakıflar tahsis ettikleri gibi Osmanlı beyleri ise dervişlere vakıflar ve köyler bağışlayarak onları desteklerken, diğer yandan da onlara devlet hizmetinde önemli görevler vermişlerdir.

Hem Selçuklu hem de Osmanlı'nın köklü bir medeniyet kurarak yükselmesinde temel taşı olarak büyük rol oynayan daha önceki bölümde de ifade ettiğimiz gibi Âşık Paşazâde dört guruba ayırmıştır: Gâziyân-ı Rum, Âhiyân-i Rum, Bâciyâ-i Rum, Abdalân-i Rum.⁶⁷

Bunlardan birincisi olan Gâziyan-ı Rum Aşık Paşa'nın deyişiyle Alperenlerdir. Bizanslılarla sürekli mücadele halinde olan bu grubun temeli Tuğrul Bey ve Alparslan'a dayanmaktadır. Daha sonraki dönemlerde kurulan yeniçeri teşkilatının manevi arka planını da Anadolu'da kurulmuş olan Bektaşîye oluşturmuştur.

Osmanlı Devleti'nin sağlam ve köklü temellere oturtulmasında Osmanlı soyu ve ulema sınıfı kadar bu gazi alperenlerin de olağanüstü katkıları olmuştur. Nitekim Osman ve Orhan Gazi'nin mahiyetinde Konur Alp, Aygüt Alp, Hasan Alp, Tuğrul Alp⁶⁸ gibi "alp" lakabını taşıyan birçok kumandan vardı. Bunlar Ertuğrul Gazi, Osman ve Orhan Gazi dönemlerinde yaşayarak Osmanlı Devleti'nin temellerinin atılmasında önemli mücadelelere katılmışlar, beylerin sağ kolları olmuşlardır.

İkinci zümre ise, fütüvvet düşüncesinin etkisi altında gelişmiş bir hareket olan Ahîlik, esnafıktan eğitime, siyasetten savaşa kadar geniş bir faaliyet alanına sahip, Anadolu Türklerine özgü bir oluşumdur. XIII. yüzyıl Anadolu'sunda ticaret ve şehirleşmenin gelişmesine paralel olarak yaygınlaşan Ahîlik, savaş sanayisinin temel hammaddelerinden deri sektörünü elinde tutan "Ahi iş adamlarının" oluşturdukları, güçlü lobilerle devlet mekanizmalarında baş gösteren krizlere müdahil olmuşlardır. Ahiler birbirleriyle devamlı

⁶⁴ Sevgi a.g.m., s.293; Şeker,a.g.e.s.128

⁶⁵ Bardakçı, a.g.m., s. 453

⁶⁶Saffet Sarıkaya, "Osmanlı Devletinin İlk Asırlarında Toplumun Dini Yapısına Ahîlik Açısından Bir Bakış Denemesi", **Osmanlı**, c:4, syf:393

⁶⁷ Âşıkpaşazâde, Tevârih-i Âl-i Osman, İstanbul-1332, s.205

⁶⁸ Geyikli Baba'ya samimiyete bağlı idi.

münasebette buldukları, şehrin ticari hayatıyla ilgilendikleri gibi, komşu yabancı devletlerin ticaret adamları ile de iş birliği yapmışlardır.⁶⁹

Ahilerin Bektaşilik, Melâmilik, Halvetilik ve Mevlevîlik gibi farklı tarikatlar içinde yer almaları ahiliğin münferit bir tarikat olmadığını ortaya koyarken, eldeki veriler bunların kurmuş oldukları zâviyelerin yarı dinî, yarı iktisadi bir teşekkül olduklarını yansıtmaktadır.⁷⁰ Nitekim Halvetilik, Anadolu'ya Niğde'de de bir zaviye açan Ahi Yusuf Halveti'nin gayretleri ile girmiştir. Vilayetnâme'de Ahî Evran ile Hacı Bektaşî Veli'nin dostlukları açıkça dile getirilmiştir. Abdalan-ı Rum zümresinin başı olarak kabul edilen Bektaşilerle ahiler arasındaki iyi ilişkiler Osmanlı Beyliğinin kuruluşundaki birliktelikte de ortaya çıkmaktadır. Farklı tarikat mensupları tarafından da alınan ve değişik tarikatların kütüphanelerinde bulunan Fütüvvetnameler'de ahilerin diğer tarikatlar ile ilişkisini gösteren önemli kaynaklardır. Ahî teşkilatının âdap, töre ve kaidelerini didaktik bir metotla açıklayan teşkilat mensuplarının el kitabı mahiyetinde olan fütüvvetnâmeler XIII ve XIV. yüzyıl Anadolu'sunun dini ve kültürel tarihi için önemli bilgiler içeren ilk el kaynaklarıdır.⁷¹

XIII. yüzyılın ikinci yarısındaki siyasi otorite boşluğunda halkın huzur ve asayişini sağlayan Ahiler, Osmanlıların kuruluşuna en büyük desteği veren zümrelerdir.

Üçüncü zümre, Ahi Evran'ın eşi Fatma Bacı kurucusu olan Bacıyan-ı Rum zümredir. Bu nedenle bu teşkilatın Ahilerin kadın kolları olduğuna dair kanaatler bulunmaktadır. Kadınların eğitimiyle ilgilenen ve gayr-i müslim kadınlar arasında İslamlaşma faaliyetleriyle tanınan Anadolu Bacıları da denilen bu teşkilatın Bacı komutasındaki Moğol baskınından sonra toparlanamadıkları anlaşılmaktadır. Ancak ortadan kalkmasından uzun zaman sonra Âşıkpaşa-zâde'nin bu teşkilattan ismen de olsa bahsetmesi, etkilerinin gücü hakkında fikir vermektedir. Bu cengâver kadınlar erkekler gibi ata binmişler, ok atmışlar, ava çıkmışlar ve savaşlarda bizzat faal rol oynamışlardır. Ömer Lütfi Barkan, arşiv belgelerinde “Ana”, “Ahi Ana” veya “Bacı Ana” adlarını taşıyan birçok kadının olduğunu aktarıyor. Bir zâviyenin başında bulunan kadına “Ana” veya “Bacı” unvanı veriliyordu. Burada, Ortaçağ Türkiye'sinde, kadının toplumdaki yeri ve rolünün önemli olduğunu görmekteyiz.⁷²

Dördüncü zümre ise, Abdalân-ı Rum adıyla anılan ve Horasan erenleri de denilen derviş kitesidir. Abdallar Yesevî, Vefaî, Babaî, Bektaşî ve Kalenderî gibi tarikatlere bağlıdır. Bu zümrelerin Şii, bâtınî, serseri derviş olduğu söylenmekle birlikte, bazı kaynaklarda düzenli aile hayatına sahip oldukları da belirtilen, fetihlere katılan, yerleşim merkezleri kuran, devletin iskân ve İslamlaştırma çabalarına katkıda bulunan dervişlerin tamamı için bu hükme varabilmek mümkün gözükmemektedir. İlk Osmanlı hükümdarlarının yanında yer alan abdal lakaplı dervişler arasında Abdal Musa, Abdal Murad ve Kumral Abdal'ı sayabiliriz. Abdallara hizmet karşılığında arazi bağışlandığı da olmuştur. Mesela Abdal Murat, top mermilerinin Osmanlılar tarafından daha kullanılmaya başlamadan önce, Bizanslılar elindeki Bursa kalesini tahrip etmek için tepelerden yuvarladığı kayalar, kale sakinlerini büyük korkulara sevk ettirmiş, bu ve benzeri hizmetleri karşılığında kendisine Filidar köyü bağışlanmıştır. Kendisine arazi verilen bir diğer derviş ise Geyikli Baba'dır. Baba Sultan adıyla bilinen İnegöl yakınındaki köyün bulunduğu yere yerleşmiş ve burada bir yerleşim merkezinin kurulmasına ön ayak olmuştur.

⁶⁹ Zafer Erginli, “Osmanlı Devletinin Kuruluşunda Türk Dervişlerinin İzleri”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, c:9, ss:107-108

⁷⁰ Mehmet Topal-Kamil Çolak, “Osmanlı Devletinde Ahi Zaviyeleri”, **Osmanlı**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, c:4, ss:403

⁷¹ Şeker, Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı, s.34-35

⁷² Âşıkpaşazâde, a.g.e., s.205. Ömer Lütfi Barkan, **Kolonizatör Türk Dervişleri**, Vakıflar Dergisi, II, İstanbul-1974, s.301; Orhan Köprülü, “Osmanlı Devletinin Kuruluş ve Gelişmesindeki İtici Güçler”, **Osmanlı**, c:I, s:157; Erginli, a.g.m.,c:108; Irene Melikoff, “İlk Osmanlı sultanları ve Bektaşiler”, **Osmanlı**, c:4, s:385

Hizmetleri karşılığında teşvik maksadıyla kendilerine arazi verilmesinin yanında, hizmet aksaması, yolsuzluk, kötüye kullanma, tekelcilik gibi durumlara karşı da sıkı sıkıya denetlenmişlerdir. Bunların en önemli örneği Orhan Gazi'nin Geyikli Baba'yı denetlemesidir. Bu görev komutanlardan Turgut Alp'e verilmiştir. Denetim sebebi ise Geyikli Baba'nın o zaman için oldukça şöhretli bir Vefâi şeyhi olması ve çok sayıda müridinin bulunmasıdır. Buradan anlaşıldığına göre devlet tarikat zümrelerini sıkı sıkıya kontrol etmişler, denetimden temiz çıkanları desteklemişler, bununla birlikte Osmanlılar Selçuklu devletini kökünden sarsan bir ayaklanmanın temsilcisi olan Babailere daha ılımlı davranmışlardır.

Osmanlı'nın ilk dönemlerindeki tekkelerin dikkate değer yönlerinden biri de orta öğretim düzeyinde de olsa medrese hizmeti vermesidir.

Bu dönem de içinde yazılan tasavvufi eserler, ilk kaynaklar niteliğinde olup o dönem hakkında bilgi edinmemizi sağlayan ve geleceğe ışık tutan nadide eserlerdendir. Bunlardan biri dini eğitime verdiği önemle tanınan Ahî Evran'ın Şafii fihna göre yazılan ilk ilmihal olarak bilinen "Menâhic-i Seyfî" adlı ilk ilmihalidir. Yine bu dönem de yazılan diğer önemli bir eser de Osmanlı toplumunun harcı olan ve Süleyman Çelebi'nin "Mevlid" adıyla meşhur olan "Vesiletü'n-Necât"a kaynaklık eden Garibnâme'dir.

Bu yüzyıllarda Osmanlı bünyesinde tekke ve medrese kavgasına rastlanmamaktadır. Biri tekkenin, diğeri medresenin temsilcisi sayılan Şeyh Edebâli ve Dursun Fakih, devlet nüfuzunu da temsil etmektedir.⁷³

Osmanlı Beyliği'nin kurucusu Osman Bey'in kayınpederi ve uçlara sığınan din adamlarından biri olan Şeyh Edebâli ahilerin lideri ve beyliğin manevi önderi konumundaydı. Osman Bey tarafından Bilecik'teki zaviyesine Kozağaç köyü vakıf olarak verilmiştir. Elvan Çelebi 1300 tarihinde Osman Gâzi'nin sağlığında yazılmış olan 'Menâkibnâme'sinde bize Şeyh Edebâli'nin Baba İlyas'ın halifelerinden biri olduğunu, dinsizleri ve kâfirleri İslamiyete kazandırdığını,⁷⁴ Hacı Bektaş'tan dünya saltanatına heves etmemeyi öğrendiğini kaydeder.⁷⁵ Aynı zamanda bir vefâiyye şeyhi olan Edebâli, Osman Gâzi'nin şeyhi, mürşidi ve İslam hukukunu ilgilendiren önemli sorunlarda danışmanıdır. Osman Gâzi adına hutbe okunması meselesi ortaya atıldığında Edebâli'ye danışılmış, Orhan Gâzi yaya askeri düzenlemede Edebâli'nin reyini almıştır. Edebâli'nin akrabaları olan ahîler, o zaman beylikte nüfuzlu kişilerdi. Vefâi şeyhleri, hânedanın nüfuz ve otoritesini destekleme gayretiyle Osmanlı sultanlarına Tanrı'nın teyidi velilik sıfatı vermişleridir.

Devletin kuruluşuyla ilgili meşhur "rüyayı" gerçekleştirme yolundaki ilk adımlar Şeyh Edebâli tarafından atılmıştır. Bu rüya bir sözleşme olarak anlaşıldığı takdirde Şeyh Edebali ile halk arasında bu işin senet niteliğinin de bir anlaşma olarak kabul edildiği görülebilir. Sözleşmeyi kabul eden ve kamu alanında meşruiyetini sağlayan otorite Şeyh Edebali'dir. Bu daha sonraki dönemlerde gelenek halini alan padişahlara kılıç kuşatıp hükümdarlığı tasdik etmenin ilk örnekleri sayılabilir.⁷⁶

Osmanlı'nın kuruluş döneminde yaşayan dervişlerin en büyük etkileri halkın zihniyeti üzerinde görülmektedir. Osman Gazi'nin rüyası hâlâ toplumun zihninde yer bulurken, dervişlerin menkıbeleri de halkın hayal dünyasını süslemektedir. Bu derin etki, türbeler çevresinde de engin bir kültürün gelişmesini sağlamıştır. İnsanlar yüzyıllar boyunca bu dervişlerin türbeleri başında hastalıklarına şifa ve dertlerine deva bulmak ümidiyle gelmişlerdir. Bunun yanında dervişleri toplumsal hayattan kopuk, mistik bir dünyaya haps

⁷³ Erginli, a.g.m., 108-110; Yrd.Dr. Mehmet Necmettin Bardakçı, Türklerin Sosyal ve Kültürel Hayatında Tasavvuf ve Tarikatlar, **Türkler**, c:7, s:454

⁷⁴ Babai dervişlerinin, uçların en uzak noktalarına, bu arada özellikle Osmanlı topraklarına sığınmış oldukları görülmektedir. Öte yandan Uc'lar genellikle esir ve ganimetle zenginleşmiş bölgeler sayılıyor, Orta Anadolu'dan, Azerbeycan'dan bu arada Konya'dan dervişler câize sadaka toplamak için uçlara geliyorlardı.

⁷⁵ Bu son kayıt önemlidir. Çünkü Babailer, Sultana isyan eden militan dervişlerdendir.

⁷⁶ İnalçık, a.g.m., s:48; Erginli, a.g.m., s:108 ; Bardakçı, a.g.m., 454

olan bir insan değil, bütünüyle hayatın içinde, ruhi gelişimini tamamlamış olan insanlar olarak görmekteyiz. Bunlar Anadolu'daki tasavvufi hayatı düşünce boyutundan pratik ahlâk eksenine taşımışlardır. Bunun izlerini ahîlikte fazlasıyla görmekteyiz. Nitekim ahilik müşteri memnuniyetini esas alan, insana hizmeti her şeyin üstünde tutan bir harekettir.⁷⁷

Diğer yandan dervişlerin, eğlence kültürüyle de toplumu etkiledikleri, türbeleri çevresine mesire yerleri oluşturdukları ve bu türbelerin zaman zaman tartışmalı yönelişlerin hedefi haline geldikleri görülmektedir. İlk döneme ait Tahrir defterlerinde dağda, kırdan, bayırda boş toprakları şenletip zaviye kuran ve bunları vakıf olarak sultanlara onaylatan Kalendarı Babai dervişlere ait birçok kayıt bulunmaktadır.⁷⁸

Dervişlerin kurdukları zaviyelerde, diğer dervişlerle toprağı işlemenin yanı sıra yolculara üç gün kalmaları koşuluyla barınma ve yeme içme sağlamışlardır. Böylece zaviyeler etrafında zamanla nüfus yerleşmekte, köyler meydana çıkmaktadır. Sultanların bu gibi yeni yerleşmelere vakıf statüsü vermeleri, vergilerden affetmeleri, Anadolu ve Rumeli'de Türk yerleşme, kolonizasyon sürecini kolaylaştıran bir yöntem olarak önem arz etmektedir.⁷⁹

Osman Bey, Orhan Gazi ve Murad Hüdavendigâr dönemlerinde siyasi idare ile birlikte hareket eden dervişlerin faaliyetleri takdirle karşılanmış, fethedilen yerlerde kurulan zaviyeler ve tekkeler din ve kültür faaliyetlerinin mihranı olmuştur. Bölgedeki hâkimiyeti sembolize eden cami ve medreseler, yol boylarında, ıssız geçit ve kavşaklarda yapılan zaviyeler, sosyal hayata sunduğu hizmetler yanında, fetihleri kolaylaştırmış siyasi otoritenin yerleşmesinde faydalı ve önemli düzenlemeleri de sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde tasavvufi terbiye şeyhe kayıtsız şartsız teslim olma, “vurana elsiz sövene dilsiz” olma anlayışıyla otoriteye bağlılıkta en etkin rolü oynamıştır. Tasavvuf'un kurumları ve olan tarikatlar ile tekke ve zaviyeler Osmanlı toplumunda bazen devletin gönüllü eğitim kurumu, bazen güvenlik gücü bazen de sosyal güvenlik kurumu, vazifesini üstlenmiştir. Bir taraftan devletin uzanamadığı yerlerde bir takım sosyal fonksiyonları yerine getirmiş, bir taraftan da dini inançlarını derinleştirmek isteyen insanlara imkân hazırlamıştır.⁸⁰

Görüldüğü gibi sosyal huzurun sağlanmasında, zaman zaman Bektaşilik ve Ahilik örneğinde olduğu gibi merkezi idareyle ters düşmekle beraber, devlet otoritesinin güçlenmesinde, otorite boşluğunun doldurulmasında aktif rol oynamışlardır. Devlet de, vakıf gelirleri v.b. yollarla bu kurumları destekleyerek yanında tutmaya çalışmıştır.⁸¹

XIII. ve XIV. yüzyıl tasavvufu ve dervişleri Anadolu toprakları üzerinde derin izler bırakacak gayretler içerisinde olmuşlar, geleceklerini görerek çalışmaktan yılmamışlar, telkinlerini ordulardan önce fetihlere çıkararak karşı tarafı manen fethetmişlerdir. Gelişen tarihi süreç içinde görülmektedir ki sadece Anadolu'nun değil Balkanlar'ın da Türkleşip-İslamlaşmasında çok büyük katkılar sağlamışlardır.

Köklerini unutmayan dervişler her ne kadar ayrı adlarla anılmış olsalar da aynı ideal ve birlik için yola çıkmışlar, büyük bir heyecan, saflık, tazelik samimiyet içinde, gelecekte dört bir kıtayı kaplayacak olan büyük bir devletin temellerini atmışlardır.

⁷⁷ Erginli, a.g.m., s:112; Prof.Dr.Osman Horata; Osmanlı Toplum Yapısının Temel Dinamikleri: Mevlevilik, Bektaşilik ve Ahilik, **I.Ah-i Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu**, Kırşehir, 2005, s:535; Bardakçı, a.g.m.,s:455

⁷⁸ Erginli, c:4, s:112

⁷⁹ İnalçık, a.g.m.,s:49

⁸⁰ Bardakçı, a.g.m., s:455-456

⁸¹ Horata, a.g.m., s:535

II. BÖLÜM

ÂŞIK PAŞA'NIN AİLESİ, HAYATI

VE

ESERLERİ

Âşık Paşa, XIII. yüzyılda Anadolu'ya Horasan'dan gelmiş hatırı sayılı bir Türk derviş ailesine mensuptur. Ailenin ilmi birikimiyle, zengin kültürünü yaşatmaya çalışan Âşık Paşa'yı daha iyi anlayabilmek için, dedesi Şeyh İlyas Horasanî ve babası Muhlis Paşa'yı tanımının faydalı olacağı kanaatindeyiz.

I) ÂŞIK PAŞA'NIN ÂİLESİ

A) DEDESİ: HORASANLI BABA İLYAS

Âşık Paşa'nın dedesi Baba İlyas, Moğol istilasıyla Türkistan'dan Anadolu'ya göç ederek Amasya'ya yerleşen Horasan erenlerindedir. Künyesi Şucaeddin İlyas bin Aliyyü21-Horasanî'dir. Oğuz boylarından Bayındır aşiretine mensuptur. Torunlarından Âşıkpaşa-zâde tarihinde saydığı künyesinden İlyas'ın Ebulvefâ halifelerinden olduğu anlaşılmaktadır. Öğrencisi Baba İshak'ın Babaî İsyanını çıkarması nedeniyle adı bu ayaklanmaya karışmıştır.

Daha önce ayrıntılı olarak ele aldığımız Babaî İsyanı sonucu kimi araştırmacılara göre Kubadâbât kalesinde öldürülmüş, kimi araştırmacılara göre ise Amasya yakınındaki Çatbükü çiftliğine gönderilerek orada beş yıl kadar oturmuş, daha sonra da affedilerek tekrar Hanıkahı Mesudi şeyhliğine getirilmiştir.⁸²Müritlerinin çok olması onun sevilen ve değer verilen bir mutasavvıf olduğunu göstermektedir. Nitekim müritlerinin çok olması devrin hükümdarı II.Gıyaseddin Keyhüsrev(1237-1246) tarafından iyi karşılanmamıştır.⁸³

Baba İlyas'ın Şemseddin Mahmud, Muizüddin Ali, Ziyaeddin Musa, Muslihiddin Musa (Muhlispaşa) adında oğulları bulunmaktadır. Bunların her birisi Selçuklular döneminde önemli devlet işlerinde yer almışlardır.⁸⁴

B) BABASI: MUHLİS PAŞA

Baba İlyas'ın en küçük oğlu, Âşık Paşa'nın babası, Elvan Çelebi'nin dedesidir. Doğum tarihi ve yeri tam olarak bilinmeyen Muhlis Paşa yedi yaşında kendisine zarar gelmesi endişesiyle Mısır'a götürülmüştür. Mısır'da Memluklu Sultanı Melik Zahir'(1186-1216) in sarayında yedi yıl kalır ve burada başta fıkıh olmak üzere, dini ilimler tahsilini sürdürür. Bundan sonra muhtemelen 14-15 yaşları civarında Anadolu'ya döner.Selçuklu Devletinin başında zalim bir sultan olarak anılan II.Gıyaseddin Keyhüsrev bulunmaktaydı.Bu dönem taht kavgalarının, iç çekişmelerin ,Selçuklu-Karamanoğlu arasındaki anlaşmazlıkların sürüp gittiği kargaşalık ve buhran dönemiydi.

Muhlis Paşa Anadolu'ya geldiğinde çeşitli iftiralara uğrayarak on yedi defa zindana girip çıkmıştır. Müritlerinin giderek çoğaldığını gören Sultan şeyhlikten vazgeçmesi karşılığında ona; "Allah'ın sana verdiği bu kemali, bu tesbihi, bu makamı bırak.Sana bir il, şehir ve mülk vereyim,ayrıca ekşiğin ne ise karşılayayım. Bu şeyhliği terk et, gel bizimle anlaş. Şu dış ve iç güzelliğinin ayaklar altında kalmasına yazık olur. Sana Beylik yaraşır. Görünüşün de Beyliğe uygundur..." gibi tekliflerde bulunmuş, Muhlis Paşa'da bunu kabul etmemiş ve , "Ey şah bu şeyhlik görevini Tanrı'dan aldım, onun mülkünün sonu yoktur. Senin

⁸²E.J.Wilkinson GIBB, **Osmanlı Şiir Tarihi**, I-II, Tercüme: Ali Çavuşoğlu, Akçağ Yayınları, Ankara-1998, s:120; Cevat Hakkı Tarım, a.g.e., s:96; aynı müellif, **Tarihte Kırşehir-Gülşehir-Ahiler-Bektaşiler**, İst.Yeniçağ Matbaası, 1948, s:25-26, aynı müellif ,**Âşık Paşa** , Emek Basımevi,1956,s:2-3, Ahmet Yaşar Ocak, "*Baba İlyas*", TDVİA, İstanbul 1991, C.I, s:368.

⁸³ Mertol Tulum; "*Elvan Çelebi'nin Menakibü'l-Kudsiyye Adlı Esrinin İkinci Baskısı Münasebetiyle IIP*", **Türk Dünyası Araştırmaları**, sayı:106, şubat1997

⁸⁴ C.Hakkı Tarım, Âşık Paşa. , s:3

mülkün ise öteden beriden sınırlıdır. Bunu soylu, herkes bilmektedir” diye cevap vermiştir. Muhlis Paşa'nın bu cevabı üzerine Sultan onu tehdit etmiştir. II.Gıyaseddin'in ölümüyle birlikte iç karışıklıkların daha da artması ve IV.Kılıçarslan'ın Sultan Han'ında boğularak öldürülmesiyle birlikte halk bu gidişattan endişe duymuş ve Konya halkı ve özellikle de Muhlis Paşa'nın müritleri şehrin hakimi olması için ondan ricada bulunmuşlardır. Bu teklifi kabul eden Muhlis Paşa bazı rivayetlere göre kırk gün bazı rivayetlere göre de altı ay bu makamda kalmış daha sonra sultanlık tahtını Karamanoğullarından ve Baba İlyas müritlerinden Nûre Sofi'ye bırakmıştır. Daha sonra Arapkir'e dönmüş bir süre burada kalmış, Kırşehir'e giderek oğlu Âşık Paşa'yı babasının halifelerinden Şeyh Osman'a emanet etmiş ve 672/1247 yılında vefat etmiştir. Torunu Âşık Paşa-zâde, tarihinde Osmanlı Beyliğinin henüz kurulmadığı, yalnız Ertuğrul Bey'in uçbeyi olarak ün saldığı sıralarda Muhlis Paşa'nın Eskişehir'e geldiğini Ertuğrul Bey'den saygı ve iltifat gördüğünü,⁸⁵ Osman Bey'in yanında bulunduğunu haber verir.⁸⁶

Ağırakça, Oruç Bey'in Âl-i Osman'ında, Mecdî'nin Terceme-i Şakâik'inden ve Nişanzâde'nin Mirât-ı Kâinât'ından referans göstererek Şeyh Muhlis Paşa'nın Osman Gazi ile savaşımlara katılmış olabileceğini tahmin etmektedir.⁸⁷

Muhlis Paşa ölümünden hemen önce İlyas Paşa'nın halifelerinden Şeyh Osman'ın Kırşehir'deki zaviyesinde yaptığı vasiyette oğlunun on yıl geçtikten sonra, on birinci yılda Arapkir'den alınıp Kırşehir'e getirilmesini ister; on birinci yılda hâlâ yaşamakta olan Şeyh Osman adamlarını Arapkir'e gönderir; on dört yaşına girmiş olan Âşık Paşa vasiyet üzerine Kırşehir'e gelir ve şeyhlik makamına geçer. Yine babasının vasiyeti üzerine, Şeyh Osman'ın kızı ile evlenir.⁸⁸

Görülüyor ki Muhlis Paşa'nın hayatı mücadele içinde geçmiş, babasından aldığı emaneti evlatlarına aktarmak için büyük gayretler sarfetmiştir. Nitekim Cevat Hakkı Tarım Baba İlyas'ın evlatlarının bu gayretleri için şunları söylemiştir: “Baba İlyas'ın evlât ve ahfadı Selçuklular ve onun enkazı üzerinde kurulan küçük küçük beylikler zamanında üzerlerine büyük ve önemli hizmetler aldıkları gibi, o çağlarda Anadolu ve Rumeli'de tahaddüs eden bir çok dini ve milli kıyam ve devrimlerde adeta dimağ ve kalp vazifesini görmüşleridir.”⁸⁹

II) ÂŞIK PAŞA'NIN HAYATI (Kırşehir 1272–1333)

1272'de Kırşehir'de⁹⁰ dünyaya gelmiştir. Asıl adı Ali'dir. Şiirlerinde ve eserlerinde Âşık adını mahlas olarak kullanmıştır. Âşık Paşa'nın hayatı hakkındaki bilgiler, daha çok oğlu Elvan Çelebi'nin kaleme aldığı “Menâkıbü'l-Kudsiye fi Menâsibi'l-Ünsiye”de anlatılanlara dayanmaktadır. Kuvvetli bir ihtimale göre yine Kırşehir'de iyi bir tahsil görerek yetişmiştir. önceleri Süleyman-ı Kırşehirî'den zahir (açık) ve bâtın (gizli) ilimleri öğrenen Âşık Paşa İlyas Paşa'nın halifelerinden olan Şeyh Osman'dan da ders almıştır. Babası Muhlis Paşa'nın vasiyeti üzerine hocası Şeyh Osman'ın kızı ile evlenmiştir. Âşık Paşa; devrinin sosyal şartları içinde, bazı siyasi çalışmalara katılmış ve önce Mısır'a sefir, daha sonra da Anadolu Vâlisi Timurtaş'a vezir olmuştur. Timurtaş'ın başarısızlığa uğrayan isyanından sonra Mısır'a

⁸⁵ Cevat Hakkı Tarım, Kırşehir Tarihi, 100-102; Gibb, a.g.e., s: 120-121, Elvan Çelebi, a.g.e., vr.56a,961-980; Yavuz, a.g.e., s:I/XXIX; Ahmet Ağırakça, “Menâkıbu'l Kudsiye'ye Göre Babai Şeyhi Muhlis Paşa'nın Anadolu Selçuklu Tahtına Geçiş”, İstanbul Üniversitesi edebiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 134, 1983-84, s:94-97, Erkoç, a.g.e. s:37-41

⁸⁶ Osman Bey'in müşaviri ve kayın atası olan Edebalı Kırşehir ahîlerinin ulularındandır.

⁸⁷ Ağırakça, a.g.m., s:98

⁸⁸ Mertol Tulum, a.g.m., S:40-41; Yavuz, a.g.e., I/XXX

⁸⁹ Cevat Hakkı Tarım, Tarihte Kırşehir-Gülşehri; s:26

⁹⁰ Doğduğu yer hakkında tam bir mutabakat yoktur.

kaçmış, fakat orada yakalanarak hapis edilmiş,732/1332’de hapisten kurtularak Amasya’ya dönerken, bir yıl sonra Kırşehir’de hastalanmış ve 3 Kasım 1333’de orada ölmüştür.

Âşık Paşa, Anadolu’da Selçuklu Beyleri’nin birbirleriyle mücadele ettiği, Moğol baskınının iyice yoğunlaştığı, göçmen kitlelerinin otlak aradığı sıkıntılı bir ortamda dünyaya gelmiştir. Onun çocukluğu ve gençliği, hep bu çevrede geçmiştir. Hal böyleyken şairimizin yaşadığı Kırşehir bir kültür merkezi durumundaydı. Sosyal, iktisadi, edebi bakımlardan geniş imkânlarla sahiptir.⁹¹ Nitekim Âşık Paşa’nın çağdaşı olan iki önemli ismi, Nureddin Caca Bey ve Ahmet Gülşehri’de Kırşehir’de bulunmaktaydı. Caca Bey’in Kırşehir’de kurduğu medrese İslam hukuku, dört mezhebe ait fikirler, hikmet ve astronomi-gökbilim dersleri vermesiyle dönemin önemli eğitim merkezi durumundaydı. Medresedeki eğitim dilinin Türkçe olduğu söylenmektedir.⁹²Önemli isimlerin bir şehirde bir araya gelmesi ve burada bir çok zaviyenin bulunması, Âşık Paşa’nın fikrî ve edebî terbiyesini nasıl bir çerçevede ele aldığını ve geliştirdiğini bize net bir şekilde göstermektedir.

Âşık Paşa’nın Osman Gazi’nin istiklalini ilan ettiği törenlerde bulunduğu, Orhan Gâzi’nin tahta geçtiği zaman Âşık Paşa’nın onun yanında yer aldığı, savaşlara katıldığı, Ankara ve Kırşehir’in Osmanlı topraklarına katılmasında büyük rol oynadığı, burada açtığı zaviyede ilim neşrine çalışarak halkı aydınlattığı hatta bir aralık Kırşehir Bey’i olarak göreve tayin edildiği, devrinin büyükleri arasında zikredildiği iddia edilmekte ve Ahmed Aşıkî’nin şu mısraları buna delil olarak gösterilmektedir.⁹³

Okutun hutbe Orhan Gâzî
Ol Osman bin Konurlu Osman Gâzî

Şeriat gülüne gelenler oldu
Çün doğdu şems-i bahtı Orhan Gazi

Gazi için kim akbark geyübdür
Yüzü sağ, işi sağ Orhan Gazi

Ne geyse yaraşır Orhan gazi
Âşık Paşa zamanında idi Gazi

Cevat Hakkı Tarım bu mısralardan yola çıkarak şu kanaati ileri sürmüştür: “Âşıkî’nin son mısralarından Orhan Gazi’den daha ünlü olduğunu anladığımız Âşık Paşa’nın ve babasının Osmanlılarla temasında bu beyliğin kuruluşunda önemli roller oynayan Babailer ve Ahiler ailesinden oluşlarının tesiri bulunduğu şüphesizdir.”⁹⁴

Âşık Paşa’nın daha önce bahsettiğimiz gibi babasının tavsiyesi üzerine Şeyh Osman’ın kızı ile evlenmiştir. Eşi Hacı Hatun’dan, Elvan, Selman veya Süleyman; Hasan Can ve Kızılca adında oğulları ile Melek Hatun adında kızları dünyaya gelmiştir.⁹⁵

⁹¹ Tarım, Kırşehir Tarihi,103-104; Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, c:I, İstanbul-1987, s:380-381,c:I,s:259; Yavuz, a.g.e., s:XXX; Kemal Yavuz, “*Âşık Paşa*”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**,YKY,İstanbul ; Önder Göçgün “*Devrinin Sosyal ve Edebi Şartları İçimde Âşık Paşa*”, **Türk Edebiyatı Araştırmaları**, Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, c:I, s:73-74; Abdülkadir Karahan, “*XIV.yüzyıl sonlarına kadar Türk Kültürü Ve Edebiyatı*” **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları**, İstanbul-1985, s:225, M.Fuad Köprülü, “*Âşık Paşa*”, **MEB İslam Ansiklopedisi**, İstanbul-1965, c:I, s:701-702

⁹² Lâlif Balibeyoğlu, “*XIII.yüzyılda Kırşehir Nureddin Cacabey ve Ahmet Gülşehri*”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektâşi Veli Araştırma Merkezi**, Yaz98/6, s:115-118, Erkoç, a.g.e. , s:53-54; Köprülü, a.g.m. , s:703

⁹³ Erkoç ,a.g.e.,s:59, Yavuz,a.g.e., s:XXXIV, Tarım, Kırşehir Tarihi, a.g.e., s:110

⁹⁴ Tarım, Tarihte Kırşehri-Gülşehri, s:27

⁹⁵ Erkoç, a.g.e., s:61

A) ÂŞIK PAŞA’NIN EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Âşık Paşa, edebiyatımızda tasavvuf alanının ilk büyük temsilcilerinin başında gelmektedir. Onun âlim ve bir mutasavvıf olarak en önemli özelliğinin devrinin ideologu olarak görebileceğini söyleyen Prof Dr. Kemal Yavuz, bu yönüyle ele alındığı takdirde Osmanlı Devleti’nin kuruluş yıllarında kendine düşen görevi en iyi şekilde yerine getirdiğini ve Anadolu’nun sıkıntılı günlerinde Türk milletine yol gösterdiğini belirtmiş ayrıca özelliklerini ve hizmetlerini şu şekilde sıralamıştır: “ Edebiyatımızda Yusuf ile Zeliha, Leyla ile Mecnun gibi aşk hikâyelerinin ilk yazarıdır. Ayrıca miraçnâme ve mevlid gibi türlerin yazılmasında da öncülük eder. Yine gül ve bülbül konusunu Anadolu sahasında Türkçe olarak ve bir aşk hikâyesi şeklinde ilk işleyen şâirdir. Âşık Paşa, Hızır’ın hayatını anlatmakla ayrıca menkıbe türü eserler kaleme alan yazarlar arasında yine ilk sırada yer alır. Her hadiseye ibret gözüyle bakması ve insanî olayların arkasını görmeye davet etmesi kişiyi hikmet tarafına çeker. Bu bakımdan hikemi edebiyatının da öncüsü durumundadır. Devrinin en büyük mesnevi yazarıdır. Gazeller de yazmıştır.”⁹⁶

Nihat Sami Banarlı ise Âşık Paşa hakkında şunları söylemektedir: “Âşık Paşa her şeyden önce XIII. yüzyıl sonu ve XIV yüzyıl başı Anadolusunda halk yığınlarına sofiliği tanıtan ve onlara, Allah’a varma heyecanları veren bir Türk panteisttir. Fakat bu şair, eserlerini meydana koyarken, Türkçeyi halka hitap için kullanmakla beraber bu dile layık olduğu kıymeti vermiş, milli dile, bilerek hizmet yoluyla milli vazife görmüştür.

“Âşık Paşa’nın Türkçeciliği, yalnız asrının sade Türkçesiyle eserler yazmaktan ibaret kalmamıştır. Bu şair tıpkı Gülşehrî gibi, Türkçe yazmanın şuuruna ermiş, Türkçeye değer vermekteki isâbet ve ehemmiyeti özellikle belirtmiştir... Böylelikle, Âşık Paşa, sebebi ne olursa olsun, eserlerini Türk dili ile vermek ve bunu bilerek ve severek yapmak suretiyle, asrının Türkçecileri arasında şerefli bir yer almıştır.”

“Bununla beraber Âşık Paşa Türk dilini kullanırken büyük sanat gösterememiş, mısralarına gereken âhengi verememiştir. Esasen Âşık Paşa şair ve sanatkâr olmak bakımından kuvvetli bir şahsiyet değildir. Hayalleri dar söyleyişi lirik vasıflardan mahrumdur. Tamamıyla didaktik mahiyetteki eserlerinin çekici tarafı, inanmış ve samimi bir insanın, oldukça geniş bir kültürle birleştirerek ifade ettiği mevzuların ehemmiyetindedir.”

Manzumelerinde aruzu yer yer tatlı bir çetrefillikle kullanışı onun eserlerine, başlangıç devri yazıları olmak bakımından, hususi bir sevimlilik vermiştir.”⁹⁷

Âşık Paşa’nın Arabi ve Farişi gibi devrinin en üstün ilim ve sanat lisanlarından başka İbranice ve Ermenice bildiğini ve İran’ın mutasavvıf şairlerinden Senai ve Attar’ın eserlerini bildiğini ve Türk mutasavvıflarından Mevlânâ, Sultan Veled ve Yunus Emre’nin tesirlerinin görüldüğü eserlerinden kolayca anlaşılmaktadır. Nitekim bazı beyitleri Mesnevi’nin tercümesi gibidir. Birinci babının onuncu destanındaki üzüm hikâyesini buna örnek olarak verebiliriz.

Ayrıca Garibname isimli ünlü eserinin ismini de Senâî’nin aynı ismindeki eserinden almıştır. Âşık Paşa’nın Yunus Emre tarzında söylenen şiirleri vardır. Hece ile yazdığı şiirlerinde bu etki daha çok görülmektedir. Ayrıca nefis ve akıl konusunda Yunus Emre’den Risaletü’n Nushıyye’sindeki düşüncelerini de ödünç aldığı görülmektedir. Yunus ile Âşık Paşa arasındaki bu benzerlikten hareketle ikisini ve eserlerini birbirlerine karıştıranlar da olmuştur.⁹⁸ Hacı Bektaş Veli’nin Makalât’ındaki fikirlere benzeyen bölümler vardır. Bu

⁹⁶ Yavuz, a.g.m, s:260; Yavuz,a.g.e, XXXIV

⁹⁷ Banarlı, a.g.m, s:381-382

⁹⁸ Abdülbaki Gölpınarlı, “Yunus Emre ve Tasavvuf”, İst.1961, s:296

benzerlikler aynı çevrede yaşanmış olmasının yanı sıra, aynı ideal ve samimiyetle yola çıktıklarını göstermektedir.

Âşık Paşa'nın eserlerinin benzerliklerinin görüldüğü şahsiyetlerin yanısıra onun etkisinde kalarak Âşık Paşa'yı geleceğe taşıyanlarda olmuştur. Miraçnâme ve Mevlid türü eserlerde, mesnevi türlerinde, ilahi aşka dair beyitlerde onun izlerini görmek mümkündür. Yazıcıoğlu Mehmed'in Muhammediyye'si ve Süleyman Çelebi'nin Mevlid'in de Kaygusuz Abdal, Eşrefoğlu Rumî, Baki, Şeyh Galip gibi Türk edebiyatının önde gelen simalarında dili kullanıştan düşünce şekillerine kadar Âşık Paşa'nın etkisi görülmektedir. Hikmet edebiyatında ilk olması hasebiyle Ahmedî ve XVII. yüzyıl şairlerinden Nâbi de hikmet yönüyle Âşık Paşa'ya bağlıdır.⁹⁹

Âşık Paşa'nın eserlerinin hacmi de önemi de kendisinden önce Türkçe yazması Anadolu şairlerini açmasında ve aruz vezninin başarılı olarak kullanmasındandır. Eserlerinde lirik özellikler pek yoktur. Ahmed Yesevi gibi şiirlerinde öğüt vermeyi, kitleleri eğitmeyi amaçlamıştır. Âşık Paşa'nın şiirlerinden başka manzum ve mensur eserleri de vardır. Şiirlerini daha çok mesnevi tarzında yazmıştır. Ünlü Garib-nâme'si bunun en iyi örneğidir. Gazel tarzında yazdığı şiirleri de vardır. Âşık Paşa şiirlerinde açık ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Aruz vezni yanında hece vezniyle yazdığı şiirleri de bulunmaktadır. Gazellerinin çoğu musammat tarzındadır. Gazellerinde aynı harflerle başlayan mısralarıyla, Türk şiirinin aliterasyonlarını andıran tarzlara rastlanmaktadır. Bunların en ilgi çekicileri: Elifnâme tarzında yazılmış olanlardır. Âşık Paşa önde gelen elifnâme şairlerindedir.¹⁰⁰ Âşık Paşa devrinde, edebiyatta da akisleri görülen Anadolu'da çok çetin bir şekilde devam eden, ehli-sünnet akidesine bağlı olan dervişlerle, olmayanlar arasındaki mücadele de o ehli sünnet akidesine bağlı olan dervişler arasında yer almıştır.

Köprülü Garib-nâme'nin yazılışının başlıca sebebinin bu mesele olduğunu söylemiştir.¹⁰¹

Âşık Paşa'nın bir başka önemli özelliği de Arapça ve Farsça'nın önemli olduğu Arapça'nın ilim dili, Farsça'nın ise şiir dili olarak kullanıldığı bir dönemde eserlerini Türkçe yazması ve şiirlerini Türkçe söylemesidir. Hal böyle olunca Türkçecilik cereyanı içinde görülmektedir. Kemal Yavuz Âşık Paşa'nın Türkçeciliği hakkında şunları söylemektedir:

“Gerçekten o, bütün diller üzerinde düşünen ilk dilcilerimizdendir. Hangi dil olursa olsun dilin sese bağlı bulunduğunu, ciğerlerden başlayarak hava ve ses yolunun durumunu, sesin meydana gelişini ve bir kalıba dökülerek manâya kadar gittiğini en ince işaret eden odur. Yine sesin harflerle olan bağlılığını, bunların bir araya gelmesiyle kelimelerin oluşup manaya ulaştığını Âşık Paşa bildirir. O bu yönleri ile modern bir dil düşünürü olarak görülür. Buradan hareketle Türkçe üzerine görüşleri de vardır. Farsça'nın hala etkili olduğu bir zamanda eserini Türkçe yazması, gramer fikrine yer vermesi, ortaya koyduğu eseri ile Türkçe bir âbide meydana getirmesi, hepsinden önemlisi bu eserde Türk dilinin kaidelerine uygun olarak pek çok kelime türetmesi ondaki dil şuurunun ne kadar derin, köklü ve canlı olduğunun bir delilidir... Kısaca Âşık Paşa, Türk diline büyük hizmette bulunan, dilimizin eksik taraflarını söyleyerek devrinde Türkçeye ilk sahip çıkanlardandır. Her şeyden önce onda bir dil ve gramer fikri vardır. O, bu şura diğer dillere bakarak ermiş ve Türkçeyi bu açıdan görmeye çalışmıştır”¹⁰²

⁹⁹ Yavuz, a.g.e, s: XXXIV ; Erkoç, a.g.e, 71,78 ; Karahan, a.g.m, s:226 ; Banarlı, a.g.m , 381; Köprülü, a.g.m., 704 ; Tarım, Kırşehir Tarihi, s:106 , Önder Göçgün, a.g.m; s:74; Abdülbaki Gölpınarlı, “*Âşık Paşa'nın Şiirleri*”, **Türkiyat Mecmuası**, İstanbul 1936 c:V, s:97

¹⁰⁰ Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, c:I , İstanbul-1983; s:382, Necla Pekolcay, **İslami Türk Edebiyatı Tarihi**, c:I, İstanbul 1967, s:129; Erkoç ,a.g.e., s:72

¹⁰¹ Köprülü, a.g.m., s:704; Göçgün , a.g.m, s:74, Erkoç, .g.e., s:75

¹⁰² Yavuz, a.g.e., s:XXXV

Âşık Paşa eserlerinde Göktürk-Uygur-Karahanlı döneminden gelen çok sayıda eski (arkaik) kelime kullanmıştır. Eserlerinde yöresel kelimeleri tercih etmesi, Türkçenin çekirdek kelimelerinden organ isimlerini, fiilleri hayvan adları ile bunların türevlerini kusursuz kullanması, Türk dil tarihi açısından önemini bir kez daha göstermektedir.¹⁰³

Âşık Paşa'nın şu mısralarından Türkçe söylemeye ne kadar önem verdiğini görmekteyiz:

Kim olursa bu kitâbı yadıra
İre cümle ma'ninün bünyâdına

Gerçi kim söylendi bunda Türk dili
İlla ma'lûm oldu ma'nî menzili

Çün bilesin cümle yol menzillerin
Yimegil sen Türk'ü Tâcîk dillerin

Kamu dilde var idi zabt u usûl
Bunlara düşmüş idi cümle 'ukûl

Türk diline kimsene bakmaz-ıdı
Türklere hergiz gönül akmaz-ıdı

Türk dahi bilmez-idi ol dilleri
İnce yolu ol ulu mezilleri

Bu Garib-nâme onın geldi dile
Kim bu dil ehli dahı ma'nî bile

Türki dilinde ya'ni ma'nî bulalar
Türk ü Tâcîk ya'ni yoldaş olalar

Yol içinde birbirini yirmeye
Dile bakıp ma'niyi hôr görmeye

Tâ ki mahrum kalmaya Türkler dakı
Türk dilinde anlayalar ol Hak'ı

Gerçi gönüldür iren ol menzile
Ol gönülde eglenen gelmez dile¹⁰⁴

B) ESERLERİ

1) GARİB-NÂME:

Âşık Paşa'nın bilinen büyük mesnevisidir. Eser bazı kaynaklarda; Divân-ı Aşk , Dinân-ı Aşık, Divan-ı Âşık Paşa, Maârifnâme ve Gencnâme adlarıyla zikredilmektedir. Aşağıdaki beyitte görüleceği üzere Âşık Paşa eserinin ismini kendisi vermiştir:

Bu garib-nâme ânın geldi dile

¹⁰³ Ahmet Günşen, "Aşık Paşa ve Garibname'nin Anadolu Türk Yazı Dili Tarihi İçindeki Yeri ve Önemi", G:Ü:Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, (Aralık2002) III, sayı:2, s:8-12; Erkoç, a.g.e., s:77

¹⁰⁴ Aşık Paşa, Garib-nâme, Çeviren: Kemal Yavuz, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul-2000, c.II/2, s.953-955

Kim bu dil ehli dahi ma'ni bile¹⁰⁵

Ahmet Günşen, Aşık Paşa'nın bu eseriyle Selçuklu ve Beylikler Anadoluşunda Arap, Fars, kültür ve dillerinin karşısında o gün için garib sayılabilecek bir tutum izlediğinden eserine garibnâme adını vermiş olabileceğini tahmin etmiştir.¹⁰⁶

İki beyitinden de anlaşılacağı üzere :

Bu kitabın hatmi uş oldu
Dopdolu yüz dâsitan geldi tamâm

Yediyüz otuz yılında hicretün
Sözü irdi hatmine bu fikretün¹⁰⁷

Eserin hicrî yediyüzotuz (730/Miladî 14) yılında yazıldığı ifade edilmektedir. Mesnevi aruz şeklinde yazılan Garibnâme “fâilatün fâilatün fâilün” kalıbıyla yazılmış olup on bölümden meydana gelmiştir. Bazı nüshaların sonunda Âşık Paşa'nın gazelleri de vardır. Nüshalara göre beyit sayısında değişiklik görülmektedir. Yapılan çalışmalarda eserin genel itibariyle on iki bin beyit olduğu belirtilse de Sadettin Nüzhet Ergun 10.293; Âmil Çelebioğlu 10.015 ve 10.312; Prof.Dr. Kemal Yavuz ise 10.613 beyit olduğunu söylemişlerdir.

Garib-nâme; on baba, her babda on destana ayrılmıştır. Bazı nüshaların başında Farsça mukaddime bulunmaktadır. Eserin başlangıç kısmında her bölüm kısa kısa tanıtılmakta daha sonra tevhid ve münâcât şiirlerine geçilmektedir. Bunu, Hz. Peygamber'e ve dört halifeye övgü ve Peygamber'in nübüvvetinin ispatı için yazılan şiirleri takip etmektedir. Prof. Dr. Kemal Yavuz bu tertibin Kutadgu Bilig'de de görüldüğüne dikkati çekmektedir.¹⁰⁸

Bu uzun girişten sonra asıl bölümlere geçilir. On bölümden meydana gelen eserde her bölümde ayrı ayrı on kıssaya yer vermesi ve geometrik bir düzen içinde bölümden bölüme genişleyerek açılması Garibnâme'nin en dikkat çekici özelliğidir.¹⁰⁹ Her bölümün sayısına uygun konu açıklamaları yapılmaktadır. Böylece konular daha geniş bir mahiyet arz etmektedir. Birinci babda, bir olanlardan ve birlikten, ikinci babda; dünya ve âhîret, yer ve gök, ten ve can gibi iki olan şeyler; üçüncü babda geçmiş, hal ve gelecek gibi üç olan konular; dördüncü babda ateş, hava, su ve toprak gibi dört olan varlıklar. Beşinci babda; âlemin ve ademin beş katlı olduğu, altıncı bölümde, dünyanın altı günde yaratılışından, yedinci bölümde, yedi kat göklerden, sekizinci bölümde sekiz cennetten, sekiz kapılı şehre benzeyen akıl, dokuzuncu bölümde dokuz nefisten, onuncu yani son bölümde de öşürden, on emirden ve on sayısının kâmil adet oluşundan bahseden Garibnâme böylece toplam yüz destanla tamam olur.

Prof.Dr. Kemal Yavuz, yüz kıssa bulunur gibi görünürse de, her bölümdeki kıssalar on ile çarpıldığı takdirde eserin en azından 550 konuyu işlediğini veya şairin bu kadar mesele üzerinde durduğunu söyleyerek, Garib-nâme'de işlenen konuların çokluğundan dolayı sadece bir tasavvuf kitabı olarak değerlendirilemeyeceğini belirtmiştir.¹¹⁰

Birkaç sınırlı parça dışında hiç bir mahallî hususiyet olmadığını söyleyen Köprülü, aynı makalesinde Türkçe yazılmasındaki değerini anlatırken Âşık Paşa'nın Anadolu şehrindeki münevver sınıfın psikolojisini çok iyi yansıttığını söylemesiyle kanaatimize göre bir çelişkiye düşmektedir.¹¹¹ Köprülü'nün “Bu kocaman eserde , o devrin hayatı ile ilgili pek

¹⁰⁵ Aşık Paşa, a.g.e., c.II/2, s.955

¹⁰⁶ Ahmet Günşen, a.g.m., s:8

¹⁰⁷ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/2, s:959

¹⁰⁸ Yavuz, a.g.m., s:260, İlhan Genç, **Örneklerle Eski Türk Edebiyatı Tarihi Giriş**, İzmir 2005, s.253.

¹⁰⁹ Yavuz, a.g.e., s:XLVII ; Köprülü, a.g.e., s:704

¹¹⁰ Yavuz, a.g.e., s:XLVII ; Yavuz, a.g.m., s:260

¹¹¹ Köprülü, a.g.e., s:704-705

aza şeye tesadüf olunuyor” sözüne Mehmet Kaplan, Kırşehir tarihi üzerine araştırmalar yapan Cevat Hakkı Tarım ve Hasan Fehmi Turgal karşı çıkmaktadır.¹¹²Cevat Hakkı Tarım “onun sırf sufilik felsefesini adâb ve erkanını yaymak için yazılmış bir kitap olmadığını” söylemiştir. Hasan Fehmi Turgal ise bir yazısında şunları dile getirir: “ Garibnâme’yi bir tasavvuf kitabıdır deyip geçerse onun içindeki hazineleri okumaksızın gömmüş oluruz. O tarihi tablolarla doludur. İçtimai sınıfların varlığı ve o günkü içtimai hayat bir sinema gibi önümüzden geçiyor... Alpler bahsi hangi tarikatın sülûkünü anlatır. Hangi sofinin sözlerini taklid eder.” Turgal’ın bu düşüncesi biraz mübağlâlı’da olsa Aşık Paşa’nın sosyal konulara dikkat çekmek için de eserini kaleme aldığını belirtmek maksadıyla söylenildiği anlaşılmaktadır.¹¹³ Prof. Dr. Mehmet Kaplan ise, Fuad Köprülü’nün Garib-nâme’ye gereken önemi vermediğini söyleyerek bu düşüncesini eleştirmektedir.¹¹⁴ Aşık Paşa Garib’nâme’de tasavvufun inceliklerini ve Allah’a ulaşmanın yollarını anlatmasının yanı sıra daha sonraki bölümde de ayrıntılı ele alacağımız gibi şair-şeyhin çağına ait pek çok şeye rastlamak mümkündür. Nitekim XIV. yüzyıl Anadolu’sunun sıkıntılı ortamında yaşayan, siyasette ve toplum içinde etkili bir aileden gelen bir mutasavvıf-şairin eserinde kendi döneminden izler görememek mümkün değildir kanaatindeyiz. Garib-nâme’de aile , siyasal ve toplumsal ilişkiler, ticaret, usta-çırak ilişkisi ve ahîlik izleri, Alplerin özellikleri, devlet adamının özellikleri, toplumdaki birlik ve ayrılığın neler getirdiği, medrese, kervansaray, hayır ve vakıf hizmetleri yer almakta, o gün kullanılan aletler, günlük işler, toplumdaki sınıfsal oluşum kişiler arası ilişkiler hakkında bilgiler bulmaktayız. Bütün bunlar, Garib-nâme’nin sadece tasavvufî bir eser olmadığına dair kanaatimizin açık önekleri olarak kaydedilebilir.

Âşık Paşa’nın değindiği meselelerde okuyucusunu ikna edebilmek için başvurduğu metotlardan biri de Kur’an ve hadislerden yararlanmasıdır. Eserinde yüzellinin üzerinde âyet ve hadis meâlî yer almaktadır.¹¹⁵ İlham kaynağı Hz. Peygamber olan Âşık Paşa kendi dönemine tavsiyede bulunurken Hz. Peygamber ve Aşerei Mübeşşere döneminden örnekler verir. Meselâ Alp ve Alperenlik üzerine bilgi verirken, yiğitlik şartlarından biri olarak güçlü kuvvetli ve maharetli bir ata sahip olmak gerektiğine işaret eder ve sonra bu özelliklere sahip olan üç at ismi zikreder, biri Hamza’nın atı Aşkar, ikincisi Ali’ninki Döldül ve üçüncüsü de mitsel bir kahraman olan Rüstem’in Rahş isimli atlarıdır.

Şair, Hz. Ali’yi Alp ve Alperen kavramları üzerinde yoğunlaşarak yiğitliğin mâhiyetine ilişkin değerlendirmeler yaparken zikreder. Alp, yiğitliğini atı ile yapar; tıpkı Hamza’nın Aşkar’a binmesi, yiğitlerin önderi Ali’nin Döldülü gibi bir at olmadan yiğitlik olmaz der.¹¹⁶

Prof. Dr. Kemal Yavuz, Garib-nâme’nin özelliklerini sıralarken şu hususlara da dikkat çekmektedir: “ Garib-nâme , hacimli bir eser olması bakımından, bazı beyitlerin aynen veya az çok değiştirilerek tekrar edildiği görülür. Ayrıca her kıssanın başında ve sonunda benzer ifadeler yer verildiği de bir gerçektir. Eserin açık ve çekici anlatımı ve dili vardır. Dikkat çekici bir başka özellik ise eserde Arapça ve Farsça tamlamalara sadece gerek duyulunca yer verilmesidir. Bunun yanında bazı beyitlerde Arapça ve Farsça kelimelere hiç yer verilmediği gibi, olanlar da bilinçli olarak bir ölçü dahilindedir. Garib-nâme’nin dili bu bakımdan sâdedir. Bunun yanında metne bir göz gezdirilince, bugün kullanıştan kalkmış pek çok kelimenin eserdeki varlığı hemen fark edilir. Ayrıca seyrek de olsa gel-deçi, öl-gü-lü gibi eski Türkçe’den gelen eklerle karşılaşırız. Âşık Paşa eserinde ilmi ölçülere uygun olarak pek çok

¹¹² Yavuz, a.g.e., s:XXXVII

¹¹³ Tarım, Kırşehir Tarihi, s:104, 107

¹¹⁴ Mehmet Kaplan, **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1976, s:177-189

¹¹⁵ Mahmut Şarlı, “*Garib-nâme’de Bulunan Âyet ve Hadisler ile Bunların Kullanılış Amaçları*”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:9, yıl:2000, s:145

¹¹⁶ Bilâl Kemikli, “*Garib-nâme’de Peygamber ve Asr-ı Saâdet Tasavvuru*”, **İstem**, Yıl:3, sayı:5,2005, s:135-154

kelime türetip telif etmiştir.”¹¹⁷ Garib-nâme'nin en önemli özelliklerinden biri de eserin tercüme olmayıp telif olmasıdır. Prof. Dr. Kemal Yavuz bu durumun Türk edebiyatının Farsça ve Arapça edebi eserlerin tercümesiyle işe başladığı gibi yanlış iddiaları çürüttüğünü söylemektedir.¹¹⁸

Garib-nâme tertip bakımından Kutad-gu Bilig'e benzemektedir. Garib-nâme'de Mevlânâ'nın tesiri görülse de eserde yer alan hikâyelerin anlatımındaki intizam, Mesnevî de görülmez ve daha dağınıktır. Ele alınan konularda benzerlik olsa da farklı farklı anlatılmaktadır.¹¹⁹

Garib-nâme'nin ilk nüshası 830/1427 yılında yani Garib-nâme'nin yazılışından 97 sene sonra elimize geçmiştir. Garib-nâme'nin 81 tanesi yurt içinde 35 tanesi de yurt dışındaki kütüphanelerde olmak üzere bilinen 116 nüshası tesbit edilmiştir. Köprülü, Berlin, Londra, Dresden Göttingen, Gatha, Viyana, Polonya, Ambrozyana, Roma, Saraybosna, Paris, Macar Akademisi kütüphanelerindeki nüshalardan söz etmekte, yurt içinde de Üsküdar Kemankeş Kütüphânesinden başlayarak, Eyüp, Bayezid, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Üsküdar'da Selim Ağa Kütüphânesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi, Süleymâniye Kütüphânesi nüshalarını kaydetmektedir.¹²⁰

Garib-nâme'nin bütün nüshaları bir cilt olduğu halde Süleymâniye Kütüphânesi Laleli 1752/1-2 numarada kayıtlı nüsha iki cilt halinde düzenlenmiştir. Eser diğerlerine göre hat bakımından en güzel nüshasıdır. Bu Yazma Mısır devatdarlarından Yaş Bek adına 1477'de istinsah edilmiştir. Farsça önsöz Türkçe'ye tercüme edilerek verilmiştir.¹²¹

Garib-nâme nüshalarında dikkati çeken bir diğer özellik ise, eserin çeşitli görünüşlerde karşımıza çıkmasıdır. Bunlar daha sonra başkaları tarafından başka isimler altında düzenlenerek ortaya konan ve Garib-nâme'den seçilen eserlerdir. Meselâ Cambridge Üniversitesi Kütüphânesi'nde Or.223(7) numarada kayıtlı olan Esrâr-ı Hakâyık ve Rumûz-ı Dekâyık adlı eser bunların başında gelmektedir. Yine Prof. Dr. İsmail Erünsal Kütüphânesi'nde yazma bir mecmua arasında bulunan Zübdetü'l-Esrar da böyle bir eserdir. Süleymâniye Kütüphânesi Uşşâki kitapları 350 numarada kayıtlı Tasavvuf Risalesi, Garib-nâme'den seçilmiş ve nesir olarak yazılmış başka bir eserdir.¹²² Bunlardan ayrı, eserin bir başka yamasının da Tunus Milli Kütüphanesinde bulunan nüshasıdır.¹²³ Bu da bize eserin gerek yurt içinde gerekse yurt dışında daha başka nüshalarının bulunabileceği ihtimâlini göstermektedir.

Garib-nâme'nin el yazma nüshalarının yeni yazıya çevrilmesiyle ilgili olarak son yıllarda iki çalışma yapılmıştır. Bunlardan ilki Bedri Noyan'ın Ankara Milli Kütüphane'deki Garib-nâme nüshasını esas alarak yaptığı çalışmadır. Eserin baş tarafında Noyan'ın bir “başlangıç” yazısı bulunmaktadır , burada Baba İlyas ve Muhlis Paşa'dan başlayarak Âşık Paşa hakkında biyografik bilgiler vermiştir. 1998 yılında Ankara'da basılmıştır.

İkinci çalışma 2000 senesinde Kültür Bakanlığınca yayınlanan Prof. Dr. Kemal Yavuz'un çalışmasıdır. Prof. Dr. Kemal Yavuz Süleymâniye (Lâleli) Kütüphânesi , Almanya Tübingen Kütüphânesi, Konya Koyunoğlu ve Kayseri Raşid Efendi Kütüphânesi'deki nüshalar üzerinde çalışmıştır. Eserinde Süleymâniye nüshasını esas almış, diğer nüshalarla karşılaştırmasını kitabında göstermiştir. Esere bir önsöz ve geniş kapsamlı bir girişle başlanmıştır. Giriş bölümünde Türkiye Selçuklularının sonu ile Osmanlı devri başlarında

¹¹⁷ Yavuz, a.g.m., s:260

¹¹⁸ Yavuz, a.g.e., s:LI ; Yavuz, a.g.m., s:260

¹¹⁹ Yavuz, a.g.e., s:LI

¹²⁰ Köprülü, a.g.m., s:705; Yavuz, a.g.e., s:LVI; Erkoç, a.g.e., s:86

¹²¹ Köprülü, a.g.m., s:705; Yavuz, a.g.e., s:LVII ;Yavuz, a.g.m., s:261

¹²² Yavuz, a.g.e., s:LVIII; Yavuz, a.g.m., s:261

¹²³ Mehmet Şeker, “Tunus Milli Kütüphanesinde Bulunan Türkçe Yazmalar”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Dergisi**, sayı:IV , İzmir 1987, s.105-122

Anadolu'daki siyasi ve sosyal durumuna değinmiş, Âşık Paşa'nın hayatı , dedesi Baba İlyas ve babası Muhlis Paşa hakkında bilgi vermiş, en son olarak Âşık Paşa'nın eserlerine değinmiştir.¹²⁴

Dönemin zor günlerini yaşayan Âşık Paşa bundan ders alınması ve insanları uyandırmak için geleceğe çok önemli mesajlar veren bir eser bırakmıştır. O Garib-nâme'siyle Osmanlı Türklerinin kurdukları cihan devletinin ideolojik ve metafizik temelini hazırlarken edebiyatımızda da haklı olarak tasavvuf alanının ilk temsilcileri arasına girmiştir.

2) FAKR-NÂME

Tasavvuf muhtevalı bir mesnevidir. Roma (Biblioteca Casanatense'de nr.2054) ve Manisa (Muradiye ktp, nr.1153) kütüphanelerinde iki nüshası bulunmaktadır. Roma nüshası Garib-nâme'nin devamında 161 beyitlik bir bölümdür. Manisa'da bulunan nüsha ise 201 beyittir.¹²⁵

Âşık Paşa'nın bu mesnevisinde “sâlik”ten dünya nimetlerini hiçe sayarak azla yetinmesi, alçak gönüllü olması, nefse düşkünlük göstermemesi, dünya ile ilgiyi kesmemesi, Tanrı'dan gayriyi düşünmemesi ve kendini Tanrı'ya vermesi istenmektedir. “Sâlik” , tarikattaki dereceleri birer birer geçerek “seyr-i sülûk”u tamamlarken bu vasıflarıda kazanmış olur. En son mertebe ise “fenâ fillah” mertebesidir. Âşık Paşa, mesnevisinde alçak gönüllülüğü, dünya nimetlerini hiçe sayarak azla yetinmeyi ele alıyor; ve onu Tanrı tarafından türlü renklerle bezenmiş “Fakr” adlı bir kuş olarak tasvir ediyor. Tanrı yeri göğü yarattıktan sonra, güzel bir kuş haline koyduğu Fakr'a konacak bir yer bulmak üzere uçmasını emrediyor. Kuş sırasıyla arşı, kürsiyi, cenneti, güneşi, yeri dolaşılıyor; Âdem'e, Nuh'a, İbrahim'e, Muhammed'e gidiyor ve onda karar kılıyor. Çünkü o, “ganî” iken kendini fakir bilmiştir. Ve onunla övünmüştür. Zira “Fakr”, alçak gönüllülüktür. Alçak gönüllü olmayan, azla yetinmeyen ona yâr olamaz. Yâr, seni Hakka çağırandır. Ona kendini ver. Bu eserinde sâlike öğütler veren Âşık Paşa bu öğüde uyanların sonunda yüce Mevlâ'nın didarını göreceğini söylemiştir.¹²⁶

3) VASF-I HÂL

Otuz dokuz beyitlik küçük bir mesnevidir. Âşık Paşa bu esrinde dünyadaki geçmiş, gelecek ve şu andaki zamana dikkat çekmektedir. “Geçen geçti, geleceği ise kimse bilmez. Ne varsa içinde yaşadığımız zamanda vardır. Akıllı olan kendi hâlini bilir” diyerek yaşadığımız zamanı iyi değerlendirmemiz gerektiğini söylemektedir.¹²⁷

Prof. Dr. Kemal Yavuz, Fakr-nâme ve VASF-ı Hâl'in Garib-nâme destanlarının içine girememiş kıssalar olduğunu, Garib-nâme'nin her babındaki on destandan birine paralellik gösterdiğini, tertip ve anlatımında tamamen Garib-nâme kıssalarının havası olduğunu, hatta bazı beyitlerinin ortak olduğunu söylemiştir. Ağâh Sırrı Levend'in yayınladığı bu eserden ilk bahseden Prof. Ettore Rosi olmuştur.¹²⁸

¹²⁴ Erkoç , a.g.e., s: 87-88; Garib-nâme üzerinde yapılan araştırmalar hakkında geniş bilgi Nesrin Feyzioğlu'nun doktora tezinde yer almaktadır. Nesrin Feyzioğlu, **Garibnâme Üzerinde Bir Motif İncelemesi**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Tez, Erzurum 1996, s.8-9.

¹²⁵ Ağâh Sırrı Levend, “Âşık Paşa'nın Bilinmeyen iki Mesnevisi: Fakr-nâme ve VASF- Hâl”, **Belleten-** Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Ankara 1953, s:256

¹²⁶ Levend, a.g.m., s:207

¹²⁷ Levend, a.g.m., s:206-207

¹²⁸ Yavuz, a.g.e., s:LIX

4) HİKÂYE

Elli dokuz beyitlik küçük bir mesnevidir. Raif Yelkenciye ait bir Garib-nâme nüshasının sonunda bulunmaktadır. Agâh Sırrı Levend tarafından neşredilen bu eserin başlığı yoktur. Âşık Paşa bu hikâyede birlikte yola çıkan bir Müslüman, bir Hıristiyan, bir Yahudi'nin gördükleri rüyanın sonucunda helvayı yemeye hak kazanıp kazanmayacaklarını anlatır. Buradaki gaye, iddia sahibi olmamayı, manâ ve hikmete önem vermeyi öğütlemektir.

Bu hikâye biraz değişik olarak halk arasında da söylenilmeye devam etmiştir.Yeni versiyonunda Müslüman, Hristiyan, Yahudi; Mevlevi, Rufai ve Bektaşî üç arkadaş olarak değiştirilmiştir. Bu da Âşık Paşa'nın toplum üzerindeki etkisini göstermektedir.

Hikâyedeki ruh ve manâ , Garib-nâme'de hakim bulunan ruh ve manânın aynıdır.¹²⁹

5) KİMYA RİSÂLESİ veya DİVÂN-I HİKMET

Bu risâlenin bir nüshası Çorum İl Halk Kütüphanesinde (nr.2889) bulunmaktadır. Agâh Sırrı Levend, risaledeki ifadenin çok bozuk ve karışık olduğunu belirterek Âşık Paşa'ya isnat edilemeyeceğini söylemektedir. Fakat Ethem Erkoç bu şüphenin yersiz olduğunu ve Risale'nin Âşık Paşa'ya ait olduğu konusunda şu görüşü ileri sürmektedir: “ Oysa ki Âşık Paşa'ya ait Kimya Risalesi, tek nüsha değildir. Bir nüshasında İstanbul Belediyesi Kütüphânesi Muallim Cevdet bölümünde 180 numarada kayıtlı olan bir mecmuanın 92-94 sayfalarında toplam üç sayfa olarak yer almaktadır.

Ayrıca Çorum Hasan Paşa Kütüphanesinde 2908 nolu mecmuanın altıncı kitabı olarak Divân-ı Hikmet li Âşık Paşa şeklinde kayıtlı olan bu risâle , 71 beyitten oluşan üç sayfalık bir manzumedir. Âşık Paşa'nın Kimya Risâlesi ile Divân-ı Hikmet adlı manzumesinin de konuları aynıdır. Bazı değişikliklerle beyitlerinin büyük çoğunluğu da aynıdır. Bu nedenle Kimya Risalesi ve aynı paralelde olan Divân-ı Hikmet adlı manzumelerin Âşık Paşa'ya ait olduğundan şüphe edilmemelidir. Zaten eserde o günün bir takım kimyevi karışım ve alaşımları anlatılmaktadır ki bunu Âşık Paşa'nın bilebileceğini Agâh Sırrı Levend'de kabul etmektedir.

Âşık Paşa'nın Kimya Risalesi'nde işlediği cevherden maden elde edilışinden değişik madenlerin çeşitli karışımlarına kadar bazı konuların Garib-nâme'nin sekizinci babının yedinci kıssasında da geçtiği göz önüne alınırsa Kimya Risalesi'nin Âşık Paşa'ya ait olduğu hususuna kesin gözıyla bakılmalıdır.¹³⁰

6) SEMÂ RİSÂLESİ

Bursalı Mehmet Tahir'in Osmanlı Müellifler'inde Manisa'da Murâdiye Kütüphânesinde Âşık Paşa'ya atfen Risâle fi Beyâni's-Sema adlı bir mensur eserin olduğunu zikretmiş¹³¹; fakat Agâh Sırrı Levend, adı geçen kitaplıkta eserin bulunmadığını söylemiş ve Erkoç ise bu risalenin Süleymâniye Kütüphânesinde Fatih Kitaplığı bölümünde 5335 numara ile kayıtlı olan bir mecmuanın içinde beşinci kitap olan Risâle-i Âşık Paşa v. 103b-107b arasında yer aldığını belirtmiştir. Levend bunun Semâ Risâlesi'nden farklı bir nüsha olabileceğini savunurken, Prof. Dr. Kemal Yavuz ise mensur risalenin içeriğinden söz ederken onun Semâ Risâlesi olabileceğine hiç değinmez.

¹²⁹ Agâh Sırrı Levend, “Âşık Paşa'nın Bilinmeyen iki Mesnevisi Daha : Hikâye ve Kimya Risalesi”, **Belleten-Türk Dili ve Araştırmaları Yıllığı-**, Ankara 1954, s:265-267

¹³⁰Erkoç , a.g.e., s: 91-92

¹³¹ Bursalı Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri 1299-1915**, Sadeleştiren: A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, Meral Yayınları, İstanbul Tarihsiz, c.I, s.42

Bu mensur risâlenin baş taraflarında yaratılış anlatılır. Daha sonra söz semâya getirilerek semânın tahlili yapılır. Semâ'nın dört türlü insan için helâl olduğu savunulur ve bunların ayrıntılarına girilir.¹³²

7) TASAVVUF RİSÂLESİ

Tasavvuf Risâlesi adıyla Süleymâniye Kütüphanesi Uşşâki Kitapları arasında Nr. 350'de kayıtlı mensur bir risâledir. Yaklaşık 108 varaktır. Cihan Okuyucu elindeki eserle Agâh Sırrı Levend'in D.T.C.F. M. Can Kitapları arasında kayıtlı "Vücûd-ı İnsan" adlı mensur nüshanın aynısı olduğunu kaydetmiştir. Fakat Okuyucu bu konuya şöyle değinmektedir : "Mevzu bizi Risâle'nin müellifi hakkında bir sonuca götürmüyor. Yani Levend'in dediği gibi bir müellifin, Garib-nâme'yi kendi görüşüne uydurma cehti gibi bir durumla karşılaşmıyoruz. Bu takdirde eser şâyet başkası tarafından yazılmış ise bu bir tahrif değil belki takdirden dolayı yapılmış bir ihtiras olabilir."

Tasavvufî konuların ön plana çıktığı bu eserde Garib-nâme'nin üçüncü babının dördüncü destânını özetler mahiyettedir.¹³³

8) ŞİİRLERİ

Âşık Paşa'nın Garib-nâme'sinde ve diğer eserlerinde bulunmayan gazel tarzında aruz ve hece vezinleriyle yazılmış şiirleri de vardır. Âşık Paşa'nın şiirlerinden 28 tanesini Saadettin Nüzhet Ergun eserine almıştır. Bunlardan 15 tanesi Garib-nâme'de bulunmayan şiirlerdir. Gölpınarlı önce 14, daha sonra Yunus Emre ve Tasavvuf adlı kitabında 67 şiirini daha yayınlamıştır.¹³⁴

Prof. Dr. Kemal Yavuz da Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ndeki bir mecmuada Âşık Paşa'ya ait başka şiirleri de tesbit ettiğini ilâve etmiştir.¹³⁵

¹³² Agâh Sırrı Levend, "Âşık Paşa'ya Atfedilen İki Risâle", s:157-159 ; Erkoç , a.g.e., s: 93

¹³³ Cihan Okuyucu, "Âşık Paşa'nın Tasavvuf Risâlesi", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Kayseri 1988, sayı:2, s:198-203 ;Levend, Âşık Paşa'ya Atfedilen İki Risâle, s:160

¹³⁴ Abdülbâki Gölpınarlı, a.g.m., 88-97; Erkoç, a.g.e., 94

¹³⁵ Yavuz, a.g.e., s:LX ; Erkoç, a.g.e., 94

III. BÖLÜM

GARİN-NÂME'DE DEVRİN SOSYAL HAYATI

III. bölümde tezimizin de ana başlığını oluşturan Garibnâme’de devrin sosyal hayatına yer vereceğiz. Bu bölümü çeşitli başlıklar altında topladık.

D) GARİBNÂME’DE BİRLİK FİKRİ

Birlik kelimesine kaynaklarda, Göktürk Yazıtlarında, Türk destanlarında önemli bir yerinin olduğu görülmektedir. Tonyukuk yazıtında bir akın sonucunda neler yaşandığı şöyle anlatılmaktadır:

“...Türk milleti. Ötügen yerine (ve) ben özüm Bilge Tonyukuk, ötüken yerine (Ötügen yerig) konmuş diye (konmuş teyin) işitip; güneydeki (beriyeki) milletler ile, batıdaki (kuriyaki), kuzeydeki (yırıyaki) ve önde, doğudaki (öngreki) milletler geldi. İki bin kişi olduk!..” Bu derlenip toplanmadan sonra akın yapılmıştır ve daha sonrada zafer kazanılmıştır. (Tonyukuk yazıtı, 17-20)

Milleti derleyip düzenleme ile ilgili Tonyukuk yazıtında şu ifadeler geçmektedir:

“...O gece, milletine haber gönderdik. O sözlerimizi (sabıg) işitip, On-Ok milleti ile beğleri, hep geldiler (kop kelti). Baş eğdiler (yükünti) ve (bize bağlandılar). Onların bize gelen (keliğme) beyleri milletini, düzene koyup (itip), yığarak derleyip (yığıp)! Azıcık halk, tezip, kaçmış tezmiş idi! (üzerlerine), On-Ok askerini gönderdim (süsin sületdim)!...: (Tonyukuk Yazıtı, 42-43). Bu derlenip toplanma sonucunda zafer kazanıldı fakat ya kazanılmasa idi:

“...İlteriş Kağan, kazanmasa (kazganmasar), sıkılsa (?) idi! Ben özüm Bilge Tonyukuk, kazanmasam ben yok olsa idim (yok ertim erser)! Kapağan Kagan, Türk Birleşik Milletinin yerinde (yerinte), hem düzenli bir topluluk (bod), hem (yeme) millet, hem kişiler ve hem de sahipleri (ıdı), yok olcak idi (yok erteçi) erti!...” Böylelikle birleşen, bir araya gelen Türk milleti yürüdü ilerledi.

“...İl-Teriş Kağan, Bilge Tonyukuk kazandığımız için (kazanduk içün), Kapagan Kağan’ın, Türk Birleşik (Sir) Milleti, yürüdü ilerledi (yorıduk)! Ve böylelikle Bilge Kağan Türk milletini bir araya getirmiş ve onların idaresini üstlenmiştir. (Tonyukuk Yazıtı, 59-62)¹³⁶

Göktürk Yazıtlarında şu ifadeleri de görmekteyiz:

“ Kağan olarak tahta, yok yoksul (yok çıgay) milleti, hep (kop) toplatıp (kobartım)! Yosul (çıgay) milleti, zengin (bay) kıldım! Az milleti (az budınıg), çok kıldım! Bu sözümde hiç yanlış (igid) var mı?...”(Kül Tegin Yazıtı, IG10).

“...Tanrı güç verdiği için babam kağanın, yani (İlteriş Kağan’ın), ordusu kurt gibi imiş, (Sösi beri teg ermiş)! düşmanı koyun gibi (koy-teg) imiş, derlemiş, toplamış’, yedi yüz er olmuş! yedi yüz er olmuş.Devletsiz kağansız kalmış milleti, atalarımın töresince(törisinçe) kurmuş (yaratmış)...”: (Kültigin Yazıtı, IDI2-13)

“...Dokuz Oğuz milletimin (Tokuz Oğuz budınımın), (hepsini) derip toplayıp (terü kobr tı), aldım Babam Kul Bilge Kağan...”: (Uygur Bayançur-Çur Kağan Yazıtı; K5)¹³⁷

Bu yazıtlarda gördüğümüz gibi birlik fikri ve düşüncesinin önemi Türklerde çok öncelere gitmektedir. Derlenip toplanarak bir araya gelen toplumların kağanlarının önderliğinde neler yapabilecekleri konusunda özel yer ayrılmıştır. Bu da bize Türklerde birlikte olma düşüncesinin ne kadar önemli olduğunu göstermekte. Bunun akislerini Ertuğrul Gazi’nin oluna yaptığı konuşmada da görmekteyiz. Âşık Paşa’nın da birlik kelimesine eserinin ilk bölümünde geniş yer ayırması dikkate değerdir.

Âşık Paşa bu konuya birinci babında yer vermiş ve buradaki on destanı birlik fikrine ayırmıştır. Yer yer diğer bablarda da görülmesi birlik düşüncesinin Gârib-nâme’nin ana konusunu oluşturduğu izlenimini vermektedir. Nitekim Hasan Fehmi Turgal “vahdet” fikrini,

¹³⁶ Ögel, DBTKGÇ, s.360-361

¹³⁷ Ögel, DBTKGÇ, s.365

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu müjdeleyen bir fikir olarak tefsir etmiştir.¹³⁸ Fuad Köprülü, bu görüşü eleştirerek tamamıyla indî bulmuştur.¹³⁹ Mehmet Kaplan “Âşık Paşa ve Birlik Fikri” makalesinde Hasan Fehmi'nin Garib-nâme ile o devirde kurulmakta olan Osmanlı Devleti arasında bağlantı kurmasını ve Fuat Köprülü'nün de Âşık Paşa'nın “vahdet” fikrine sadece tasavvufî bir düşünce gözüyle bakmasını da doğru bulmayarak sözlerine şöyle devam etmiştir: “Metin dikkatle incelenirse, görülür ki, Âşık Paşa “vahdet” fikrine dini ve tasavvufî manâ yanında, politik ve sosyal, hatta pratik bir manâ da vermiştir. Âşık Paşa, eserinin birinci bölümünde insanların başarı, saâdet ve hakikate “birlik” sayesinde ulaşabileceklerini örnekler vererek ortaya koymuştur. Âşık Paşa'nın “vahdet fikrine vermiş olduğu bu manâ, âdeta Osmanlı Türklerinin kurmuş oldukları “cihan devleti”nin ideolojik ve metafizik temelini hazırlar.”¹⁴⁰

Garib-nâme'nin birinci babın birinci destanında ilk olarak Allah'ın varlığında birliğine (vahdet), Allah'ın birliğinde saadete(devlet) ulaşmayı ve Peygamber'in etrafında “Hak yolunda biriken canlar”ın birlik içre nasıl devlet bulduklarına değinilmiştir.

Yine eytlüm ol birün birliğini
Kim bilür ol kamunun dirliğini

Birlik ana yaraşur kim bir-durur
Yaradup öldürmege kâdir-durur

Cümle dürlü bünyadun oldur cânı
Cümle eşya yügrişüp ister anı¹⁴¹
***

İşid imdi eydeyüm bir anları
Hak yolunda ol biriken cânları

Birlik içre kim ne devlet buldılar
Biriküben niçe yoldaş oldılar

Hak rızâsın buldılar birlik-ile
Hazret'e irdi bular dirliğ-ile¹⁴²

Yeryüzü haça tapan kafirlerle doluydu ve Hz. Peygamber onlara Hakk'ın varlığını ve kendisinin onun peygamberi olduğunu bildirdi; fakat onlar Peygamberin sözüne inanmadılar.

Tâ ki, Dört yâr yani Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali bir araya gelinceye kadar. Dört dost bir Peygamberin etrafında toplanınca iş değışti.

Çünkim ol dört yâr düzildi cân-ıla
Gör ki ne kıldı bular düşmân-ıla

Din kılınçın ellerine aldılar
Tanrı'ya düpdüz tevekkül kıldılar
***

Dutdılar yir yüzini kaftan kafa
Şol sebebden kim birikdiler safa

¹³⁸Tarım, Kırşehir Tarihi, s:107-108

¹³⁹ Köprülü, a.g.m. , s:704

¹⁴⁰Kaplan, a.g.m., s:149

¹⁴¹ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1,s:35

¹⁴² Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1 s:63

Cümle gelüp Mustafâ'ya bitdiler
Anun-ıçun yir yüzini dutdılar

Pes bilün kim kanda birlik var-ısa
Kim kimünle ikiliksiz yâr-ısa

Devlet-i her dü cihan anlardadır
Anların menzilleri cânlardadır

Birikenler buldılar girtü murâd
Mahkum oldı bunlara biliş ü yâd

Zira birlik Hak Çalap birliğdür
İkilik şol 'âsiler dirliğdür

Birlige bitmek nişândur devlete
Lâyık eyler âdemîni Hazret'e

İy yarânlar birlik eylen yâr-ıla
Kim varasız dünyadan ikrâr-ıla

Birlige ulaşmadın varanların
Yarın işi düşvar ola anların

İy Hudâyâ 'Âşık'a sen ruzı kıl
İkiliksiz birliği kılsun hasıl

Biriküp bile varavuz yâr-ıla
Dahı şol girçek gelen dostlar-ıla¹⁴³

Mehmet Kaplan mısralarda ki birliğin tasavvufî manâda olmadığını, “aynı îmana sahip olan insanların bir araya gelerek düşmanlara karşı koymasının” anlaşılması gerektiğini belirtmiş ve şöyle devam etmiştir: “Müslümanların kafirlerle savaştığı o devir Anadolu’unda, Âşık Paşa’nın vermiş olduğu örneğin tesiri kolaylıkla tasavvur olunabilir.” Âşık Paşa’nın “Devlet-i her dü cihan” deyiminde “devlet” kelimesinin “saâdet” manâsına gelmekle beraber, bu devletten dünyevi olanın “cihan devleti” manasını da taşıdığını, Müslümanların bir araya gelerek kafirlere galebe çalmasından doğan bu devletin gâyesinin, bütün insanları Tanrının birliği fikrine ulaştırmak olduğu görüşünden hareket eden Mehmet Kaplan böylelikle beyitlerden sadece dinî değil, aynı zamanda dünyevî, yani politik ve sosyal bir gâyenin güdüldüğünün anlaşıldığını da belirtmiştir.¹⁴⁴

İslamî ve tasavvufî vahdet düşüncesi; sosyal platformda “Kaf’tan Kaf’a yir yüzini dut(an)”, yani baştan başa bütün dünyayı saran beşerî bir özellik de karşımıza çıkmaktadır.¹⁴⁵ Bu düşünce ile bir nevi cihan hâkimiyeti mefkuresine atıfta bulunmaktadır.

¹⁴³ Aşık Paşa, a.g.e.,c.I/1 s:67-69

¹⁴⁴ Kaplan, a.g.m., s:151-152

¹⁴⁵ Önder Göçgün, “Devrinin Sosyal ve Edebi Şartları İçinde Aşık Paşa”, **Türk Edebiyatı Araştırmaları, Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları**, c:1, s.76

İkinci destanda birlik konusuna devam edilmiş, Âdem'den Muhammed'e kadar gelen Peygamberler, bir vücudun uzuvları gibi ayrı özellikleri olsa da bir bütünün parçaları gibi birbirlerini tamamladıklarını Âşık Paşa şöylece dile getirmiştir:¹⁴⁶

Aç kulagun bir işit iy yol eri
Eydeyüm ol birlige bitenleri

Kim niçe bir oldılar önden sona
Göstereyüm mislini senden sana

Ol ki Hak evvel yarattı 'âlemi
'Âlem içinde kopardı Âdem'i

Ol zamandan tâ kıyâmet günine
Bir-durur her kim gelüp bitdi dine

Mâzisi vü hâzırı müstakbili
Hak yolında cümlesi birdür hali

Niçe yüz bin dürlü kişi geldiler
Her birisi dutageldi bir hüner

Bir degüldi sûreti vü sûreti
Bir teferrüc it sen uşbu hikmeti

İşit imdi hikmet-ile hâl niçe
İşidürsen eydeven uçdan uca

Yüz bin ü yigirmi dört bin enbiyâ
Dört yüz ol kırk dörd tabakat-ı evliyâ

Birlik içre cümlesi bir cism-idi
Cism içinde bunça dürlü ism-idi

Her birinün bir şekil ahvâlleri
Birlik içre bikiküpdür hâlleri

Baş gibi vü göz gibi kulak gibi
Dil gibi hem el gibi ayak gibi

Her birisi bir şekil yumışdadır
İlla baksan kamusı bir işdedür.

Birikenler ahvali benzer şuna
Dinle imdi eydeyüm bir bir sana¹⁴⁷

Bundan sonra, Âşık Paşa, Adem'den Muhammed'e kadar gelen peygamberlerin başlıca özelliklerini sayarak, bütün içindeki yerlerini belirtmiştir. Buna göre, Âdem, ayaktır.

¹⁴⁶ Kaplan, a.g.m., s:152

¹⁴⁷ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1, s:69-71

Dünya'ya ilk olarak o gelmiş ve bütün insanlar ondan türemiş, ömrü boyunca insanlığı o idare etmiştir. Bir gemi yaparak insanlığı kurtaran Nuh el, Tanrı ile konuşan Musa dil, Halil göz, Davut kulak, göz yumunca deniz geçen ve bütün hayvanların dilini bilen Süleyman gönül, ölülere diri kılan İsa ruh, güzelliği ile Mısır şehrini “toylayan” Yusuf yüz, peygamberlerin sonuncusu olan Muhammed ise baştır. Hz.Muhammed’in arkadaşları da bir baş olan önderlerine yoldaş oldular. Peygamberlerin hepsi bir iş için gelmekle beraber, hepsinin amacı birdir:

Cümlesi bir iş için geldi bular
Kamusunun maksudu Hakkı diler¹⁴⁸

Mehmet Kaplan'a göre “Âşık Paşa bu fikri ile dinin ve insanlığın zaman içinde devam eden birlik ve sürekliliğini ortaya koymak istemiştir. Kainat'ın başından sonuna kadar gelmiş ve gelecek olan her şey, bir bütünün parçasıdır”¹⁴⁹:

Ol ki Hak evvel yarattı ‘âlemi
‘Alem içinde kopardı Âdem’i

Ol zamandan tâ kıyamet gününe
Bir-durur her kim gelüp bitdi dine

Mâzisi vü hâzırı müstakbili
Hak yolunda cümlesi birdür halî¹⁵⁰

Kıyâmete kadar devam edecek bu düzende ferde düşen bu sürekli birliğin şuuruna varmak, kendini o birlik içinde görmektir. Mehmet Kaplan, insanlığın zaman içindeki birliğini ortaya koyan bu kısmın kapsadığı tarih görüşü itibariyle sosyal, hatta politik bir manâ taşıdığını öne sürmüş ve bu anlayıştaki görüşüne şöyle devam etmiştir: “Osmanlı Tarihçileri, bilindiği üzere, bu Türk devletini eski Türk devletlerinin değil, İslam devletlerinin bir devamı olarak görürler ve onu Âşık Paşa gibi Âdemden başlatırlar. Tarihe verilen bu manâ Türk tarihinde önemli bir rol oynamıştır.”¹⁵¹

Aslında Âşık Paşa uzun bir girizgâhta çağının zor şartlarında , siyasi, sosyal, maddi ve manevi sıkıntı içinde yaşayan Anadolu insanına seslenerek bu durumdan kurtulmanın yollarını göstermek için Peygamberlerden örnekler verdikten sonra toplumun az çok durumunu sergilediği, anlattığı öğüt ve tavsiyelerine devam etmiştir.

Âşık Paşa, Birinci bölümün üçüncü destanının başında “birlik” i överken, onun dünyevi nimetlerden ve rahmet kapısı oluşunu ve devletle ilgisini ele alır:

Cümle işün yigregi birlik-durur
Birlige bitmek bütün erlik-durur

Birlige bitenler irdi menzile
İkilikle kimse gelmez hâsıla

Kanda kim iki gönül birlikdedür
Göresin bunlar ğanî dirlikdedür

¹⁴⁸ Aşık Paşa, a.g.e., s:85

¹⁴⁹ Kaplan, a.g.m., s:152

¹⁵⁰ Aşık Paşa, a.g.e. c.I/1 s:71

¹⁵¹ Kaplan, a.g.m., s:153

Birlik ehli hoş geçirür vaktını
Birikenler dutdı dünya tahtını

Birliğ ile açtı yolu Mustafâ
Hükm kıldı dünyaya kâfdan kafa

Birliğe biten gönüller oldu şâd
Hâsıl oldu bunlara cümle murâd

Ne ki devlet var-ısa birlikdedür
Birliğ ehli ölmesüz dirlikdedür¹⁵²

Burada da geçmişten örnekler vererek toplumların ve devletlerin geçmişte hangi siyaseti izleyerek kutluluğa ulaştığını anlatarak, sanki o dönemin sıkıntılı devlet erkanına ve toplumuna seslenmektedir. Birlik ile ulaşılan saadeti de şöylece açıklamaktadır:

Birliğ-ile geldi cümle iş ele
Birliğ-ile vardılar doğru yola

Birliğ içredür Çalab'un rahmeti
İşid imdi eydeyüm bu hikmeti¹⁵³

Âşık Paşa bundan sonra ibadetlerde birlik fikrini ele alarak açıklamalarına devam eder:

Bu tâ'at bir dürlü degüldür ahir
Kimisin baylar kılur kimin fakîr¹⁵⁴

Kimisi bu nefse hükm olmuş-durur
Kimisi mâl üstine gelmiş-durur

Kimisin 'akl üstine farz eyledi
Kimisin gönüllere 'arz eyledi¹⁵⁵

***

Her biri durmuş-durur bir tâ'ata
Muntazırdur bir mübârek sâ'ata

İşit imdi ol tâ'atlar niçedür
Kim bilesin bu hikâyet nitedür

'Aklun oldur tâ'atı kim fikr ide
Dilün oldur tâ'atı kim zikr ide

Gönlün oldur Hazret'e mülhak ola
Cânun oldur 'ışka müstagrak ola

¹⁵² Aşık Paşa , a.g.e., c..I/1 s:87-89

¹⁵³ Aşık Paşa , a.g.e. c..I/1 s:89

¹⁵⁴ Toplumun katlarında zengin olanın beyler olduğu ve fakirlerin yani ihtiyaç sahibi olanların da bulunduğu anlaşılmaktadır

¹⁵⁵ Toplumda bir kısım insanların ilimle meşgul olduklarını, bir bölümünün de gönül ehli yani mutasavvıf olduklarını anlatmaktadır

Mâlun oldur harc ola Hak yolına
Kim anunla rahmet-i Hak bulına

Nefsün oldur kim beş vakt namâz
Anun-ıla Hazret'e kıla niyâz¹⁵⁶

Ferdî olarak yapılan ibadetlerin her ne kadar tek başına yapılmış gözükse de topluma etkisini belirten Âşık Paşa ibadetleri birlikte yapmanın getirdiği rahmet üzerinde şöylece durmaktadır:

Aslı oldur kim imâma uyalar¹⁵⁷
Uymag-ıla Hak rızâsın bulalar

Tâ gönüller uymayınca bir yire
Rahmetine Tanrı'nun kanda ire

Tâ'atı yalnız dahı kılsa olur
Farz u sünnet ne'ydüğün kamu bilir

İlla emr oldur biriküp kılalar
Birliğ-ile Hak rızâsın bulalar

Birikenler rahmet-ile doydılar
Rahmeti ol cem' içinde duydılar

Pes bilün birlikdedür Hak rahmeti
İkilikde kodı cümle zahmeti

Birlik ehline olur rahmet nüzûl
El-cemâ`atu rahmetün didi resûl

El-cemâ`atu rahmetün ve'l-furkatu 'azâbun

Her ki imamla birlik eyledi dürüst
Ol varısar Hazret'e çâlâk ü cüst¹⁵⁸

Bu beyitlerde Hz. Peygamber'in "cemaat rahmet, ayrılık azaptır" hadisine yer vererek cemaatle yapılan ibadetin toplum içindeki fitneye, ayrılıklara ve ikiliğe engel olduğu, böylelikle "birlikten kuvvet doğar" atasözüne uygun olarak bir rahmetin, bir bereketin sağlanabileceğini anlatmıştır. Aslında Âşık Paşa ibadetlerden yola çıkarak toplumdaki birliğin neler getirebileceği üzerinde durmuş, dünyevî hallerde de birlikte yapılan işlerin de birlikte yapılması halinde ibadet yerine geçeceğini anlatmaya çalışmıştır. Ama bunları söylerken de öncelikle iyi bir önder arayışı içindedir. Nitekim XIII ve XIV. yüzyılda da iyi bir öndere ihtiyaç vardır ve halkın arayışı tarih sahnelerine yansımıştır.

Dördüncü destanda birlikte hareket ederek aynı yöne bakmak düşüncesini ortaya koyarken iki gözün hareket edişinden örnekler verir:

¹⁵⁶ Aşık Paşa, a.g.e., c.I/1, s.91-93

¹⁵⁷ Dönemin toplumunda "imam"lar'ın bulunduğunu bu mısradan görmekteyiz

¹⁵⁸ Aşık Paşa, a.g.e., c.I/1, s:95

Hiç iki göz iki yana bakamaz
Eyle bitmişdür biri birni komaz

İkisi bile bakar sağa sola
Bilekdedür niçe kim var ola

Uyhuya varsa dahı bile varır
Uyanıcak yine bile uyanır

Aglayıcak ikisi ağlar bile
Dinse dahı hem yine diner bile¹⁵⁹

Burada bir amacın gerçekleşmesi için mutlaka iki gözün hareket ettiği gibi birlikte ağlayıp birlikte gülmek düşünce ve anlayışından yola çıkan Âşık Paşa insan uzuvlarından örnekler vermeye devam etmektedir. Bu da ancak toplumu birbirine bağlayan örf ve adetlerin birliğini ve yaşanılanların birliğini, aynılığını göstermektedir.

Beşinci kıssada da insanî uzuvlardan olan elin parmaklarından faydalanır. Parmaklar birbirine benzemediği halde hepsi de aynı yöne bakar ve birbirinden destek alarak kuvvet bulurlar diyen Âşık Paşa bunun hikmet ve ibret gösteren bir misal olduğunu ve insanların da buna benzediğini¹⁶⁰ söyleyerek şöyle devam etmiştir:

Kimi yoksul kimi baydur kimi bek
Kimi asûde kimi darta emek

Kimi cahil kimi âmdur kimi hâs
Kimisi bu ortada hâsü'l-havâs

Kimisinün 'ilmi var bilür havâl
Kimisi gelür sorar andan suvâl

Her birinün gönli bir nesne sever
Degme biri bir dilek dutmuş kovar

İkisinün bir degüldür halleri
Biriküben bile gitmez yolları¹⁶¹

Nasıl parmaklar birbirinden farklı ise insanlarda farklı yaratılış ve karakterdedir. Aslında burada dönem insanının toplum içindeki rollerini ve toplumun yapısını görmekteyiz. Kimi bey (soylu), kimi zengin, kimi fakir, kimi bilgisiz, kimi bilgili, kimi de bilmediklerini soran halk ile seçilmiş üstün insanlar toplum içindeki yerlerini almaktadırlar.

Altıncı destanda aslında bir kaynaktan çıkan insanların dağıldıklarını ama tekrar birleşmeleri gerektiğini ancak o zaman kuvvet bulabileceklerini tek başına iken önlerine çıkan engellere güç yetiremeyeceklerini su örneği ile anlatmaya çalışan Âşık Paşa; yedinci destanda da dağınık insanların bir araya gelebilmeleri için bir kılavuza ihtiyaçlarının olduğunu anlatabilmek için de Türkistan'ın dağlarını aşan kazları örnek vermektedir.¹⁶² Su örneğinde,

¹⁵⁹ Aşık Paşa, a.g.e., c.I/1 s:97-99

¹⁶⁰ Kaplan.,a.g.m., s:155

¹⁶¹ Aşık Paşa, a.g.e., c.I/1 s:103-105

¹⁶² Aşık Paşa, a.g.e., c.I/1 s:107-119

sözlerini dinleyenlerin devlet gibi olacağını söyleyerek ¹⁶³başlamış ve kendi gibi suyla karışarak engelleri aşabileceğini belirten Âşık Paşa burada da mecaz bir ifade kullanmış ve insanların da aynı özellikleri gösterenler arasında bir araya geldiklerinde engelleri rahatlıkla aşabileceklerini örneklemeye çalışmıştır.

Âşık Paşa, birinci bölümün altıncı kıssasında “Yüce Allah’ın toplanma ve birlik için suyu gökten yağdırdığını; diriltmek için gökten arttırıcı su indirdik” ayetini anlatırken dayanışma ruhunu su örneğinde vermektedir. Destanın ilk başında bu bölümde birliğin temellerini anlatacağını söyler. Anlattığı hikâyede, suların nasıl denize ulaşabileceği üzerinde durmuştur. Pınarın akışını ele alarak, tek başına kaybolup gittiğini, kaybolmayıp denize ulaşması için başka pınarlara olan ihtiyacını göz önüne getirir. Irmaklarla beslenen dere bir başka dere ve ırmakla birleşince, ırmak veya büyük nehirler ortaya çıkar. Artık bunun önünü kesmek mümkün değildir. O, yaz kış bu şekilde akacaktır.¹⁶⁴

Bize birlikten sebak dutmak gerek
İkilik kop birlige bitmek gerek

Kimsene kim yalnızın girdi yola
Yolını iltemedi ol menzile¹⁶⁵

beyitlerinde, “bize birlikten ders almak yaraşır; ikiliği bırakıp birliğe bağlanalım, bir olalım. Yola yalnız ve yoldaşsız çıkan hedefine ulaşamadı” diyerek bu hikâyenin asıl gayesini açıklamaktadır. Kemal Yavuz, Âşık Paşa’nın burada dayanışmayı öne sürdüğünü ve kooperatif fikrine yer verdiğini söyler.¹⁶⁶

İnsanlar da sulara benzerler:

Kim bu halk cümle evden geldiler
Gelübenin dünyada tagıldılar

Yine cümle ol evedür yönleri
Anda cem’ olası-durur canları¹⁶⁷

Bir insan ne kadar akıllı olursa olsun, tek başına Tanrı’ya ulaşamaz, aynı yola gidenlerle birleşmesi gerekir:

Nice kim uslu olursa bir kişi
Olmaz-ısa Hak yolından yoldaşı

Yolını iledemez ol menzile
Dolaşur dünyada yüz bin müşkile¹⁶⁸

Mehmet Kaplan, bu mısralar hakkında şunları söylemiştir: “Bu mısralar da Âşık Paşa’nın tasavvufî fikirlerden hareket ederek sosyal bir düşünceye ulaştığını gösterir. Ona göre tek başına fert, âciz ve şaşkındır. İnsan birlik şuuruna ulaşmak ve aynı inanca sahip

¹⁶³ Mustafa Keskin, “*Âşık Paşa’ya Göre Birlik ve Beraberliğin Önemi*”, *Türk Yurdu*, Ocak 1997, 17(113), s. 29

¹⁶⁴ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1 s:107-111

¹⁶⁵ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1 s:107

¹⁶⁶ Kemal Yavuz, “*Âşık Paşa’da Ticâret Fikri*”, *İlmî Araştırmalar* 16, İstanbul 2003, s.122

¹⁶⁷ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1 s:111

¹⁶⁸ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1 s:111

olanlarla birleşmek suretiyle güç ve kuvvet kazanır ve doğru yolu bulur".¹⁶⁹

Türkistan dağlarında kılavuzluk yapan kazları anlattığı mısralarında toplumda insanları yöneten kılavuzların olduğunu şöylece dile getirmiştir:

Kulavuz şol ululardur kim gider
Uş bu halkı Hazret'e da'vet eder

Dünya Türkistân tağıdur karı çok
Âhiret 'umman ki gevherleri çok

Uçagelüp dünya tağın yayladuk
Âhiretten yana çün azm eyledük

Kulavuz iltse gerek bizi ana
Kim azup tağılmayavuz dört yana

Kankı cemi'iyet ki kulavuzı var
Cümle halkun farkı üstinde uçar

***

Anların kim yok-durur kulavuzı
Ol-durur bu cümle halkun yavuzı¹⁷⁰

Kaplan; bu beyitlerin, o devir toplumunda çok önemli yer tutan din adamlarının, imamların ve şeyhlerin rollerini göstermesi bakımından dikkat çekici olduğunu ve kalabalıklara aynı hayat felsefesini, değer hükümlerini ve davranış tarzlarını öğretmek suretiyle insicamlı cemaat haline gelinebileceği görüşünü ortaya koyduğunu ifade etmiştir.¹⁷¹

Sekizinci destanda Âşık Paşa çakmaktan hareket ederek, Kaplan'ın da söylediği gibi sentez, karşılıklı tesir, ortak netice, fikrine ulaşır.¹⁷² Burada anlattığı hikaye şöyledir:

Bir gün Kâbe'ye giderken , tesadüfen kervandan ayrılan bir Arap tek başına kalır. gece, deniz kıyısında üşür, bir ateş yakmak ister. Yanında taş ve kav vardır. Çakmağı çakarken acaba ateş bunların hangisinde diye sorar , Allah'a dualar eder. Tek başına ne taş, ne de kav ona istediği ateşi temin eder. Arap taşı çaktıktan sonra çıkan kıvılcım kavı yakar ve ancak böylelikle ateşi temin edebilir.¹⁷³ Âşık Paşa bu meselden şu ibreti çıkarmıştır:

Bellü bildüm bu odun kandalığın
Hem dahı key anladum dirlik sağın

Od bularun birliğinde nakş imiş
Birikene cümle devlet bahş imiş

Bu mesel eygü meseldür birliğe
Birikenler girdi girtü dirliğe

Ne ki devlet var-ısa birlikdedür
Birlik ehli ölmesüz dirlikdedür

¹⁶⁹ Mehmet Kaplan, a.g.m., s:156

¹⁷⁰ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1, s:117

¹⁷¹ Kaplan, a.g.m., s:157

¹⁷² Kaplan, a.g.m., s:157

¹⁷³ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1, s:121-127

İkilik mihnet-durur bellü bilün
Göçün andan birlik evine gelün

Şol nese kim şöyle katı taş-durur
Taş u hem demür ü hem ağaç-durur

Bunların birigmegi nur koparur
Kim karanu yirlere aydın virür

Ger ola birkaç gönül birlik kıla
Gel kıyâs it sen anı kim ne bula¹⁷⁴

Âşık Paşa diğer destanlarda olduğu gibi burada da birlikten devlete ve dirliğe ulaştığı görülmektedir.

Dokuzuncu destan otuz oğlu olan bir hükümdarın kıssasını anlatmaktadır. Her biri bir ülkeye hükmeden oğullarına ölümünün yaklaştığını düşünerek birliklerini devam ettirmek için öğüt vermek üzere yanına çağırır. Onların her birinden bir ok getirmelerini ister. Getirilen okları teker teker kırar. Ertesi gün de birer ok daha getirmelerini söyler. Otuz oğul birer ok daha getirirler. Bu sefer hükümdar onları bir araya bağlar ve oğullarına bu birleşmiş okları kırmalarını söyler. Her biri gücünü snar fakat başaramazlar.¹⁷⁵ Sonuçta birlik üzerine bir ders çıkarır:

Kim ol ok yalnız-iken hiç döymedi
Çün birikti hiç kimesne koymadı

Pes bilün yalnız kişi güçsüz olur
Birikenler devleti uçsuz olur.¹⁷⁶

Diğer kıssalarda da olduğu gibi birlikten kuvvet ve devlet doğar sonucunu bu kıssada da gösteren Âşık Paşa, topluma öğüt vermeye devam etmektedir.

Mehmet Kaplan bu hikâyenin tamamıyla dünyevi, politik ve sosyal bir manâ taşıdığını belirtmiştir.¹⁷⁷ Fuat Köprülü İslam Ansiklopedisine yazdığı Âşık Paşa maddesinde buradaki hikâyenin Oğuz Kağan ve Cengiz Han ile bir bağlantısı olduğunu kaydeder.¹⁷⁸ Bu da bize Âşık Paşa'nın sadece İslam tasavvufundan değil, cihan devleti idealini güden eski Türk geleneğinden faydalandığını gösterir.¹⁷⁹ Müjgan Cunbur, bu destanın o yılların Anadolu'sunda milli birliği, inanç birliğini sağlayıp güçlü bir devlete ulaşmak için yazılanların en güçlü satırları olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁰ Burada Göktürklerdeki on-ok tabirine atıfta bulunulduğu kanaatindeyiz. Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, Batı Türklüğünü temsil eden On-Ok'ların On boyundan her birinin, bir aile veya soy olarak sayılmadıklarını, dokuz oğuzların dokuz boyunun boy değil; ancak birer aile, soy olduklarını; oysa ki On Ok'ların her birinin Dokuz Oğuz'ların tümü kadar büyük boy sayıldıklarını söylemiştir.¹⁸¹ Ögel'in bu

¹⁷⁴ Âşık Paşa, a.g.e., c..I/1, s:127

¹⁷⁵ Âşık Paşa, a.g.e., c..I/1, s:131-137

¹⁷⁶ Âşık Paşa, a.g.e., c..I/1, s:137

¹⁷⁷ Kaplan, a.g.m., s:158

¹⁷⁸ Köprülü, a.g.m., s: 704,

¹⁷⁹ Kaplan, a.g.m., s:158, Erkoç, a.g.e., s:183

¹⁸⁰ Müjgan Cunbur, "Garibnâme ve Birlik Fikri", **Milli Kültür** (Kültür ve Turizm Bakanlığı), s:54, Eylül-1986, Ankara, Başbakanlık Basımevi, s:65

¹⁸¹ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, II, Milli Eğitim Basımevi-İstanbul 1971, s:33-39

cümlesinden, Batı Türk'lüğünün On Oku ile Âşık Paşa'nın destanındaki oklar arasında boyların bir sayılması, bir olma, birlik olma ve dirlik olma arasında bir bağlantı kurulabilir.

Onuncu destanı Âşık Paşa Mesnevî'den almıştır. Bu hikâye de Arap, Acem, Türk ve Ermeni'nin üzüm yemek isteyip de her birinin kendi dilince istemeleri üzerine ayrı şeyler istediklerini sanıp kavgaya tutuşmaları ve çarşıda onların dilini bilen birisinin ne istediklerini anlayarak ve ortak akçe ile üzüm alarak kavgacıların aslında aynı şeyi istedikleri halde birbirlerinin dilini anlamadıklarında dolayı kavga ettiklerini kendilerine anlatılması üzerine onların barıştırılması anlatılmaktadır. Bu hikâyede Mesnevinin tesiri açıkça görülmektedir.¹⁸²

Hikâye dillerin ayrı oluşuna rağmen, insanların aslında aynı şeyi istediklerini anlatmaya yönelik bir anlatımla ortaya konmuştur.¹⁸³

Âşık Paşa bu hikâyenin ardından şu sonucu çıkarır:

Kim bu cümle mahlukâtun ma'budı
Birdür ol bir yirde biter maksudı

Bir güneşdendir bu cümle göz nuru
Bir emirdendir bu cümle halk dirî

Ger surat yüz bin ise birdür hayât
Görsena kim bir sudan yüz bin nebât

Sen gerekse bardağı yüz bin sına
Çün sıyasın su hemân birdür yine

Bir makâmda bin cerag olsa münîr
Sırçası ayrukdur illa nûrî bir

Rengi ayruk üzümün birdür suyu
Çün şarâb oldu kamu birdür huyı

Bir denizden yıl-ile bin mevc olur
Çünkü yıl dindi yine deniz kalur

Bir güneş yüz bin bacadan ger ine
Çün güneş gitdi baca birdür yine

Yıl hisâbda üç yüz altmış gün-durur
İlla her gün gelen ol bir gün-durur

Her günün bir adı var bir hükm ider
Kamusında bir güneş gelür gider

Hükm içinde degme gün bir san-durur
Asl içinde kamusu yeksân-durur

Pes bir evdendir bu cümle mevcudât
Muhtelif düşmüşdür illâ mahlukât

¹⁸² Âşık Paşa, a.g.e., c..I/1, s:139-145, Cunbur, a.g.m., s:65

¹⁸³ Kaplan, a.g.m., s:158

Degme birnün bilüsi elvân-durur
Her bilüden maksud ol Sübhân-durur

Yitmiş iki milletün maksûdı ol
Matlub u ma'sukı vü ma'bûdı ol

Gam degül ger dilleri ayrug-ısa
Hâl içinde eksük ü artug-ısa

Cümlesi ol kapuya muhtâc-durur
Kamu tokvan diyen anda aç-durur

Çün garaz birdür bire bitmek gerek
Biriküben bir yola gitmek gerek

İkilikde kim kalursa kalısar
Yarın ol Hazret'de utlu olısar¹⁸⁴

Âşık Paşa'nın "yetmiş iki milletin maksudu ol" beyitinde Türkler'deki cihan hakimiyeti düşüncesinin¹⁸⁵ bir yansımaları görmekteyiz.

Mehmet Kaplan beyitlerde ortaya konulan ana fikrin bir manâ taşıdığını söyleyerek Âşık Paşa'nın buradaki yorumunu şu şekilde değerlendirmiştir:

"Âşık Paşa, Ermeniler dâhil, yetmiş iki millet arasında bir birlik tesis etmek istemektedir. Türkler'in Ortadoğu'da kurdukları politik ve sosyal birliğin gayesi de bundan başka bir şey değildir. Âşık Paşa, gerçi açık olarak Arap, Acem, Ermeni vesair yetmiş iki kavmin Türklerin idaresi altında birleşmeleri fikrini müdafaa etmemiştir; fakat derin bir temele oturduğu ve kuvvetli deliller verdiği Birlik fikri ile Türklerin kurmuş oldukları cihan devletinin mistik ve ideolojik zeminini hazırlamıştır. Âşık Paşa'nın, bugünün bazı milliyetçileri gibi, Türkleri diğer kavimlerden ayırması ve onlara bir üstünlük tanınması, müdafaa ettiği düşünceye aykırı düşerdi. Fakat o, manevi birlik kadar maddi birliğe de önem

¹⁸⁴ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1, s:147-149

¹⁸⁵ Osman Turan, Türklerdeki Türk cihan hakimiyeti mefkuresini şu şekilde anlatmaktadır: "...Türk hükümdarları imparatorluk halinde ve hususiyile İslam çağında olduğu gibi Şamani devrinde de ne kadar dindar ve Allah'a inanmış idiyse yabancı dinlere saygı göstermeyi de o derece kendi hâkimiyet, adâlet ve insanlık duygularına uygun buluyorlardı. İşte Türk Cihan Hâkimiyeti ve dünya nizâmı mefkureleri de bu temel üzerinde ve bu sayede geliyordu.

Türkler milli ve İslâmî duyguların ahenkli terkihi sayesinde böyle bir dünya nizâmı dâvâsına bağlanırken bu esaslara göre Allah'ın cihan hakimiyetini kendilerine emanet ettiğine inanıyorlardı ve bu emânete saygı göstermek sûretiyle de bir hânedân, bir sınıf ve zümrenin veya sadece bir milletin değil hüküm sürdükleri bütün kavim ve dinlerin hâmesi olduklarını düşünüyorlardı. Bu sebeple de Türk İmparatorluklarında milliyet, din sınıf tezat ve mücadelelerine rastlanmamış; adâlet ve âhenk hüküm sürmüştür. Türk cihan hâkimiyeti ve nizâmının milletler-arası bir mâhiyet alması, İslâmî insânî esaslar dâhilinde tekâmülü bu sayede mümkün olmuştur. Orta-Asya'da kurulmuş Şamani Türk devletleri yalnız yabancı din mensuplarına sığınmak ve himâye bahşetmemiş; bizzat Türkler de bu dinlere girerek türlü cemaatler hâlinde ve âhenk içerisinde bir arada yaşamışlar ve bu suretle tarihte din hürriyetine ait ilk ve en güzel örnekleri vermişlerdir.

Türkler İslâmîyeti kabûl edip İslâm dünyâsına, daha sonraları da sıra ile, Anadolu'ya, Balkanlara ve Orta Avrupa'ya hâkim olunca bu millî an'anelere ve İslâmın yüksek dîni ve hukukî prensiplerine bağlı kalarak, asırlar boyunca, bir çok yabancı kavim, din ve mezheplere hak ve hürriyet bahşetmekle Cihân hâkimiyeti ve dünyâ nizâmı dâvâlarını da en yüksek bir dereceye erdirmişlerdi. Osman Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi (Türk Dünya Nizâmının Millî ve İnsânî Esasları)**, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1969, c.I, s.X-XI

verdiği için ister istemez, devlet kurma gücüne sahip olan Türklere, cihan hakimiyetine elverişli derin, insani bir ideoloji sunmuş oluyordu.”¹⁸⁶

Âşık Paşa eserinin ilk bölümün on destanında da birlik fikrine yer vermesiyle eserin ana temasını ortaya koymuş. Yetmiş iki millete yani cihana hakim mutluluğu taşımanın en önemli yolunun birlik ve beraberlikten geçtiğini, öncelikle milletlerin kendi aralarında, dilde, birliği, dirliği ve mutluluğu sağladıktan sonra bunu diğer milletlere de ulaştırarak onların sevgisinin kazanılması gerektiğini deyinmiştir. Yaşadığı ve kendi ceddinin yaşadıkları dönemler dikkate alınacak olursa, bunun Âşık Paşa'nın birlik fikrine neden bu kadar vurgu yaptığı açık olarak anlaşılmış olur. Bu düşüncelerini halka Türkçe olarak söylemeyi tercih etmesi ve yaşanan bu sıkıntılı günlerin aşılabilmesi için eserinde yol göstermesi onun Türk halkına ne kadar değer verdiğini göstermektedir. Türk halkının bir arada olmasıyla kargaşa günlerinin aşılarak devlete kavuşulacağını belirtmeye çalışan Âşık Paşa, gelecekte oluşacak yeni bir devletin ideolojik ve metafizik temellerini de böylece atmış oluyordu.

---

¹⁸⁶ Kaplan, a.g.m., s:159-160

II) GARİB-NÂME'DE ALP TİPİ

Alp kelimesi, eski ve yeni birçok Türk lehçelerinde kahraman, cesur, zorlu yiğit ve gâzi manalarında bir kelimedir. Şahıs ismi olarak kullanıldığı gibi, bir sıfat, bir unvan ve kabile teşkilatı içinde askeri bir asâlet zümresinin adı olarak da kullanılmıştır.¹⁸⁷ Kutadgu Bilig 'de, Divan-ı Lûgat-it Türk'te, XIII.-XIV. Yüzyıllarda yazılmış sözlüklerde ve eski Türk metinlerinde rastlanılan bu kelime özellikle Oğuzlar arasında çok yaygın olan **alp** şeklinde Altay, Abakan ve Kırgız lehçelerinde bugünde yaşamaktadır.

Alp'in anlamı içinde, kahraman, cesur, yiğit manâları Türklerde özellikle Türk idarecisinde aranan niteliklerdendir. Ayrıca kelimenin, anlam olarak asalet, âdil, kuvvet ve cömertliği de içinde bulundurması, Türk başbuğunun başta asalet, edep olmak üzere adalet, cömertlik ve fazilet kavramları ile doğduğuna işaret etmektedir. Milletin başına geçmek için, buna istekli kişinin önce alp olması gerekmektedir. Bu da beyliğin ilk şartı olarak görülmektedir.¹⁸⁸

Yusuf Has Hâcip;

Bu beglikke aşnu aşnu tüp aslı kerek

Atım alp katig kurç yanatang yürek

“Beylik için insanın asil soydan gelmesi gerekir; bey cesur, kahraman, kuvvetli ve pek yürekli olmalıdır”

Yusuf Has Hâcip bir başka beyitinde ise “alp”in hükümranlığın şartlarından olduğuna şöylece değinmiştir:

Tuçı beg bolayın tise belgölüg

Bu dört nen kerek ötrü tegse ülüg

Biri til köni bolsa kavli bütün

İkinci törü kılsa ilke tutun

Üçünçi elig yazsa bolsa akı

Tegürse budunka bagırsaklıkı

Bu törtinç titimlig kerek bolsa alp

Yağı boynın egse işin kılsa yarp

“Her vakit meşhur bir bey olarak kalmak için, Allah nasip ederse, şu dört şey lazımdır: Biri doğru sözlü olmak, ikincisi memlekette kanunu adaletle tatbik etmek; üçüncü açık elli ve cömert olmak, halka karşı şefkat göstermek; dördüncüsü düşmanına boyun eğdirmek ve memleket işlerini yaptırmak için, azimkâr ve cesûr olmak” Bu ifadelerden hükümranlıktaki aranan bu şartların kumandanlıkta da geçerili olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Fuat Köprülü, “Alp”, **MEB İslam Ansiklopedisi**; Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1965, c.1, s.379 ; Orhan F. Köprülü, “Alp”, TDVİA, İstanbul 1989, c.2, s.525.

Büyük Asya ve Ön Asya bozkırlarında çetin ve daimî bir mücadele hayatı geçiren Türkler ve diğer Altaik kavimler arasında “Alp” kelimesi ile aynı anlamı ifade eden başka kelimelere de rastlanılmaktadır. Fuat Köprülü İslâm Ansiklopedisine yazdığı makalesinde bu konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir: “Moğolca da mevcut olup sonradan türkçeye geçen “bagatur” kelimesi diğer altaik dillerde tam “alp” in mukabilidir. Türkçe’de özellikle Oğuz lehçesinde, hemen aynı mânâyı ifade eden “sökmen” kelimesi de vardır ki, düşmanın harp saflarını söken, yaran demektir. Yine bu mânâda “çarpar” kelimesi de kullanılır. XII. asırda Artuklardan bir şubeye, müessisi olan Sökmen b. Artuk’a nisbetle Sökmenîler adı verildiği gibi, Ahlat’taki Ermen-şahlar sülâlesinde de yine aynı isme tesâdüf olunur. Osmanlılar’daki sekban teşkilâtının adı da, umumiyetle zannedildiği gibi Farsça sek-bân’dan gelmeyip, Anadolu’da hâlâ seymen diye kullanılan bu sökmenden gelmektedir.” Fuad Köprülü, a.g.m. , I, 379

¹⁸⁸ Kemal Yavuz, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Yılları Şairlerinden olan Âşık Paşa’da Ordu Fikri Ve Alp Tipi”, **Osmanlı**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, c.9, s:554-555

¹⁸⁹Yusuf Has Hâcip, **Kutadgu Bilig I** , (çeviri:Reşit Rahmeti Arat), Ankara 1979, s.213,585

Türk milletinin doğuştan asil olduğunu arap gezgini İbn Fadlan seyahatnâmesinde beirtmiştir. Âşık Paşa da edebın yanına asâleti de ekleyerek şunları söylemiştir:

Çün neseb bu edeb yoldaş ola
Ol kişi lâ-büd ki halka baş ola
“Edep ile asaletin bulunduğu kimse, şüphesiz halka önder olur.”¹⁹⁰

Kül Tegin’in bindiği bir atın Alp-Şalcı isminde olduğunu da Orhun kitabelerinden öğreniyoruz ki, kahraman atlarına böyle isimler verilmesi, bütün harpçi kavimlerde olduğu gibi, Türklerde de eski bir adettir. Kaşgarlı Mahmut Türkler’in, İranlılar’ın Efresiyab adı ile andıkları menkıbevi kahramana Tona Alp Er dediklerini kaydetmektedir.¹⁹¹

Müslümanlıktan önce Türk toplumu yaşamak için orman, bozkır ve dağlara ihtiyaç duyan yerleşmemiş hep hareket hâlinde, göçebe, yarı göçebe hayatı tercih eden bir topluluktu. Bu durum, onların geçimlerini sağlamak ve yaşamlarını devam ettirebilmek için, avcılık, hayvancılıkla uğraşmalarını ve tabiat şartlarına uymalarını zorunlu kılıyordu. Türkler hayatlarının sağlıklı sürdürebilmek için sadece malına, sürüsüne göz diken düşmana karşı koymak zorunda kalmıyorlar, aynı zamanda vahşi hayvanlar, sarp kayalar ve tabiat şartlarıyla da mücadele ediyorlardı. Düşmana karşı koymak, hayvanları yenmek zorunda olan bir insan için, beden gücü ile hayvanlar ve düşmanlar üzerinde kuracağı üstünlük en yüce değerdedir. Nitekim bu sebeple geniş coğrafi sahalarda büyük devletler kuran, iç ve dışta çetin mücadele şartlarında hayatlarını sürdüren eski türk topluluklarında en yüksek şeref ve mevki kahramanlara veriliyordu. İşte bu zor şartlar içinde kişinin iyi yetişmiş olması gerekiyordu. Bu nedenle Tür Hakanı milletini toplamak için asalet, edep, adalet, kuvvet, fazilet ve bilgiyi elinde bulundurmak, onun hâkimi olduğu milletin fertleri de, kadını erkeği, çoluğu çocuğu ile ona uygun yetişmeli idi. Bu sebeple doğan çocuklara hemen ad konmazdı. Büyük bir yiğitlik gösterdikleri zaman, Dede Korkut gibi bir halk bilgisi tarafından dualarla isim verilirdi. O zaman gösterilen kahramanlık ve erişilen son sâyesinde çocuk ad almış olurdu. Âşık Paşa ise bunu şu ifadelerle dile getirmektedir:

Kimi alplıkla çıkardı adını
Aldı kendi düşmanından dâdını

Bu anlayışla yetişen, her an tâlimde olan bir ordu millet, görülüyor ki; alplar topluluğunu oluşturuyordu.¹⁹²

Alplik; töresi teşkilatı, reisleri olan bir kurum durumunda idi. Çocukluğundan itibâren kahramanlık göstermeyenler bu sınıfa giremezlerdi. Alplara ve gösterdikleri başarılarla ait işaretler vardı. Meselâ, büyük fedekârlık gösteren alpların atlarının boynuna altunlu tukaş takılır, avda okla kaplan vuranların bileğine kaplan kuyruğu asılır, bir atıda okla kuş vuranlar, sorguç takmaya izinli olurlardı.¹⁹³

İslâmiyet’ten önceki Alp Tipi daha çok Oğuz Kağanın şahsında toplanmıştır. Kemal Yavuz bunu makalesinde onbeş katagoride ele almıştır Buna göre;

- 1.Alp tipinin bilinen ilk temsilcisi Oğuz Kağan’dır.
- 2.Alp tipi hareketlidir, bunu göçebe hayatından alır.
- 3.Bu tipin mekânı çok geniştir.

¹⁹⁰ Aşık Paşa, a.g.e., c.II/2, s.659

¹⁹¹ Fuat Köprülü, a.g.m.,s.379 ; Orhan F. Köprülü, a.g.m., s.525

¹⁹² Yavuz,a.g.m., s.555-556 ; Aşık Paşa, a.g.e., c.II/2, s.929; Fuat Köprülü, İlk Mutasavvıflar, s.244 ; Mine Mengi, “Garibna-nâme’de Alplik Geleneği İle İlgili Bilgiler”, **Belleten**, Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara 1985, s:191-192, c:48, Temmuz-Ekim, 1984 ; Caner Arabacı, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş ve Yükselişinde İdeal Yapının Rolü”, Uluslar Arası Kuruluşunu 700. Yıl dönümünde Osmanlı Devleti Kongresi, 7-9 Nisan, 1999 Bildiriler, Selçuk Üniversitesi Yayını, Konya 2000, s.823

¹⁹³ Köprülü, İlk Mutasavvıflar, s:244 ; Arabacı, a.g.m., s:823

4. Alp tipi mücadele üzerinde kurulu bir hayata sahiptir.
5. Bu mücadelede tabiat kuvvetleri ve vahşi hayvanlar yanında, düşman kuvvetleri de vardır.
6. Alp tipinin etrafı toplama ve millete hâkim olma kabiliyeti çok yüksektir.
7. Alp Tipi bilgilidir. Türkler’de bu durum bilinen ilk yazılı metinlerimiz olan Orhun Âbideler’inde görüldüğü gibi devletin başındaki kimseler daima Bilge ünvanına sahiptir.
8. Alp tipinin dışa dönük bir kişiliği vardır.
9. Alp tipi dünyayı hâkimiyeti altına almak ister.
10. Alp tipinin yetişmesi, hayata bakışı, kuvvet ile barışı efendilik ile dostluğu birleştirmesi, ona büyük devletler kurma imkânı vermiştir.
11. Alp tipinde sâde, süsten uzak bir hayat vardır. Kapalılık yoktur.
12. Alp tipi ve mensubu bulunduğu millet asildir.
13. Alp tip içinde yetiştiği milletin zirve şahsiyetidir.
14. Alp tipi, Türklüğün girdiği çeşitli medeniyet ve inanç dairelerinde gelişip başkalaşarak devam etmiştir.
15. Alp tipi, ağırbaşlı, vakur ve heybet sahibidir. Oğuz kelimesi de ağırbaşlı anlamına gelmektedir.¹⁹⁴

İslâmiyetin yedinci yüzyılın başında doğuşu ve yaklaşık ikiyüzyıl daha sonra Türkler tarafından kabulünden itibaren Türkler arasında yaşayan “Alp” tipi doğu dünyasında çok yayılmış olan gâzi lakâbı ile birlikte yerini “Alp Gâzi” tipine bırakmıştır. Hz. Peygamber’in şehitlikle, gâziliğin faziletlerinden bahseden hadislerinin mevcudiyeti ve Kur’ân-ı Kerim’de cihadı (savaşı) emreden değişik ayetlerin bulunması ile birlikte, İslâm dininin bu emir ve prensiplerini milli benlikleriyle kaynaştıran Türk milleti, onu yaymak ve korumak uğruna her şeyi göze almışlardır. Böylece İslâmiyetten önceki Alpler, başlangıçta Alp-Gazi, yani Müslüman Türk kahramanı mahiyetini almışlar, mutasavvıflar ve çeşitli tarikatler halk arasında yerleşince de Âşık Paşa’nın deyişiyle Alperenler veya Horasan Erenleri yani savaşçı dervişler şekline girmişler ve daha ziyade devletin sınırlarında, uç bölgelerde yaşamışlardır.¹⁹⁵

Bu bölümde konumuzun da başlığını oluşturan Garibnâme’de Alplik bilgisine geçmeden önce konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Türkler’de Alpliğin tarihi süreci hakkında kısa bir bilgi verdik. XIV. yüzyılda yaşayan Âşık Paşa eserinde bu bahse özel bir yer ayırmış ve Alplik konusuna özellikle dokuzuncu babda, yer yer de diğer bablar da değinmiştir. Âşık Paşa alp tipini özelliklerine göre değerlendirip vermiştir. O, çocuğun daha anne karnında meydana gelirken, yıldızlardan Merih gezegeni ile olan ilgisine değinir. İnsanın Alplığı Merih’ten aldığını söyler.¹⁹⁶

Gör bu kez o Mirrih’ün fi’lin i yar
Ol dahı bir gör ki ne işde süvâr

N’eyle ma’ruf oldı ‘âlemde adı
Şol ki hî urdı kılıç hiç durmadı¹⁹⁷

Sûrete bu alplığı ol öğredür
Zira cümle alplarun üstâdudur.

¹⁹⁴Yavuz, a.g.m., s.556-557

¹⁹⁵ Köprülü, İlk Mutasavvıflar, s. 253-254; Bardakçı, a.g.m., s.453; Hasan Köksal, “Orta Dönem Türk Destanlarında “Gazi” Tipi, **II. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri**, 7-9 Mayıs 1985, Eskişehir, Yunus Emre Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, s:215

¹⁹⁶ Yavuz, a.g.m., s.557

¹⁹⁷ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/1, s.471

Bu hüner degmiş-durur Hak'dan ana
Kılıcı yalın elinde görsene

Kanda kim varsa bu işlü kişiler
Oldur üstâdı kılıcın ol biler¹⁹⁸

Âşık Paşa Alp tipini ele alırken “zahir alplık” yani dünya alplığı, diğeri de din alplığı olmak üzere iki ayrı kategoride özelliklerini sınıflar. Bunlardan birincisi daha önce bahsettiğimiz İslâmiyet öncesi özellikleri taşıyan alplar diğeri ise alp özellikleri yanında ilmiyle, inancıyla mânevî ruhu taşıyan mutasavvıf alperenlerdir.

İlk olarak zâhiri alplığı ele alan Âşık Paşa söze başlarken alp adını almak ve düşmanını yenmek isteyen kişiye seslenir:

Kanı ol kim ister alplık adını
Almak ister düşmanından dadını

Düşmanın kahr eyleyüp basmak diler
Başını ad yanına asmak diler

Gelsün işitsün kim alplık ni-y-imiş
Alplarun sermâyesi kim niçe-y-imiş

Eydeyüp bir sana ahvâlini
Kim bilesin alp erenler hâlini

Alplık eylep değmeden ad almadı
Yagıdan kıvkandurup dad almadı

Zîra kim alplık genez nesne degül
Kim öninde cümle düşman ola kul¹⁹⁹

Âşık Paşa burada Alplik mesleğinin kolay olmadığını, alp olan kişinin kahramanlıklar göstermesi gerektiğini, zira düşmanın onun önünde kul olacağını, belirterek bu yüzden kendisinin açıklamalarının dinlenmesini isteyerek tavsiyelerine geçer.

A-ZÂHİRÎ (DÜNYEVÎ) ALPLIĞIN ÖZELLİKLERİ

Şâirimiz bu konuya dâir olan ilk beyitlerinde alperen kelimesini kullanır. Böylece alplik ile ikinci katagoride yer verdiği mutasavvıf alperenlere atıfta bulunarak aralarında bir bağ kurmuş olur. Bu girişten sonra Âşık Paşa, alpa ve alperene gerekli dokuz özelliği ve sâhip olması gereken âleti ve silahlarını ve yoldaşlarını şöylece sıralar: Sağlam yürek, güçlü kol, gayret, iyi at, özel bir giyecek, okla yay, keskin kılıç, süngü ve uygun bir arkadaş.

1)CESARET VE KORKUSUZ OLMAK

Âşık Paşa'ya göre Alplikte ilk şart cesur ve korkusuz olmaktır.

Kişi alp olmaklığa âlet ana
Ne gerekdür eydeyüm bir bir sana

¹⁹⁸ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/1, s.471

¹⁹⁹ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/2, s.549-551

Ana elbette tokuz nesne gerek
Evveli şol kim ola muhkem yürek

Ürkmeğe hîç nesneden kaypınmaya
Muhkem ola yağı görüp sınımaya

Alp eren oldur kim anun yüregi
Ola cümle leşkerün ol diregi

Yüregi muhkem kişi oldı dilîr
Yağıya heybet bırakdı hemçü şîr

Pes yürekdür alplıgun ilk âleti
Anun-ıla olur alplık hâleti

Alplikte sağlam yürek ön şart olarak kabul edilmektedir. Bu da korkmayan, cesur yani zorluklar karşısında yılmayan bir yüreğe sahip olmak demektir. Sağlam yürekli olmak hiç kuşkusuz önemli bir liderlik özelliğidir. Bu nitelik ile önderlik yapması diğer askerleri de cesaretlendireceği için onları hem arkasından sürükleyecek, hem de onlara en büyük dayanak olacak ve düşmanı dize getirmede birlikte savaşıacaklardır. Bu şart, Kutadgu Bilig’te hükümdarlığın da şartı olarak ele alınmıştır:

Yüreklik kerek beg yime alp atım
Yürek birle boldı yağıka titim

Su başlar eren kür yüreklik kerek
Yüreksiz er at alsa andın yürek

Yüreklik yüreksizke bolsa başı
Yüreklig bolur ötrü tegme kişi

Bu sözke tanukı bu beytiğ okı
Bu sözke anuk tut köngül ög takı

Kör arslan bolu birse atkı başı
Bu it barça arslan bolur öz tuşu

Kalı bolsa arslanka it barçısı
Ol arslan bolur barça it sakışı²⁰⁰

“Bey cesur ve kahraman ve atılgan olmalı; bey cesareti ile düşmana karşı koyar. Korkak askerin cesaret alması için, kumandanının kahraman ve cesur olması lâzımdır. Cesur insan korkakların başına geçer ve herkes ondan cesaret alır. Bu söze şahit olarak, şu beyti oku; bu sözü gönlüne al ve aklına koy. Arslan köpeklere baş olursa, köpeklerin her biri kendi karşısındaki arslan kesilir.”²⁰¹ Bir liderlik özelliği olarak alınan alp hükümdarda bulunması gereken vasıflardandır. Millet gücünü hükümdarından alır. Kutadgu Bilig’deki bu deyişlerden de anlaşılacağı üzere Türklerde Alplik, yani cesur önder arayışıyla, aslında var olan ama

²⁰⁰ Yusuf Has Hâcib, a.g.e., I, s.221-222/ 2043-2048.

²⁰¹ Yusuf Has Hâcib, a.g.e., s.154; Kemal Yavuz, a.g.m., s.557-558

zaman içinde kaybolan milli ruhu canlandırmak ve kötü gidişe bir dur demek suretiyle hükümdârın öncülük edeceği belirtilmiş olmaktadır.

2) KOL(BAZU) KUVVETİ

Âşık Paşa'ya göre alplığın ikinci niteliği ise; kolunda kuvvet olmasıdır. Yani herkesin onun gücünü görüp onu sayması için bedenî ve fizikî anlamda güçlü görünmelidir. Güçlü olmayan alp olamaz. Onun güçlü olduğunu da herkes bilmelidir.

Hak çü viridi ilk ana muhkem yürek
Pes ikinci bâzûda kuvvet gerek

Bâzusında kuvveti olmaz-ısa
Alp olımaz tende güci az-ısa

Alp erende kuvvet olmak yaraşur
Zîra çok kuvvetlülerle urışur

Bâzuda kuvvet gerekdür elde güç
Yagrını muhkem ola vü bilde güç

Alp eren güçlü gerek kim armaya
Güçsüz olsa alplığı başarmaya

Çünkü kuvvet oldı cisminde tamâm
Bildi anun güçlülüğün hâs u âm²⁰²

Âşık Paşa ömrü anlatırken gençlik çağlarında Alplik gücüne erişilebileceğini bir beyitinde şöylece dile getirmiştir:

Bazular kuvvet dutar alplik gelür
Ol eserden gaziler alplik kılır²⁰³

Ayrıca bir beyitinde de gençlik çağlarında başlayan Alplik gücünün yaş sınırını da vermiştir:

Hem bahâdırlık dahı kırka değün
Alplıg içre kimseye virmez elin²⁰⁴

Buradaki Alplikten yola çıkarsak Alpliğin bir ömür boyu devam ettiğini düşünürsek gençlikteki pazu kuvveti yaş ilerleyince yerini, tecrübe ve erenlik kuvvetine bırakmaktadır. Kuvvetten bahsettiği bu beyitlerde çoğunlukla “alperen” kelimesini kullanması bunun açık bir işaretidir. Bunun için alp sözünü üç aşamada kullanmıştır: Alp, Alper ve Alperen. Âşık Paşa daha konunun ilk başlarında alp kelimesine yer vermiştir:

Kanı ol kim ister alplik adını
Almag ister düşmanından dadını²⁰⁵

Bazı yerlerde “alper”, bazı yerlerde ise “alperen”i tercih etmiş olması dikkat çekicidir.

²⁰² Âşık Paşa, a.g.e., c.II/2, s.549-553

²⁰³ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/2, s.919; Yavuz, a.g.m., s.558

²⁰⁴ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/2, s.919; Yavuz, a.g.e., s.558

²⁰⁵ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/2, s.549

Alpere gayret-durur üçinçi hâl
Gayreti olmaz-ısa alplık muhâl²⁰⁶

Alp eren güçlü gerek kim armaya
Güçsüz olsa alplığı başarmaya²⁰⁷

Bu da bize Alplığın aşamalı olarak gelişeceğine işaret etmektedir.

3))GAYRET VE HAMİYET

Alplikte üçüncü şart gayret ve hamiyet sahibi olmaktır.

Pes bu kez gayret gerek ol kişide
Kim anunla kendü cânına kıya

Alp ere gayret durur üçinçi hâl
Gayreti olmaz-ısa alplık muhâl

Hamiyet olmaz gayreti yok kişide
Görnidur kim ol kişi ne iş ide

Alplıgun bir âleti hamiyet-durur
Hamiyetün aslı nedür gayret-durur

Pes bilün gayret-durur yigrek hüner
Alplığı başarmaya gayretsüz er²⁰⁸

Alplığa baş koyan kişi, hem kişisel hem toplumsal onurunu koruma gayreti içinde; canından bile feragat edebilecek bir duyguda olmalı ki şehâdet mertebesine ulaşabilsin. Etrafını görüp gözetmek ve fedekârlıkta bulunmak içinde gayret göstermek gerekir. Bu nitelikleri taşımayan kişi alp olamaz.

4) AT

Bu beyitlerden sonra Alpin kendini gösterebilmesi, idealini gerçekleştirebilmesi için silahlara ve özellikle de ata ihtiyacı olduğunu şu beyitlerde açıklamıştır :

Kişinün çün yüregi vü güçi var
Hem var anda gayret ü nâmûs u var

Ana lâyık pes gerek bir at ana
Kim anunla çapına ol dört yana

Alplara dördüncü âlet at-durur
Alplara bu at key âlet-durur²⁰⁹

²⁰⁶ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/2, s.553

²⁰⁷ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/2, s.553

²⁰⁸ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/2, s.553

²⁰⁹ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/2, s.553

At çok eski çağlardan beri Türklerde çok önemli bir yere sahiptir.²¹⁰ At Türkle kardeş gibidir. At binicisini gayet iyi tanımakta ve ona göre davranmaktadır. Atın da cesuru vardır. Bu yüzden o da alp kelimesini sıfat olarak almıştır. Bunu Orhun âbidelerinde görmekteyiz. Meselâ; Kül Tigin'in atı Alp Şalçı olarak vasıflandırılmıştır. "*Kültigin Alp Şalçı akın binüp oklayup tegdi. Ol at anda tüşdi. Kül Tigini az erle eriştirip gönderdik. Büyük savaş savaşmış Alp Şalçı ak atına binip hücum etmişti.*"²¹¹ Dede Korkut hikâyelerinde atın rolü büyüktür. Dede Korkut'ta "Beyrekin ölüm haberi gelince ak boz atın kuyruğunu kestiler" denmesi Türklerdeki binicisi ölen atın kuyruğunun kesilmesi geleneğine bir işarettir.²¹² Atın Türkler için vazgeçilmez olduğunu Kaşgarlı Mahmud Divân-ı Lügât'it Türk'ünde; "Kuş kanadın, er atın ile"(Kuş kanadıyla, er atıyla) atasözü ile en iyi şekilde belirtmiştir. Kuş için kanat ne ise Türk için de at odur. Türk ile atın birbirini tamamlayan iki unsur olarak sayıldığı hususu IX. Asrın İslâm müellifi Câhız tarafından da ifade edilmiştir: "Türk'ün koşum takımları ile ilgili her şeyi yanında bulunur... Öyle at sürer ki onun dışındakiler geride kalır ve Türk hızla koşan at üzerinde dört yana ok atar...Türk atını kendisi terbiye eder, yetiştirir, adını söyleyince atı onu tâkip eder...Türk'ün ömrünün fazlası atın üzerinde geçer...Türk hem çoban, hem seyis, hem cambaz, hem baytar, hem süvâridir... Hülâsa bir Türk başlı başına bir millettir."²¹³ Âşık Paşa'da atın ayrılmaz bir parça olarak erin hücum etmesini atın varlığına bağlamaktadır ve bunu;

Alplığı er ne'yle eyler at-ıla
Alp ere key at gerek kim atıla²¹⁴
beyitinde dile getirir. Kutad gu bilig'te de;
Özinge bir at ton tolum kodsâ tap
Çavıksa ajunda atın yadsa tap

(Kendisine bir at, giyim ve silah ayırması kâfidir; meşhur olup, dünyaya nam salmak ona yeter)²¹⁵ beyti de Türkün giysisi ile silahı gibi ayrılmaz bir parçası olarak atı zikretmiştir.

Âşık Paşa sahabenin, hatta tarihin önemli şahsiyetlerinin yani dinî-mitolojik kahramanların atlarının da önemini şu beyitlerde dile getirmiştir:

Nitekim Hamza binerdi Aşkara
Hem binüt olmuşdı Döldül Haydar'a

Rüstem'ün Raş adlu atı var-ıdı

²¹⁰ İbrahim Kafesoğlu, bir makalesinde eski Türklerdeki at anlayışıyla ilgili olarak şu genel değerlendirmeyi yapmıştır: "Eski Türkler'ce gökten indiği kabul edilerek âdeta kutsallaştırılmış olan at, çok kere törenle sahibinin yanına veya hususi mezarlara gömülmüş, bir nevi matem alâmeti olmak üzere veya binicisinin savaşta ölümü halinde kabrine konmak için kuyrukları kesilmiştir. Ayrıca at yarışları, at güreşleri, bozkırların ünlü ilkbahar ve güz bayramlarında tertiplenen atlı top oyunları, cirit ve diğer atlı sporlar, sık sık hakanların ve daha sonra Hârizm 'de, İran'da, Mısır'da, Anadolu'da sultanların çevgân ve küre oyunları gibi halk tarafından çok sevilen eğlenceler tertiplenmiştir. Türk halk destanı, masal ve menkıbelerinde mühim rol oynayan at, bir nevi askerî manevra taktiğinde yürütülen süre avlarında bazen ava katılan binlerce kişinin vazgeçilmez vâsıtası olmuş, bilhassa tarihte ilk defa Türk ordusunda kurulan (II. bin ortaları) hafif teçhizatlı süvari birlikleri eski Çin, İran, Makedonya, Roma, Bizans, Avrupa, Moğol askeri kuvvetlerine örnek teşkil etmiştir. Hâlbuki yerleşik veya göçebe diğer toplulukların hiçbirinde, sosyal, askeri, ekonomik ve dinî bakımdan önemli bir yeri olmayan, yabancı milletlerin faal hayatlarında tamamıyla tesirsiz bir hayvan durumunda kalan at, ancak onların efsaneleriyle bazı iptidai geleneklerinde görünmüştür." Kafesoğlu, yapılan araştırmalardan yola çıkarak atın medeniyet hizmetine verilmesi başarısının Türklere ait olduğunu söyler. İbrahim Kafesoğlu, "At" ,TDVİA, İstanbul 1991, c.4, s.27-28.

²¹¹ Muharrem Ergin, **Orhun Âbideleri**, İstanbul 1970, s.12-13, 57-58; Yavuz, a.g.m., s.558-559

²¹² Yavuz, a.g.m., s.558-559

²¹³ Câhız, **Hilâfet ordusunun Menkıbeleri ve Türkler'in Faziletleri**, Ankara 1988, s.68; Kafesoğlu, a.g.m., s.28, Yavuz, a.g.m., s.559

²¹⁴ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/2, s.555

²¹⁵ Yusuf Has Hâcip, a.g.e., s.170; Yavuz, a.g.m., s.559

Eyle bil kim kendüsüyle yâr-ıdı²¹⁶

Burada sahabenin bindiği atların bile isimlendirildiğini Hz. Hamza'nın Aşkar, Hz. Ali'nin Düldül ve tarihi kahramanlardan İranlı Zaloğlu Rüstem'in atının Rahş isimlerini aldıklarını görmekteyiz.²¹⁷

Âşık Paşa Alplar'a şan şöhretin atla sağlandığını şu beyitlerle dile getirmiştir:

Pes gerekdür alp ere bir lâyük at
Alpların adın çıkarın bayık at²¹⁸

Bu sözleriyle Âşık Paşa devrinde de ata büyük bir önem verildiğini görmekteyiz.

Türklerin İslâmiyeti kabulünden sonra da Orta Asya'dan Anadolu'ya geldiklerinde de "at" a olan ilgilerini, devam ettirmişler at kültürünü bu coğrafyaya da taşımışlardır. Yusuf Halaçoğlu DİA'deki makalesinde bu hususu şöylece özetlemektedir: "Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen Türkler'in yetiştirdikleri atlar ise Selçuklu kaynaklarında belirtildiği üzere "Türkmen atı" adıyla tanınan Türkistan neslinden idi." Belirgin özellikleri bulunan ve hızlı ve dayanıklı olan Türkmen atı damızlık olarak kullanıldığı gibi iğdiş de edilmekteydi. Bundan maksat, atın daha güçlü olmasının yanı sıra Avrupa'ya ve başka ülkelere ihraç edilen atların neslinin korunması ve onların eline geçmemesi idi. Bu şekilde XIII. yüzyılda Selçuklular döneminde "yabanlı pazarı" olarak bilinen pazarda yabancılara yapılan at ihracından büyük gelir elde edilmekteydi. Selçuklu sultanları da ata büyük önem vermişler, kendisine sunulan hediyelerin başında en iyi cinsten atlar gelmekte, saraylarından çıktıklarında başka bir vâsıtaya binmeleri küçüklük olarak görüldüğü için mutlaka ata binerlerdi. Atın rengi özel olarak seçilir, daha çok beyaz tercih edilmiştir. Bu özelliği biz Osmanlılarda da görmekteyiz. Meselâ Alparslan'ın atı gibi Fatih'in atı da beyazdır.

At yetiştirme geleneği Anadolu beyliklerinde özellikle Germiyanogulları'nda ve daha sonra Osmanlılar'da da devam etmiştir. Osmanlılar'ın ilk askeri teşkilatının kurulması sırasında yayaların yanı sıra "müsellem" adı altında süvari birlikleri de meydana getirilmiştir. Savaşta oynadığı rol dolayısıyla Osmanlılar da atın başka devletlerin eline geçmemesi için çeşitli tedbirler almıştır.²¹⁹

Osmanlılarda at üzerinde sipahilik, soyluluk koşuludur. Osmanlılar Balkanlarda Hristiyan süvari askerini soylu sayıp tımar vermişler, fakat yaya askerini (voynuklar) reâya saymışlardır. Gayrı-müslim reâyâyâ ata binme yasağı vardır. Beyler arasında da en değerli peşkeş yani armağan attır.²²⁰

²¹⁶ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/2, s.555

²¹⁷ Mengi, a.g.m.,s.484. İslâmî Devirde de ata önem verilmiştir. İslâmiyetin ilk devirlerinde attan çok az istifade edilmiş. Araplar arasında bir ata sahip olmak bir üstünlük ve zenginlik işareti olarak görülmekteydi. İslâmiyet'te ata verilen önem Kur'an-ı Kerim'de yer alan atla ilgili âyetlerden de anlaşılmaktadır. Meselâ Âdiyat suresinin 1-6. âyetlerinde, "Andolsun o harıl harıl koşan atlara, o -tırnaklarıyla- çakarak ateş çıkaranlara, sabahleyin baskın yapanlara, tozu dumana katanlara, bununla bir topluluğun tâ ortasına girenlere ki, muhakkak insan rabbine karşı çok nankördür" buyurulmakta, aynı şekilde Enfal sûresinin 60. âyetinde de, "Siz onlara (düşmanlara) karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve -cihad- için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın ki bununla Allah'ın düşmanını ve sizin düşmanınızı ve bunlardan başka sizin bilmeyip de Allah'ın bildiği diğerlerini korkutasınız" denilmektedir. Öte yandan Hz. Peygamber İslâm'ın yayılıp yerleşmesinde atın önemini taktir ederek bu husustaki çalışmaları teşvik etmiştir. "Kıyamet'e kadar atların alınında hayır vardır" (Buhâri, "Menâkıb" ,28); Allah yolunda samimi niyetle cihad için bir at yetiştirene bir şehit sevabı verilir" (İbnü'l-Kelbi, s.10); "Bereket atların alınlarındadır." (Nesâî, "Hayl",6) sözleriyle at yetiştirmenin ne kadar önemli olduğunu belirtmiştir.Hz. Peygamberin kendisinin de at yetiştirdiği, sayılarının ondokuz olduğu rivayet edilmiştir. Bununla beraber ilk devir savaşlarında atlı asker sayısının fazla olmadığı görülmektedir. Daha sonraki devirlerde attan büyük ölçüde yararlanılmıştır. Dört halife döneminde özellikle Hz. Ömer döneminde İslâm süvari birliklerinin geliştirilmesi için çalışmalar yapılmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bakınız: Yusuf Halaçoğlu, "At" DİA, İstanbul-1991, c.4, s.28-29)

²¹⁸ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/2, s.555

²¹⁹ ayrıntılı bilgi için bakınız: Halaçoğlu, a.g.m.c.4, s.29-31

²²⁰ İnalıcık, a.g.m., s.53

Tarih içerisinde ve Âşık Paşa'nın beyitlerinde görmekteyiz ki Türklerde at sahibi olmak ayrıcalıktır. Hatta, sahib olunan atın cinsi bakımından da, toplum içinde ve devletler arasında ayırıcı bir unsur olarak görülmüştür.

Osmanlılarda timarlı sipahi daima cebelü, yani zırhlı sipahidir. Büyük timar sipahilerin zırhlı bürüme zırhtır. Alpin atının karnını örten bir zırhlı olması gerekir. Bu zırh atı kılıç ve ok darbesinden korur ve heybetli bir görünüşe sahip kılar. Böylece düşman alpi atından tanır.²²¹ İşte Âşık Paşa'da alpa bulunması gereken şartlar arasında beşinci olarak "zırh"a yer vermiştir.

At dahı oldu bu kez bir ton gerek
Kim onunla örtile karın yürek

Ger ururlarsa kılıçla kesmeye,
Kati yaydan ok dokınsa geçmeye

Hem görenler heybet ala karşudan
Ana karşı durımaya korkudan

Alplarun çün berk yarağı olmaya
Yağı anun alpdüğünü bilmeye

Ansuzın ura anı bir kem kişi
Kem kişiye basılı muhkem kişi

Pes bişinci âlet alpa ton-durur
Alpa alplik adını ton bildürür²²²

Alpin düşman karşısına korkusuzca, çekinmeden çıkabilmesi için gösterişiyle de düşmanı etkileyecek ve kılıcın kesmediği, okun delmediği özel bir kıyafet giymelidir. Bu da zırhdır. Bu zırhla değeri beş para etmez düşmanın bir ok darbesine yenik düşmesi önemli bir kayıp olacağı düşüncesiyle Alplikte zırh giymek önemli sayılmıştır. Garibnâme'de anlatılanlardan anlaşılacağı üzere Türk alplarının kıyafetleri zırhlı atlı, savaşa elverişli, süvari kıyafetidir.

Âşık Paşa bir başka beyitte ise zırhın demirden yapıldığını ve ancak zırhlı kıyafetle düşmana karşı konulabileceğini belirtmiştir.

Hem demür ton var-durur bir kat yene
Kim düşüpdür alp erenler engine

Ol zirihdür kim geyürler yağıda
Ya'ni yağı dirnegini dağıda²²³

Kutadgu Bilig'te zırh atla birlikte verilmiştir.

Özinge bir at ton tolum kılınsa tap
Adının ülese bir az kodsı tap

(O bir at, bir kat elbise ve silah ile yetinmelidir; kendisine az bir şey kalsa yeter; kalanı başkalarına dağıtmalıdır.)²²⁴

²²¹ İnalçık, a.g.m., s.53

²²² Âşık Paşa, a.g.e., c.II/2, s.555

²²³ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/2, s.1005

²²⁴ Yusuf Has Hâcib, s.190; Yavuz, a.g.m., s.559

İnalcık “Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış” adlı makalesinde Avrasya tarihinde , göçebe halklar arasında İmparatorluk kuran , yerleşik hakları egemenliği altına alan gerçek askeri birliklerin zırhlı süvariler olduğunu ve bunun Selim’in top ve tüfeği ile İsmail’in kırk bin zırhlı süvarisini bozguna uğrattıncaya kadar devam ettiğini belirtmiştir.²²⁵

5) YAY, OK, KILIÇ, SÜNGÜ

Âşık Paşa alpin kullandığı diğer aletler arasında, altıncı sırada yayı, yedinci sırada kılıcı, sekizinci sırada süngüyü sayar. Yay, ok, kılıç, süngü gibi savaş âletleri Türklerde Altay devrinden beri kullanılan silahlardır. Yapılan kazılar Türk hayatının silahla haşır neşir olduğunu bize göstermektedir ki mezar da bile bunlarla beraber yatmaktadır. Türk yayları kemik, ağaç ve sinir olmak üzere üç kısımdan yapılıyordu. Oklar ise üç kanatlı idi. Altaylardaki Kuray mezarında rastlanan Göktürk çağı okları bunlara örneklerdir. Bunların izi daha sonra Macaristan’daki Avar oklarında da görülmektedir. Okların ucunda önceleri kemikten sonra ise demirden temrenler yer almıştır. Bu oklar ise kayın ağacı kabuğundan yapılan üstü dar alt tarafı geniş tirkeşler de taşımakta idi.²²⁶ Bütün bunlar Türklerin gerek hayat şartları gerekse mücadelecilik özellikleri dolayısıyla yay, ok, kılıç gibi âletlere değer verdiklerinin bir göstergesidir. Âşık Paşa da beyitlerinde verilen değeri şöylece bizlere sunmuştur:

Alp erenler eline çün yay ala
Alplığı anun cihânda yayıla

Alplara altıncı âlet yay olur
Anun-ıla çavı ile yayılır

Katı yay çekmek ü uzatmak ere
Key hünerdür kime kim Tanrı vire

Alp kişi yaysuz yaraşmaz yagıda
Yay-ıla ol niçe dirnek tagıda

Alplara pes yay key âlet-durur
Düşmana karşı okı ol atdurur

Zırhını giyen kişi, ok kabını da beline bağlamalı, ok ve yayını da yanına almalıdır. Okun yanında vazgeçilmez âleti yay vardır. Yayın iyi gerip oku uzağa atmak Allah vergisidir. İşte yay ve ok ile birlikte Alpin heybetli duruşu ve Allah vergisi hüneri bütün dünyada dilden dile dolaşmaktadır.

Katı yay, kemikle berkitilmiş uzun menzilli yaydır. Prof. Dr. İnalcık bu yayın Osmanlı’ya Hristiyan askeri karşısında üstünlük sağlayan bir silah olduğunu söylemiştir.²²⁷

Âşık Paşa’nın önemle üzerinde durduğu diğer bir âlet ise kılıçtır.

Yayı aldı ger kılıç olmaz-ısa
Düşmana ol kılıcı salmaz-ısa

Yalnız ok yay-ıla alp olamaz

²²⁵ İnalcık, a.g.m., s.53

²²⁶ Bahaeddin Ögel, İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, s.159-161

²²⁷ İnalcık, a.g.m., s.53

Ok-ıla ol alplığı hîç alımaz

Alp erinde yaraşur eygü kılıç
Biçe anuñcu degir uşbu kılıç

Pes kılıçdur âletün yidinçisi
Oldur alpın altını vü inçüsi

Kılıç üzre and anuñcun içilür
Kim bu kâfir kanu anda saçılur

Gâziler dîni kılıçla açdılar
Kâfir oldur kim kılıçdan kaçdılar

Pes kılıçdur evvel âlet alplara
Kılıç içün mal virürler alplara²²⁸

Kılıç altın ve inci kıymetindedir, bu yüzden alpın eline yaraşır özellikle de iyi bir kılıcı ondan çok iş beklendiği için beyin kullanması gerekmektedir. Kılıcın bu değerinde görülmesi kılıç üzerine ant²²⁹ içilmesini getirmiştir. Âşık Paşa'nın bu mısralarında XIII ve XIV. yüzyıllarda kılıcı iyi kullandıkları ve böylece İslâm Dînini uzak diyarlara yaydıkları için alplara ödül olarak mal verildiğini görmekteyiz. Buna benzer sözlere Kutadgu Biligde de rastlamaktayız. Bu da bize Türklerin Ortaasya'daki adetlerini Anadoluya da getirdiklerini göstermektedir. Nitekim Kutadgu Bilig'de hakanların özelliği olan, töre ve adaletin kılıçla desteklenebileceğini ve devletin direğinin kılıç ve altın olduğu söylenilmiştir. Ayrıca Hakanın kılıçlı yiğitleri gümüşle ödüllendirmesi ve bilge beylerin millete baş olup bilgisizlerin işini kılıçla çözmesi gerektiği ve kılıç ile baltanın ilin korunması için bekçilik yaptığı, kılıcı kınından çıkarmayanın sevilmeven asker olduğu belirtilmiştir.²³⁰

Kılıç ve okun süngü (sügü, sünü) olmadan tek başına bir anlamı olmadığını bu yüzden alpın sekizinci âletinin de süngü olması gerektiğini Âşık Paşa'nın şu beyitlerinde görmekteyiz:

Kılıç oldı alp elinde sünü yok
Süni işin işleyimez kılıç ok

Kolda sünü oynadan şol alp eren
Ol durur şol kalbi kalbe ahtaran

Alp elinde sünü yavlak yaraşur
Erün alpi ilk sünüyle vuruşur

Sünüyi er anun-ıçun oynadur
Adı bilnür süni çün kim oynanur

²²⁸ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/2, s.557-559

²²⁹ İnalçık makalesinde and içmekle ilgili olarak bizlere şu bilgileri vermiştir: “Alplar arasında “and” Avrasya hakları arasında savaş birliğini nökerliği (yoldaşlığı) oluşturan ritüeldir. Osman Gâzi ile alplar , garipler esiri Köse Mihâl arasında ölüme kadar sadakat bağı, and içmek (kanlarını bir kapta karıştırıp içmek kan kardeşi olmak) merâsimi ile gerçekleşiyordu. Gânimet ve fethedilen topraklar, anda ile öndere bağlı olan alplar arasında yurtluk olarak paylaşılıyordu.” İnalçık, a.g.m., s.54

²³⁰ Yusuf Has Hâcib, a.g.e., s.160-161; Ögel, DBTKGÇ,s.605.

Düşman anı görür eydür alp-durur
İmdi ana karşı kanık kalb-durur

Sünü sekizinçi âletidür alp erün
Pes sünüsi olsa gerek alplarun²³¹

Yiğitlik ve Alplik süngü ile vuruşmada belli olmaktadır.Süngü ile vuruşan Alpten düşman korkar.

Türklerde süngü, düşmanla karşı karşıya kalındığı zamanda kullanılan silahların başında gelmekteydi.²³²Türkler süngüsüz düşünülemezdi. Eski metinlerde süngü, kargı, mızrak olarak tanımlanmıştır. Osmanlı sipahisi için ise daha çok gönder (mızrak) sözcüğü yaygındır. Süngü ve mızrağın savaşlarda başlıca silahlardan biri olduğunu eski metinlerde sık sık birlikte anılmasından anlıyoruz. Süngünün kolu ağaçtan olup ucunda temren (dermen) denilen kesimi demirden yapılmıştır.²³³ Dede Korkut'ta süngü ak olarak tanımlanmıştır. Yiğitler at ve süngü ile görüldüklerini yiğidin söylediği şu türküden anlayabiliyoruz;

Ak süngüyü kola alıp
Sana binmiş olayıdım

Süngünün başaklı süngü ve ak süngü gibi çeşitlerine de rastlıyoruz.²³⁴

Bu bilgiler ışığında İslâmiyet öncesi ve sonrasında da savaş âletlerinin ve Türklerin mücadele kültürünün devam ettiğini görmekteyiz.

6) YOLDAŞ

Bedenen güçlü, cesur, savaş âletleriyle heybetli ve kuvvetli olan Alp yalnız başına bir şey yapamaz. Ona arkadaş, yoldaş gerekir.

Cümle âlet oldu bu kez yârı yok
Bile ardınca yorır dildârı yok

Çün kafâdâr olmaya pes n'eyleye
Dört yanını kendü niçe bekleye

Bil ki alplik yalnız olmaz iy safâ
Nitekim yalnız degüldi Mustafâ

Hak ana virmiş-idi feth-î mübîn
Anun elinde açıldı uşbu dîn

Şol yaranlar kim anunla var-ıdı
Hak yolında kamusı dildâr-ıdı

Pes bu alplik yalnız olmaz yâr gerek
Yâr-ıçun ol cân u baş oynar gerek

Alplara tokzınçı âlet yâr-durur

²³¹ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/2, s.555-557

²³² Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş VI**, Ankara 1984, s.159-161; Yavuz, .ag.m., s.560

²³³ İnalçık, a.g.m., s.54

²³⁴ Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş VI**, s.159-161; Yavuz, .ag.m., s.560

Düşmanı yâr kuvvetiyle arıdur²³⁵

İnalcık, yoldaşlığın (nökerliğin) gaza önderine bağlanma yolu ile kurulduğunu ve “gâziyan” grubunun böyle ortaya çıktığını söylemiştir. Tutsak düşen Harmankaya Tekfuru Köse Mihâl , Osman’ın nökeri olmuş ilk akınlarda ve öteki Rum Tekfurlarıyla Osman arasındaki ilişkilerde daima ona sadakatle hizmet etmiş, sonunda İslâmiyeti de kabul etmiştir. Buradan anlaşıldığı üzere yoldaşlık belli bir merasimle yapılmaktaydı.²³⁶ Garibnâmedeki beyitlere göre de yoldaş olan alplar kol kola ve birbirlerine sevgi, saygı ile bağlanarak savaş alanlarında birbirlerine destek vererek düşmanın üstesinden gelebilirler.

Kimde varsa bu dokuz nesne tamâm
Alp adıyla okır anı hâs u âm

Adanur ol ‘âlem içre alp adın
Ol bilür niçe’ydüğün alplık dadın²³⁷

Prof. Dr. Kemal Yavuz buradaki şartların ordu fikrini ortaya çıkardığını söylemiştir.Kutadgu Bilig’te de bu konuyla ilgili olarak şu beyitler yer almaktadır;

Öküş süt ileme er ördüm tile
Er ördüm tile hem tolum tüm bile

İtiglig az edgü öküşte körü
Telim tuştı artak öküş sü bile

Bu beyitlerde “çok asker isteme, seçme er iste; erin de seçkin ve tam techizatlı olmasını iste. Az fakat muntazam bir ordu çoğa göre daha iyidir. Çok kimseler çok askerle bozguna uğramışlardır” denilmektedir.²³⁸ Her ne kadar aralarında zaman farkı da olsa da Garibnâmede de Kutadgu Bilig’te de bir arayış, bir sorgulayış vardır.

Âşık Paşa zahiri alplığı yani dünya alplığı diye adlandırdığı ve destanlar döneminin Türk kahraman tipine çok benzeyen bu alp tipiyle ilgili olarak düşüncelerini²³⁹ şöyle bağlar.

İşbu tokuz nesnedür alp âleti
Bu tokuzsuz olmaz alplık hâleti

Kimde varsa bu tokuz nesne tamâm
Alp adıyla okır anı hâs u ‘âm

²³⁵ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/2, s.559-561;

²³⁶İnalcık bu konuyla ilgili olarak şunları da makalesine eklemiştir: “Anadolu uc bölgelerinde kızıl börk giyen, gazâ ve ganimet akınlara katılan, böylece akıncılığı yol edinen Türkmenler, kabile bağları dışında gâziyan örgütüne katılmış, böylece yeni yaşam tarzı sonucu kendi aşiretinden kopmuş, sosyal bakımdan farklılaşmış oluyorlardı. İslâmî kutsal ganimet için her yandan, her menşeden gelen “garib”ler başbuğa anda ile bağlanırlar, onun nökeri ve yoldaşı olurlardı.

Anda yani and içmekle önderle nöker arasında ölünceye kadar süren bir bağlılık kurulmuş olurdu. Orta Asya Türk-Moğol toplumunda nökerlik, Batı feodalizminde commendatio veya hommage anda ile kıyaslanabilir. XIII. yüzyıl Moğol toplumunda nöker soylu kişilerin, bagaturların evinde ve seferde yanından ayrılmayan hizmetkârı ve silah arkadaşı olarak tanımlanır. Esir olan nöker, kendine tâbi olanlarla birlikte şefin hizmetine girer. Çoğu tutsak edilip anda ile başbuğa hayat boyu bağlı silah arkadaşı olur.” İnalcık, a.g.m., s.52-54,55.

²³⁷ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/2, s.561

²³⁸ Yavuz, a.g.m. s.561

²³⁹ Mengi, “Garib-nâme’de Alplık Geleneği ile İlgili Bilgiler”, s.487

Adanur ol 'âlem içre alp adın
Ol bilür niçe'ydügin alplık dadın

Uşbu zahir alplığın eytdüm sana
Şerh ü takrir eyledüm önden sona²⁴⁰

B) DİN ALPLIĞININ ÖZELLİKLERİ

Âşık Paşa dünya alplığını böylece tanımladıktan sonra din alplığına geçer. Bu bölümde daha önceki bölümde olduğu gibi din alplığı için dokuz nitelik sıralanmıştır. Din alplığında bulunması gereken nitelikler sırasıyla velâyet, riyâzet, kifayet, aşk, tevekkül, şeriat, ilim, himmet ve doğru arkadaştır. Mine Mengi, bu konuyla ilgili olarak şunlara dikkat çekmektedir: “İlk alp tipinden ikincisine geçişte Müslüman Türk ruhunda meydana gelen değişiklik ortaya konmuş, insanın dıştan içe dönüşü Âşık Paşa'nın beyitlerinde başarıyla anlatılmıştır. Âşık Paşa'nın sözünü ettiği bu niteliklerin çoğu, Müslümanlığın kâmil insanında aranan niteliklerdir.”²⁴¹

Prof. Dr. Kemal Yavuz ise bu konuyla ilgili olarak şu yorumu yapmaktadır: “Ona göre alplık ikiye ayrılmaktadır. Birincisi baştan beri gördüğümüz herkesin bildiği İslâm öncesi devirlerden gelen, halkın kıymet verdiği zâhirî alplıktır. Ancak Âşık Paşa'ya göre alplık daha bitmiş değildir. İkinci bir alp daha vardır. Bu da din içinde görülen bilgi yüklü ve mânen donanmış bir alplıktır. Bu daha çok, zâhirî bir alpin uzantısıdır. Kâmil bir alp için gereklidir. Burada alp maddi gücün ötesine geçer. Yalnız kuvvete değil mânaya da bağlıdır. Bunu ise, kişi inancından almaktadır. Yürekli olmakta bununla mümkündür.

Tarihten gelirken asırlar içinde ve medeniyet değişikliklerine göre başka tiplerde vardır. Bunlar; alp, gâzi, ahı, âşık ve eşkıya tipleridir. Alp tipi İslâmî devir içerisinde Dede Korkut ile Manas Destânı'nda devam eder. Âşık Paşa ise , ele aldığı alp tipini gâzi tipine yaklaştırır. Yahut en azından ikisinin ortak noktalarda birleştiği bir yere getirir. Böylece o, alp tipinin mânevi yönünü zenginleştirir. Her maddi özelliği bir mânevi özellik ile özdeşleştirerek bütünler”²⁴²

Türkler arasında gelenek halinde yaşayan “Alp” tipi, Türkler'in İslâmiyet'i kabulünden sonra yerini “Alp-gâzi” tipine bırakmıştır.²⁴³ İslâmiyet'in cihat ve gaza mefhumları Türkler arasında yerleştikten sonra, İslâmiyetten önceki Türk Alpleri, başlangıçta Alp-Gâzi, yani Müslüman Türk kahramanı mahiyetini almışlar, mutasavvıflar ve çeşitli tarikatlarla birlikte Âşık Paşa'nın deyimleriyle “Alperen” ve “Horasan Erenleri” adını alarak savaşçı dervişler şekline girmişlerdir. Bu Müslüman Türk dervişleriyle Alp-Gâzi arasındaki fark İslâmiyeti yaymada ve Anadolu'nun Türkleşip İslâmlaşmasında farklı yolları tercih edişleridir.²⁴⁴ Görev taksiminde alp-gaziler askeri fetihle toprakları alırken dervişler de manevi fetihle gönülleri fethederek İslâmiyet'in yayılmasını sağlıyorlardı.

²⁴⁰ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/2, s.561

²⁴¹Mengi, “Garib-nâme'de Alplik Geleneği ile İlgili Bilgiler”, s.488

²⁴² Yavuz, a.g.m. s.561

²⁴³ Gâzi; din uğruna cenk eyleyen Müslümanlar hakkında kullanılan bir tâbirdir. Gâzilik unvanına bizzat kavuşmak için bilfiil muharebeye katılmak gerekmektedir. Hasan Köksal “Orta Dönem Türk Destanlarında “Gâzi” Tipi”, II. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri, 7-9 Mayıs 1985, Eskişehir, Yunus Emre Kültür Sanat ve Turizm Yayınları, s.215

²⁴⁴Köksal, a.g.m., s.216; Bardakçı, a.g.m., s.453.

Türkler İslâmiyet'i seçerek ve milli benlikleriyle bütünleştirmişlerdir. Türklerin anayurtlarından göç etmelerinin sebeplerinden biri de İslâmiyet'i kabul etmeleri ve onu yaymak istemeleridir. İşte bu sebeple önemli bir görev yüklenmişler, bu görevi en iyi şekilde yerine getirme gayreti içinde olmuşlardır. Bu nedenle önemli mücadelelere katılmışlardır.

Zahiri Alplikte bahsettiğimiz gibi dünya alpliğinde dışa dönük hayat tarzının gerekli kıldığı fiziki güç ön planda iken, “Alp-gâzi” tipinde ise yerleşik hayat tarzının gerektirdiği hem fiziki hem de ruhi gücü görmekteyiz.

Battal Gâzi Destânı, VIII. yüzyıldaki İslâm-Hristiyan mücadelesini ve Anadolu'nun İslâmlaşması'nı konu almaktadır. Battal Gâzi reel ve olağanüstü kişiliği ile dikkati çeken bir tiptir. Battal Gâzi daha küçük yaştan itibaren İslâmî ilimlerle uğraşmakta ve Hz. Muhammed'in hadislerinden, tefsir ilminden haberdar ve en yüce ilim adamlarını bile hayrette bırakacak bilgi sahibidir. Battal Gâzi'nin torunu diye tanıtılan Melik Ahmet Gâzi ve Saltuknâme de aynı soya bağlanan Sarı Saltuk Gâzi silahşörlüklerinin yanı sıra iyi hatiptirler. Gazâ ruhunu ayakta tutanlardan biri de destanlar olmuştur. Bu ruhu canlı tutan diğer destanlar ise Seyyit Battal Gâzi, Danişmend-nâme ve Oğuz-nâmedir.²⁴⁵ Bunlar, Türkler'in İslâmiyeti seçtikten sonraki dönemlere rastlayan eserler olması hasebiyle önem arz etmektedir. İşte bu destanlar gaza ve cihad ruhunu canlı tutmuş ve cihan hâkimiyeti gayelerini gerçekleştirmede bir örnek teşkil etmiştir.²⁴⁶

Milli ve dini gayelerini gerçekleştirmek için Anadolu'ya yerleşen Türkmenler için bu dönem alplar ve destanlar dönemi idi. Aşık Paşa'da bizzat bu dönemde yaşanan sıkıntıları bildiği ve Anadolu'ya Türkmenlerin yerleşmesinde ne tür zorlukların çekildiğini, buralara yerleşmede dinî ve manevî rolün büyük olduğunu bildiği için dünya alpliğinin yanında din alpliğine da yer vermiştir.

Uşbu zâhir alpliğin eytdüm sana
Şerh ü takrîr eyledüm önden sona

Bildik alplik dünyada niçe-y-imiş
Dinle imdi dîn içinde ne-y-imiş

Dîn içinde şoldur alplik kim kişi
Nefsini basmak ola her dem işi

Dün ü gündüz çalışa nefsi-y-ile
Tâ ki nefsi düzige ‘aklı bile

Şöyle oldı bunlarun dirlikleri
Kim Çalap emri ola birlikleri

Emr içinden taşra nesne sevmeye
Dünyayı sayd eyleyüben kovmaya

Nefsün ulu leşkeri nedür hevâ
Bu hevâ şoldur kim ol dünya kova

Ömrini harc eyleye ol sevgüye
Geçdi gün ayruk ana kanda güye

Ol hevâdan toga hırs u kibr ü kîn
Anun elinden harâb ola bu dîn

²⁴⁵ Köksal, a.g.m., s.216

²⁴⁶ Osmanlı Sultanları son padişaha kadar gâzi unvanını tercih ettikleri için bir unvan olarak kullanmışlardır. Osman I, eski menâkib kayıtlarında tipik bir gâzi önderi olarak en çok gâzi unvanıyla anılandır. İnalçık, a.g.m., s.51

Hem hased hem buhl u hem fisk u fesâd
Niçe dîn ehli bular kılır kesâd

Nefsde bunlardan ulu yokdur çeri
Alp er oldur kim sıya ol leşkeri

İmdi anı sımaga bir er gerek
Kim ola bu dîn içinde ol direk

Dîn diregi diye cümle halk ana
Ol sıya bu leşkeri önden sona

İy din ehli kanısan dinle sözüm
Toprak olsun anun izünde yüzüm

Hod bu alplık kimde olsa şeksüzün
Ayagina süre cümle halk yüzün

İmdi bir görlüm bu alp sermâyesin
Neymiş anun nakd u genc ü mâyesin

Alplığı neymiş ana âlet nedür
Dinle imdi kim hikâyet nitedür²⁴⁷

Dini Alpliğin giriş bölümünde Âşık Paşa nefisle mücadeleye yer vermiştir. Kişi kendi iç dünyasına yönelerek nefsiyle hesaplaşmalıdır. Bunun için de dini bir terbiye gereklidir. Bu terbiye içinde kendine hâkim olmayı ve nefsinin aklıyla iyiye yönlendirmelidir. Bu ideali gerçekleştirebilmek için zahir alplığında olduğu gibi dokuz şart öne sürmüştür.

Ana elbette tokuz nesne gerek
Kim anunla ol ola dîne direk

Âlet ola ol dokuz nesne ana
Eydeyim ol âleti bir bir sana

İlk velî olmak gerekdür ol kişi
Kim anunla başa ilte her işi

Ol vilâyet tahtını kâyim duta
Lâcerem kim her ne oynarsa uta

Ger vilâyet olmasa anda ‘ayân
Din yolında alp degül bellü beyan

Evliyâdur ol kim ana korku yok
Dünyada hem âhiretde kaygu yok²⁴⁸

²⁴⁷ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/2, s.561-565

²⁴⁸ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/2, s.565

Alperen olmada ilk şart velîliktir. Veli olan insan yiğittir, korkusuzdur. Kur’ân-ı Kerim’de “onlar içinde korku yoktur”²⁴⁹ buyrulmuştur. Bu da velîliğe ulaşmada önemli gayret sebeplerindendir. Âşık Paşa bunu şu şekilde ifade etmiştir:

Pes vilâyet ilk ana degmiş gerek
Kim ola ol yürek içinde yürek

Bu vilâyet degdise kankı kula
Dîn içinde ol gerek kim alp ola

Evevel âlet bu vilâyetdür ere
Din içinde kime kim Tanrı vire

Korkusuz veli cesurdur ve bu cesareti dininden almaktadır. Çünkü o din alpidir.

Dr. Hasan Köksal makalesinde velilikle ilgili şunlara yer vermiştir; “Gâzi” tipinde, “Alp” tipinin kahramanlık ve fizik gücünü, “Veli” tipinin dinden gelen yumuşaklığını sentez halinde görürüz. Bilindiği gibi İslâm dini, gururu ve kibiri şiddetle kınar. Kibir yerine tevâzuyu, öfke yerine sabrı, madde yerine mâneviyatı esas alan hayat felsefesi “Veli” tipini doğurmuştur. Yunus’un

Ben ayımı yerde gördüm ne isterim gökyüzünde
Benim yüzüm yerde gerek bana rahmet yerden yağar

Bu tipteki tevâzuyu ve O’nun hayat felsefesini ne güzel ifade etmektedir. Dışa dönük yaşayıştan ziyâde, içe dönük bir yaşayışı tercih eden bu tipte, “Alp” ve “Gâzi” tipi rahatı sevmez. O da içten huzursuzdur.

“Veli” tipini temsil eden Yunus Emre’yi bütün silahlardan arınmış sadece söz ve güzel davranışlarla, gönülleri feth etme gayreti içinde görürüz. O’na göre; bu dünya yani madde ve mekân değersizdir. İnsanlar birbirine düşman değil dost olmalıdırlar. Çünkü hepsinin içinde aynı ilâhi ruh vardır.”²⁵⁰

Köksal, veli tipinin ilk örneği olarak Dede Korkut hikâyelerine adını veren Korkut Ata’yı zikreder. Hikâyelerde her olayın sonunda çıkıp gelir, Alplara ad koyar, işlerin düzgün gitmesi için Allah’a ve O’nun Resûlü Hz. Muhammed’e dua eder ve gaybdan ve gelecekten haber verir, Oğuz boylarının bilicisi durumundadır.²⁵¹

Alperen olmada ikinci şart riyâzettir. Nefsini yenebilmek riyâzet sahibi olmakla mümkündür. Bir erenin er, yiğit olabilmesi nefsini yenebilmesini gerektirmektedir.

İmdi gör ne’ymiş ikinci âleti
Şoldur ol kim üze nefsün tâkatın

Ol riyâzetdür erenler dirligi
Dîn içinde ol belürtdi erligi

Kimde kim yoksa riyâzet er degül
Anun için nefsini yiner degül

Çünki kendü nefsini ol yinmeye
Din içinde nice alplık eyleye

²⁴⁹ Kur’ân-ı Kerim, Bakara Sûresi, âyet:38

²⁵⁰ Köksal, a.g.m., s.220

²⁵¹ Köksal, a.g.m., s.219-220

Pes riyâzet birle alp oldu kişi
Onun –ıla başa ilti her işi

Anun-ıla sındı bu dînde çeri
Anun –ıla oldu er dîn serveri²⁵²

Alperen devamlı olarak nefsiyle mücadele hâindedir. Bunu başarabilmesi için çeşitli yollardan geçmeli ve bu mücadelesinde başarıya ulaşabilmek için hazırlıklar yapmalıdır. Alperenlikte bunun üçüncü şartı kifâyettir.

Geldük imdi ol üçinçi âlete
Kim anunla geldi her iş hâlete

Ol kifâyetdür ki başlarda olur
Anun-ıla her bir iş zabta gelür

Ger kifâyet olmayaydı enbiyâ
Halkı niçe ündeveydi Tanrı’ya

Bu kifâyet birle yolu açdılar
Halk içinde hayr u şerri seçdiler

Şol hevâyı bu kifâyet kesmese
Kim yineydi nefsi ger ol basmasa

Pes kifâyet muteber âlet-durur
Nefse hây öl dir ü boynın ol urur

Bî kifâyet kimsene yol varmadı
Nefse basıldı işi başarmadı²⁵³

Kifâyet pek çok kapıyı açan anahtar gibidir. Kifâyete sahip olan insana bütün kapılar açılır, nefsinin üstesinden gelir.

Alperende bulunması gereken dördüncü özellik ise “aşk” tır.

İmdi dördinç âlete geldük bu kez
Ol dahı ne’ydüğünü bildük bu kez

Ol bu ‘ışıkdur kim cânı götrür uçar
Yügrük atdan ol uçar kuştan geçer

Bindiler ‘ışk atına din alpları
Karşularına durmadı hergiz çeri

‘İşk-ıla açıldı âhir uşbu dîn
İşk elinde fânî oldu kibr ü kin

Yire göğe ırdı yıldı ‘ışk eli

²⁵² Âşık Paşa, a.g.e., c.II/2, s.567

²⁵³ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/2, s.567-569

Işk ayagından yıkıldı nefis ili

Işk ulu âlet-durur din alpına
Bahtulu ol cân kim ol ışka bine

Pes bular kim ışka bindi inmedi
Sıdı nefsin kendü hergiz sınmadı²⁵⁴

Aşk ata benzer, âşık yerinde duramaz. Alp eren gâyesini ve ülküsünü gerçekleştirebilmesi için ona gönül bağı ve sevgi ile bağlanmalıdır. Kişi ancak sevdiği şey için fedakârlık edebilir. Fedakârlık edebilmesi için inandığı, gönül verdiğiine boyun eğmesi gerekir. Bağlılık tam bir tevekkül ile olmalıdır.

Geldük ol bişinci âlet ne'ydügin
Eydeyüm bir bir sana niçe'ydügin

Şol-durur ol kim tevekkül tonını
Tonana vü duta Hakk'a yönini

Ol tevekkül ana muhkem berk ola
Kim anunla cânı gönli berk ola

Geçmeye hergiz ana düşman ohı
Ya'ni dünya fikri vü şeytan ohı

Kimde kim yohsa tevekkül er degül
Kendü nefsi leşkerin yiner degül

Nitekim ol enbiyâ vü evliyâ
Kıldılar düpdüz tevekkül Tanrı'ya

Bu tevekküldür tonı dîn ehlinün
Anun-ıla alpı oldu bu dinün

Kime kim har virdise ol hil'ati
Süren oldur dîn içinde devleti²⁵⁵

Alperen dünya düşüncesi ve şeytanın vesvesesinden korunmak için tevekkül zırhını giymiştir. Böylece hiçbir ok ona saplanmaz. Böylece güven ve mutluluk içinde hayat sürer.

Dini Alplikte altıncı şart şeriati öğrenmedir. İslâmiyeti bilmek beline ok kuburunu kuşanmaktır.

Ol dahı bitdi yine bir gör bu kez
Ne'ymiş ol altıncı âlet sor bu kez

Ol şeriat biligidür iy safâ
Kim kuşanmuşdur anı ol Mustafâ

Kangı şahsun kim bilinde ola ol

²⁵⁴ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/2, s.569

²⁵⁵ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/2, s.571

Cümle halk içre açukdur ana yol

Şeytan anun yolını bağlamadı
Âlemi dutdı anun görklü adı

Bu şerî'at bilginsüz kimsene
Bellü bil durmadı karşı düşmene

Pes hakikat oldu kim dîn alpları
Bu biligde sıdı cümle leşkeri²⁵⁶

Alp erenler için yedinci şart ilim sahibi olmaktır. Düşmanlarına sadece demir kılıçla değil ilim kılıcı olan kalemle de üstün gelmeleri gerekliliği üzerinde durulmuştur. Aşık Paşa âlim olanların din alpları sınıfından olduğunu açıkca belirtmiştir Buradaki din alpları denmesi onların din âlimi ,dini ilimlerle uğraşan bilginler olduğu düşüncesi uyandırmamalıdır. Bu şeriat bilgisi olarak altıncı şartta verilmiştir.²⁵⁷

Çün şerîat biligin tagdun bile
İmdi bu kez al 'ilim kılıcın ele

Bu 'ilimdür âletün yidincisi
Oun-ıla basılır şeytân süsi

Kimde kim ilm oldu nefsi basdı ol
Kendü dîvin yindi başın kesdi ol

'İlm elinde cümle bu fisk u fesâd
Zerre kadri kalmadı oldu kesâd

Enbiyâ ve evliyâ bu 'ilm ile
Açdılar din yolını kıldan kıla

Pes bu âlimler durur dîn alpları
Kim bulardan sındı şeytan leşkeri

Her ki aldı bu 'ilim kılıcını ele
Sürdi kendü hükmini ilden ile²⁵⁸

Alp erenlerde olması gereken diğer bir şart da himmettir. Zahirî düşman karşısında süngü ne ise, gizli düşmanı yenmek için himmet o demektir. Himmet insanları etrafına toplayan manevi yardımdır.

Âletün sekzinçisi himmet-durur
Kim ırakdan düşmana irer zahm urur

Sünüsü himmet-durur dîn alpinün

²⁵⁶ Aşık Paşa, a.g.e., c.II/2, s.571-573

²⁵⁷ Mine mengi makalesine ilimden kastın çağın bilim anlayışına uygun olarak din ve şeriat bilgisi olduğunu söyler. Eğer öyle olsaydı Aşık Paşa yedinci şart olarak verdiği ilimden önce altıncı şart olarak şeriat bilgisine ve İslamiyet'in bilinmesine yer vermeyeceği katindeyiz.

²⁵⁸ Aşık Paşa, a.g.e., c.II/2, s.575

Ol sıdı burnın bu şeytan kalbinün

Himmet yok kişiye Hakk'a irmedi
Ol gelüp şeytân çerisin sımadı

Pes bu himmet er elinde sünüdür
Er isen dîn düşmanın anunla ur

Düşmanı urmaga key âletdür ol
Anun-ıla açılır bu togru yol²⁵⁹

Son olarak da sevdiği için zâhiri Alplikde ki yoldaş gibi dinî Alplikda da canından geçebilecek olan arkadaş lâzımdır. Bu şart, görüldüğü gibi her iki Alp tipinde de ortaktır.

Cümle oldı kaldı bu kez togru yâr
Kim kıla ol yâr-ıçun cânın nisâr

Ulu âlet togru yardur dünyede
Yâr-ıla açıldı bu dîn iy dede

Yalnız hiç kimsene yol varmadı
Olmayınca yâr, işin başarmadı

Her nebî kim geldi mülke dutdı yâr
Her velî bir yârı kıldı ihtiyâr

Yâr-ıladur yol erinün revnakı
Yâr-ıla buldı bulanlar ol Hak'ı

Yâr-ıla vardı yolu togru varan
Yârı elden komadı kirtü eren

Pes bilün tokzıncı âletdür bu yâr
Dünyada dîn yâr-ıla dutdı karâr

Ol dokuz nesne ki vardı nâm-be-nâm
Din içinde âleti oldı tamam

Yâr-ıla hatm oldı uş tokzınçısı
Kim anunla sındı ol düşman süsi

Uş tamâm itdük bu alplik şerhini
Bir bir eytdük dünyayı vü hem dini

Ol tokuz bu tokuza geldi tamâm
Şerhi birle cümle bildi hâs u âm

²⁵⁹ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/2, s.575

Âşık Paşa son şart olarak verdiği bir yoldaşının olmasını aslında birlik fikrine dayandırmakta; çoklukta, insanların birbirlerine dayanmasından kuvvet doğacağını ve düşmanı böyle yenmenin daha kolay olduğunu belirtmiştir.

Âşık Paşa bölümün sonuna doğru insanın dünyada hem yiğit hem de hakim önder olması gerektiğini söyler.

Yâ kişi dünya içinde er gerek
Yâ din içre hâkim-i server gerek²⁶⁰

Âşık Paşa'nın din alplarını açıklarken tasavvuftaki insan-ı kâmil kavramından etkilenmiş olduğunu söyleyen Mine Mengi Garibnâme'nin dokuzuncu bölüm olan alperenlikle ilgili ortaya koyduğu şartların ortak nitelikleri üzerine şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Âşık Paşa, çizdiği alptipinde ikincisine geçerken, o dönemin Müslüman Türk ruhunda meydana gelen değişikliği ortaya koyarak, insanın değer ölçüleri açısından, dıştan içe dönüşünü başarıyla anlatmıştır. Garib-nâme'nin kahramanlıkla ilgili bu bölümü, insanın, fiziki gücün üstünlüğü görüşün ruh gücünün üstünlüğü görüşüne geçişini, kişisel iradenin yerini ilahi iradeye bırakışı vurgular. Âşık Paşa, eski kültür tabakası üzerine zamanının İslâmi kültür tabakasını ustaca yerleştirmiştir.”²⁶¹

Âşık Paşa, toplam ikiyüzaltmışüç beyitlik özel bir bölümde açıkladığı dünya ve din alplığını açıklamıştır. Kemal Yavuz bu bölümü işleyiş biçimiyle âdetâ bir “Alpnâme” olarak nitelenmiştir. Kemal Yavuz, makalesinde Garibnâme'nin dokuzuncu bölümünü şu şekilde değerlendirmiştir: “ Âşık Paşa Garibnâme adlı eserinde hemen hemen bütün konuları ikili bir anlatım içinde verir. Burada da aynı paralelliği kuran bilge şair; konuyu baştan beri gözden geçirirsek; korkmayan yürek karşısında, nefesine hâkim ve irade sahibi veli tipini; kol ve vücut kuvveti karşısında riyâzet sahibi olmayı; gayret ve hamiyete karşılık kifâyeti; ata karşılık aşkı; zırha karşılık tevekkülü; yaya karşılık manevî techizatla donanmayı, kılıca karşılık her çeşit ilim yanında özellikle İslâmî bilgileri; süngüye karşılık himmet yani manevi yardımı, arkadaşına karşılık da gerçekten Hakk'a inanmış doğruluktan ayrılmayan ve her zaman güven veren arkadaşı öne sürer. Bunlar olunca bir milletin sırtı yere gelmez. Bu fikir Osmanlı Devlet'nin kuruluş devrinde olduğu gibi daha sonraki dönemlerde de geçerliliğini korur. Bu durum millet hayatına kazandırıldığı ve fertlerin her biri böyle olduğu zaman, maddi ve manevi her yönüyle bir alplar topluluğu ile karşılaşırız. Âşık Paşa bu yönü ile o şekilde yaşayan ve fikirleri hiçbir zaman değerini kaybetmeyen büyük bir Türk bilge ve mütefekkeri olarak karşımıza çıkar. O bu düşünceleriyle bugün bile geçerliliğini koruyan bir seçme ordu fikrine yer verdiği gibi, yol da gösterir. Gerçekte Osmanlı Devleti'nin temelinde iki yiğitlik vardır. Bunlar şair tarafından bir ad altında alp olarak nitelenir. Bunlardan biri dünyayı koruyan zâhiri alp, diğeri de insanların ebedi saadete ermesine vesile olan ve doğru yolu gösteren gerçek din âlimleridir. Devlette bu iki ana temel üzerine yükselmektedir. Bunun önemini bilen ve idrakî içinde olan şair, Gâribnâme adlı eserinde âdetâ bir Alpnâme yazmış gibidir. Böyle bir tür söz konusu olduğu takdirde bunun da ilk yazarı Âşık Paşa olarak görülür. Ancak bildiğimiz kadarı ile bu konuyu Âşık Paşa gibi başlı başına işleyen başka şairimize rastlanmaz”²⁶²

Âşık Paşa uzun yıllar Orta Asya'da yaşayan ve binbir zorluklarla, zor şartlar altında Anadolu'yu yurt edinen Türkmenlerin durumunu bilmekteydi. Mücadeleci ruha sahip olan Türkmenlerin savaşlarda nasıl bir cesaret örneği gösterdiğini aslında eserinde bize anlatmaya çalışmış ve bunun kendi dönemine ve daha sonraki nesillere de örnek olması için ögütler vermiştir. Bunun devamı için iki alplık tipinin bir arada olması gerekmektedir. O da zahiri ve din alplığıdır. Yeni yurtlarında kalıcı olabilmelerini buna bağlamıştır. Burada ayrı gibi

²⁶⁰ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/2, s.577

²⁶¹ Mine Mengi, a.g.m., s.495

²⁶² Yavuz, a.g.m. s.565-566

gözüken iki alplık tipi birbirinin tamamlayıcısıdır. Biri gönülleri feth ederken yolları açmakta diğeri de açılan yollarda gönülleri feth ederek yurt tutmaktadır.

Burada dikkati çeken bir nokta da Alpliğin aşamalı olarak gerçekleşmesidir. Alp, Alper ve Alperen. Alplikle başlayan serüven en üst mertebe Alperenlikle sona ermektedir. Bilgelik ve tecrübenin bulunduğu ilmin ve irfânın bulunduğu dönemdir. İnsanın gelişim çağlarını düşünürsek çocukluktan yetişkinliğe olgunlaşarak en son nokta alp erenliğe ulaşmaktır. Alplikte görünen, işlenmemiş bir güç vardır. Bu güç Alperenlikte işlenmiş bir manâ kazanmıştır.

Garibnâme'de kesinlikle Alplik ve din Alpliği kesin çizgilerle ayrılmamış, birbirlerini tamamlamıştır. Görünen o ki Âşık Paşa kendi dönemindeki kurtuluşun ve yükselmenin bununla mümkün olacağını söylemeye çalışmıştır. Böylece Anadolu'da vücut bulan Türk varlığının kurduğu devletlerin kuruluş felsefesinin temellerinin bu inanç ve düşünce zemininde atılmış olduğunu görmekteyiz.

III) GARİB-NÂME'DE AHİLİK

A) AHİLİĞİN TARİHÇESİ VE YAPISI

Bu bölümümüzde Garibnâmede ahilik izlerinden bahsedeceğiz.

Ahilik kelimesi hakkında iki görüş vardır. Bir görüşe göre ahî, Arapça “kardeşim” anlamına gelen “ahî” kelimesinden; ikinci görüşe göre ise, Divân-ı Lügâtü't Türk ve Atabetü'l Hakâyık gibi kaynaklarda yer alan Türkçe eli açık, cömert anlamlarına gelen “akı” kelimesinden gelmektedir. Buradaki “akı” kelimesinin zaman içinde “Ahi”ye dönüştüğü kabul edilmektedir.²⁶³ İbn Batuta ahî kelimesini, “evlenmemiş, sanat ve meslek sahibi gençlerden seçilmiş, kendisine reislik pâyesi verilmiş önder bir kişiye verildiğini belirtmiş ve bu kişinin yönetimindeki topluluğun temsil ettiği harekete de “fütüvvet” denildiğini de eklemektedir. İbn Batuta, ahî kelimesini “fütüvvetin” çoğulu olan “fityan” kelimesi ile birleştirerek “ahîyyetül-fityan” şeklinde kullanmıştır.²⁶⁴

Anadolu'da bir Türk kurumu olan ahiliğin kuruluşu, Abbasi halifesi Nâsır'ın Anadolu Selçuklu devleti hükümdarı I. İzzetin Keykâvus'a Şehâbeddin Sühreverdî başkanlığında bir heyet göndererek fütüvvet teşkilâtına dâvet etmesiyle başlar. Fütüvvet teşkilâtına giren Anadolu Selçuklu Sultanları arasında I. Alaeddin Keykubat, Gıyaseddin Keyhüsrev ve I. İzzetin Keykavus'u görmekteyiz.²⁶⁵ Gıyaseddin döneminde fütüvvet teşkilâtına bağlı ilim ve fikir adamları Anadolu'ya gelmişlerdir. Bunlar arasında Anadolu ahi teşkilâtının kurucusu Ahi Evren'in hocası ve kayınpederi, Bacıyân-i Rum teşkilâtının lideri Fatma Bacı'nın babası Evhadü'd-din-i Kirmânî de vardır. Kirmanî, Anadolu'daki Fütüvvet erbabı şeyhlerin lideri olarak halife tarafından Anadolu'ya gönderilmiştir.²⁶⁶

Kısa zamanda büyük mutasavvıf Şehâbettin Ebu Hafs Ömer-el Sühreverdî (1145-1234)'nin Anadolu'da tanıtıp örgütlediği fütüvvet teşkilâtınının moral ve ahlâk prensipleri meslek adamları tarafından benimsendi. Aynı meslekte çalışan usta, kalfa ve çıraklar Ahi Evren'in etrafında toplanarak onun öncülüğünde örgütlenmişlerdir.²⁶⁷

Moğolların Köseadağ savaşını kazanması ve Anadolu'ya gelişleriyle başlayan kargaşa ve huzursuzluk ortamında düzenin sağlanması hususunda önemli roller üstlenen ahiler, Osmanlı'nın Kuruluşunda da faaliyet gösterirler.

Ahi Teşkilatı başlangıçta, Kayseri, Konya, Kırşehir, Ankara, Tokat gibi büyük yerleşim merkezlerinde kurulmuştur. Anadolu'da hızla yayılan bu teşkilat mensupları, şehirlerde olduğu gibi köylerde ve uç bölgelerde de büyük nüfusa sahip olmuşlardır. Anadolu'da özellikle XIII. yüzyılda devlet otoritesinin iyice zayıfladığı dönemde şehir hayatında ahiler yalnızca iktisadi değil, siyasi yönden de önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Hatta şehirlerin yönetiminde mahalli otorite olarak bunların hâkim oldukları da görülmektedir.

²⁶³ Mikail Bayram, *Ahi Evren ve Ahî Teşkilâtı'nın Kuruluşu*, Konya-1991, s.3-4

²⁶⁴ Mehmet Şeker, *İbn Batuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal-Kültürel ve İktisadî Hayatı ile Ahilik*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-2001, II. Baskı, s.72

²⁶⁵ Bayram, a.g.e., s.28; Muharrem Çakmak, “*Ahiliğin Dinî-Tasavvufî Temelleri*”, *I. Ahi Evran-ı Vefî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyum Bildirileri*, 12-13 Ekim 2004, Kırşehir-2005, Hazırlayan:M. Fatih Köksal, c.I, s.254

²⁶⁶ Bayram, a.g.e.s.28

²⁶⁷ Ahmet Gündüz, “*Beylikler ve Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Ahiler'in Siyâsî ve Askerî Rolü*”, *I. Ah-i Evran-ı Vefî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyum Bildirileri*, 12-13 Ekim 2004, Kırşehir-2005, Hazırlayan:M. Fatih Köksal, c.I, s.465

Moğollar Anadolu'yu işgal ettikten –özellikle 1260'dan- sonra birçok merkezlerde Ahi ve Türkmenler Moğol iktidarına ve Moğol yanlısı yöneticilere karşı isyanlar başlatmışlar ve Moğollar da bu direnişi kırabilmek amacıyla katliamlar gerçekleştirmişlerdir. Bütün Anadolu'da ahiler ve bacılar takibata maruz kalmışlar iş yerleri ve malları ellerinden alınmıştır. Bu durum Ahi ve bacıların uç bölgelere veya Moğol zulmünün ulaşamadığı ücra yerlere ve köylere göçmelerine yol açmıştır.²⁶⁸Bu nedenle, uç bölgelerde kurulmuş olan ve kuruluşunda ahilerin büyük rol oynadığı ve ilk yöneticilerinin ve vezirlerinin çoğu ahi olan Osmanlı Beyliği ahilerin, alperenlerin, dervişlerin, babaların sığındığı bir beylik olmuştur. Osmanlı beyliğinin kuruluşunda manevi önder olan Şeyh Edebâli aynı zamanda bir ahi residir. Osmanlı Beyliğinin kuruluşunda önemli hizmetleri olan Dursun Fakih, Ahi Şemsettin ve oğlu Ahi Hasan gibi ahi ricali Osmanlı Beyliğinin gelişmesinde önemli hizmetler görmüşlerdir. Böylelikle, ilk Osmanlı padişahlarının ve vezirlerinin çoğunun ahî teşkilatına mensup şeyhler olduğu görülmekte; hatta I. Murad'ın şed kuşandığı ve teşkilattan fetihlerde askerî bir güç olarak faydalandığı bilinmektedir.²⁶⁹

Osmanlı'nın kuruluşunda oldukça faal rol oynayan ahiler, Fatih döneminden sonra siyasi bir güç olmaktan çıkıp esnaf birliklerinin işlerini düzenleyen bir birlik halini almışlardır. XVIII. yüzyıldan sonra gedik (lonca) ismini alan ahilik, esnaf zümreleri üzerindeki etkisini XX. yüzyıl başlarına kadar devam ettirmiştir.²⁷⁰

Yüzyıllar boyunca ayakta kalmayı başarabilen bu teşkilatın yapısının çok güçlü olması ve sağlam temellere dayanması gerekir. Ahiliğin Ah-i Evren ile başlayan serüveninde Anadolu'ya göç eden Türklerin, göçebelerin ve köy hayatına alışmış insanların şehirlere yerleşebilmeleri veya yerleşik hayata geçişlerini sağlayabilmeleri için ilk olarak onları bir meslek sahibi yapmak gerekiyordu. Ahi Teşkilatının kuruluş gayelerinden biri de Türkmenleri iş ve meslek sahibi yaparak onların yerleşik hayata geçişlerini sağlamaktır. Böylelikle ahiler sosyal hayatın düzenlenmesinde önemli görevler üstlenmişlerdir. Ahi Evren devlet yöneticilerine vatandaşın sanat ve meslek yönünden eğitilmesi gerektiğini söylerken; kendisi de debbağlık mesleğini icra etmiş, sanatını topluma yaymış ve çeşitli sanat kollarında yetiştirilecek olan çırak, yamak, kalfa ve ustaların dini eğitim ve öğretimleri ile de yakından ilgilenmiştir. Kendisi topluma meslek edindirmek ve kalkındırmak için sanatın kutsallığına değinerek, sanatların peygamberlerin ve pirlerin mesleği olduğunu telkin etmiş ve muhakkak bir sanatın bir ustadan öğrenilmesi gerektiği ve her sanatla uğraşanın mutlaka hocası bulunması gerektiğini söylemiştir.²⁷¹

Ahiliğin esaslarının ve prensiplerinin yer aldığı kitaplara “fütüvvetnâme” denilmektedir. Fütüvvet teşkilâtının bir yansıması olarak literatürümüze giren Fütüvvetnâmeler, ahi teşkilatının âdap, töre ve kaidelerini didaktik bir metotla açıklayan teşkilat mensuplarının el kitapları hüviyetindedir. XIII ve XIV. yüzyıl Anadolu'sunun dini ve kültürel tarihi için önemli bilgiler ihtiva eden ilk el kaynaklardandır. Teşkilatın ideolojisi ve ülküsü büyük ölçüde Fütüvvet ilkeleri çerçevesince çerçevelenir. Fütüvvetnâmelerde yapılan tanımlamalara göre feta (yiğit, ahi), şerefi için mücadele eden, kahramanlık gösteren, cömertlik timsali olan bir kişiden öte anlamları yüklüdür. Her şeyden önce fütüvvetin temeline tevhid, inancı yerleştirilmiştir. Fetanın yaşayışı nebevî sünnetin ta kendisidir. Ve fetanın yaşayışı nebevî sünnetin ta kendisidir. Ve feta bütün müsbet ahlâki vasıflarla donanmış olarak Rabb'inin rızasını kazanmak için her türlü dünyevi bağdan, zevk, arzu ve hevesten uzaklaşan kimsedir. Fütüvvetnâmelerdeki “fütüvvet ağacı”, onların düşünce biçimini en iyi yansıtan motiftir. Bu tasvir şöyledir: “Fütüvvet ağacı biter sıdk u safâdan ve emanet saklamadan ve keremden ve mürüvvetten ve hayâdan. Bu vasfı imandır. Her kim bu vasıfıdan taşra olsa Allah u Teâla

²⁶⁸ Bayram, a.g.e., s.156; Ziya Kazıcı, “*Ahilik*”, TDVİA, İstanbul-1988, c.I, s.541

²⁶⁹ Gündüz, a.g.m., s.484; Kazıcı, a.g.m., s.541

²⁷⁰ Horata, a.g.m., s.530

²⁷¹ Bayram, a.g.m., s.133,138,149

ondan bîzâr olur (hoşnut olmaz). Ol ağacın özü Allah yoluna ihsan kılmaktır, budakları edebdir hayâdır ve kökü tevhidir ve tehlildir ve yemişi marifettir, evliya sohbetidir ve ol ağacın suyu rahmetdir ve rahmet ile su verilir ve kudretten ol su evliya gönül tahtına akar, ol ağacı yiğidin gönül tahtında biter. Budakları yücelir nur ile Celâle erişir.”²⁷² Teşkilata girecek kimse öncelikle bu kitaplarda yer alan dini ve ahlaki emirlere uymak zorundadır. Fütüvvetnâmelere göre teşkilat mensuplarında bulunması gereken vasıflar vefâ, doğruluk, emniyet, cömertlik, tevazu, ihvana nasihat, onları doğru yola sevk etme, affedici olma ve tövbedir. Şarap içme, zina, yalan, gıybet gibi davranışlar ise ahilerin kaçınılmalarının, hatta meslekten atılmayı gerektiren davranışlardır.²⁷³ Burgâzi bu şartları şöylece sıralar: Cömert olmak, namazını kazaya koymamak, daima kılmak, haya sahibi olmak, terk-i dünya olmak, helal kesb etmek, ilim sahibi olmak, beyler kapısına varmamak.”²⁷⁴ Fütüvvetnâmeler XIII. yüzyılın Anadolu'sunda Türkçe yazılmıştır. Bunun sebebinin Burgâzi Fütüvvetnâmesinde şöyle dile getirmektedir: “ Bilmemekten bilmek yiğrekdür, anıniçün Türk dilince yazdum, okumaya gençez (genez=kolay) ola...Bu Rum ili kavmi Türk dilini bilürler, biz dahı Türk dilince beyân kılduk.” Fütüvvetnâmeler incelendiğinde ve niçin yazıldıkları araştırıldığında, ahiliğe intisab edenlerin bilgilerini arttırmak ve okuyanların anlamalarını sağlamak maksadıyla yazıldığı söylenebilir. Bu eserler hem insanımızın düşünce yapısını, hem de yüzyıllar içinde Türkçenin geçirdiği süreci görebilmemiz açısından kültür tarihi için önemli bir kaynaktır.²⁷⁵

Ünlü seyyah İbn Batuta Anadolu seyahati sırasında pek çok ahi zaviye ve tekkesine rastladığını ve buralarda çok iyi ağırlandığını, hatta zaviyelerdeki ahilerin gelen yolcuları ağırlama hususunda birbirleriyle tartıştıklarını eserinde kaydetmiş ve şunları söylemiştir: “Ahiler Anadolu'ya yerleşmiş bulunan Türkmenlerin yaşadıkları her yerde, şehir, kasaba ve köylerde bulunmaktadır. Memleketlerine gelen yabancıları karşılama, onlarla ilgilenme, yiyeceklerini, içeceklerini, yatacaklarını sağlama, ihtiyaçlarını giderme, onları uğursuz ve edepsizlerin elinden kurtarma şu veya bu sebeple bu yaramazlıklara katılanları yeryüzünden temizleme gibi konularda bunların eş ve örneklerine dünyanın hiçbir yerinde rastlamak mümkün değildir.”²⁷⁶

Ahi Evren ile aşağı yukarı aynı dönemde, hatta aynı coğrafyada Kırşehir'de yaşayan ve Anadolu'nun pek çok yerinde zaviyeleri bulunan böyle güçlü bir teşkilattan ve öğretilerinden Âşık Paşa'nın habersiz olması mümkün değildir. Her iki manevi önderin de hayatları incelendiğinde, Anadolu'nun siyasi ve sosyal yapısı düşünüldüğünde ortak noktalarının olduğu görülmekte ve Anadolu'nun kargaşa döneminde her ikisinin de aynı gâye etrafında birleştikleri görülmektedir.

Dolayısıyla bu bölümümüzde Garibnâme'de ahiliğin ve fütüvvetin izlerine ve ahilik teşkilatının ahlâk ve ilkelerinin Âşık Paşa tarafından nasıl ele aldığına yer vermeye çalıştık.

B) GARİBNÂME'DE AHİLİK

Garibnâme'nin beşinci bölümünün sekizinci kıssasında, vefâ bulunması ve hayır dua alınması gereken beş kapının bulunduğunu, bunlarında sırasıyla “ana baba”, “usta”, “ahi”, “şeyh” ve “Allah” kapısı ve katı olduğunu şu beyitlerde belirtir²⁷⁷:

²⁷² M. Saffet Sarıkaya, “Osmanlı Devletinin İlk Asırlarında Toplumun dini Yapısına Ahilik Açısından Bir Bakış Denemesi”, **Osmanlı**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, c.4, s.394-395

²⁷³ Kazıcı, a.g.m., s.541

²⁷⁴ Sarıkaya, a.g.m., s.396

²⁷⁵ Şeker, Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı, s.37-39. Âşık Paşa'nın Garinâmeyi niçin Türkçe yazdığını açıklarken hem insanların anlaması hem de Türkçenin unutulmaması olduğunu söylemiştir. Fütüvvetnâmelrin Türkçe yazılış sebepleriyle karşılaştırınca ardaki benzerlik görülebilmektedir.

²⁷⁶ Şeker, Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması, s.114

²⁷⁷ Ahmet Günşen, “Garib-nâme'de Ahilik İzleri”, **I. Ah-i Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu**, 12-13 Ekim 2004, Kırşehir, G.Ü. Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi-Yayın Nu:2, c:1, s.501

Dünyada biş kapu vardır iy safâ
Her birine cân-ıla kılıgıl vefâ

Her kim ol biş kapudan alkış ala
Şeksüzün andan Çalap ondan hoşnûd ola

İşid imdi ata-y-ıla ana-durur
Biri üstâdun değil mi ne-durur

Biri ahı birisi şeyh kapusu
Olsa gerek her birinün tapusu

Biri hûd Hazret-durur bellü beyân
Biş kapu bunlar-durur bilgil ‘ayân²⁷⁸

Ol tamam oldu bu kez üstâda gel
Cehd kıl anun dahı alkışın al

Kim Çalap hoşnûd ola her dem sana
Rahmet ola yoldaşun önden sona

N’idüp üstâd alkışın sen alasin
Hem Çalap hoşnudlığını bulasin

Eydeyüm kıldan kıla dinler-isen
Dinleyüp söz ma’nisin anlar-ısan

Hidmet it üstâduna sen kul gibi
Şöyle kim ol bay sen yohsul gibi²⁷⁹

Âşık Paşa vefâ gösterilecek kişiler arasında anne ve babadan sonra usta, ahi ve hocayı sayması onların toplum içindeki önemini göstermesi açısından önemlidir. Ahilikte de hocaya büyük önem atfedilmiş bir kişinin ustası ve hocası yani bir öğreticisi olmadan doğru ve düzgün bir iş yapamayacağı söylenmiştir. Ahi Evren’in şeyhi Kirmani ilgili anlatılan bir hikâyede şeyh; yeni yapılan bir kuyuyu çok beğenmiş onu yapan ustadan bu sanatı kimden öğrendiğini sormuş, usta da sanatını kimseden öğrenmediğini, kendi kendine san’atı icad ettiğini söyleyince hemen kuyuyu doldurtmuştur. Sebebi kendisine sorulduğunda da; “Bir usta mesleğini, o mesleğin ustasından öğrenmemiş ise yani intisabı yoksa meydana getirdiği eserde kudsiyyet ve haysiyet olmaz”²⁸⁰ demiştir. Burada bir öğreticiden sadece kuru kuru bilgi alınmadığı hususuna dikkat çekilmiştir. Aynı zamanda iş ahlâkı ve işin kutsallığının onu işleyenin edebinde sanat eğitiminde ve ahilikte önem arz ettiğini görüyoruz. Ahi Evren her san’at kolunun bir piri, peygamberin mesleği olduğunu vurgulayarak san’atın kutsallığını topluma ve sanatkârları telkine ve sanata rağbet uyandırmaya çalışmıştır.²⁸¹ Burada da Âşık Paşa usta ve ahi duasının kabul olacağını Allah kapısından önce zikretmesi onun da bu mesleklere kutsallık atfettiğini göstermektedir.

²⁷⁸ Aşık Paşa, a.g.e., c.I/2, s.641

²⁷⁹ Aşık Paşa, a.g.e., c.I/2, s.643-645

²⁸⁰ Bayram, a.g.e. s.149-150

²⁸¹ Bayram, a.g.e. s.149

Ol dahı bitdi bu kezzel ahıya
Kullıg it ihlâs-ıla kılma riyâ

Ber kuşan ol kapuda sen er gibi
Güç götürgil sabr idüp şol yir gibi

Mâlunı ter it yüzün döndürmegil
Geleni hôş dut kuru döndürmegil

Hak yolında dogru dırgıl sınımadın
Yolı göster yolsuza kaypınmadın

Toprak eyle yüzünü yol ehline
Olmasun kim dutasın kibr ü kine

Kim ahı her dem sana alkış kıla
Hem dahı senden Çalap hoşnûd ola²⁸²

Bu beyitlerde bir ahi reisine nasıl hizmet edileceği hakkında bilgi verilmektedir. Sabır , riyadan uzak, samimiyetle hizmet edilmesi ve cömert, geleni hoş tutup eli boş göndermemek, hak yolunda doğru olmak ve günah işlememek, yolunu şaşırana da üşenmeden yol göstermek, misafir karşısında toprak gibi mütevazı olmak, kibir ve kinden uzak durmak gibi ahiliğin prensiplerine uyararak, çırak ahi reisinden hayır duasını alır.

Fütüvvetnâmeler’de ahide bulunması ve bulunmaması gereken özellikler formüle edilerek verilmiştir. Örnek olarak, ahinin üç şeyi açık üç şeyi kapalı olmalıdır.

Açık olanlar

- 1-Eli açık olmalı yani cömert olmalı
- 2-Kapısı açık olmalı, yani konuk sever olmalı
- 3-Sofrası açık olmalı, yani ikramı herkese açık olmalı

Kapalı olanlar

- 1-Gözü kapalı olmalı, kimseye kötü bakmamalı ve kimsenin ayıbını görmemeli
- 2-Beli kapalı olmalı, kimsenin ırzına namusuna, haysiyet ve şerefine göz dikmemeli
- 3-Dili kapalı olmalı, yani kimseye kötü söz söylememeli²⁸³

Bu bilgilerden hareketle Âşık Paşa fütüvvetnâmelerdeki ilkelere yer vermesi dolayısı ile onun eserinin de bir fütüvvetnâme özelliği gösterdiği söylenebilir.

Kol dahı menzil-durur her bir işe
Nik ü bed her san’at u her cünbişe

Her hüner kim eldedür koldan gider
İlla çün vardı ele bir gör n’ider

İşlenür ellerde ol iş ad-ıla
Ögrenür şâkird anı üstâd-ıla

²⁸² Aşık Paşa, a.g.e., c.I/2, s.647

²⁸³ Çakmak, a.g.m., s.251

Zira kim her bir işün üstâdı var
Elde anun dâdı var istâdı var²⁸⁴

Bu beyitlerde çırağın el becerisini kazanmayı ustasından öğrendiği ve onun işinden ustasının kim olduğunun anlaşıldığı dile getirilmiştir.

Âşık Paşa, Garib-nâme'nin onuncu bölüm altıncı kıssasında müslümanların on çeşit dostunun olduğunu, bunlarla dünyada rahat ve emniyet içinde yaşayacaklarını ve bu sebeple âhirette affedilecekleri ve düşmanlarının zelil olacağı anlatılmaktadır. Bu dostlar sırasıyla Allah, Hz. Muhammed, imamlar, evliya, ulema, şeyh, hak yolunda yoldaş olan arkadaş, ana ve ata, usta ve âdil sultandır. Burada dokuzuncu dost olarak usta zikredilmiştir. Aynı zamanda ustanın özellikleri ve meziyetleri anlatılmıştır. Usta, sanatını ve gelirin orman misali satmakla tükenmeyen bir bilgi ve görgü hazinesine sahip olan bir dosttur. Onun verdiği bilgiler doğrultusunda hareket edilirse sanatla kazancını sağlar. Bu sanat eskimediği gibi aşınıp kırılmaz. Bolluk ve bereket getiren ustanın çırağından tek istediği bir şey vardır; o da öğrencisinin bir sanat ve hüner sahibi olmasıdır.²⁸⁵

Gel bu kez dokuzuncu dostun şerhine
Anlagıl bir kendü kimdir şerhi ne

Şerhi birle ol dahı gelsün dile
Kim bilesin bu işi kıldan kıla

Ol şol üstâdun-durur kim pîşesin
Ögredüp gösterdi kesbün bîşesin

Anun-ıçun bîşe dirler pîşeye
Kim bu pîşe benzer olur bîşeye

Ya'ni kim satup dükenmez bîşeler
Halk içinde şuna benzer pîşeler

Nitekim bîşe tükenmez satuban
Hem tükenmez pîşe kazanç katuban

Çünkim ol üstâd anı virdi sana
Pes ki dostundur senün önden sona

O sebebden bir kesek etmez halâl
Kazanursan kim sana gelmez melâl

Her ne san'at kim cihânda işlenür
Anı halk üstâd elinden öğrenür

San'at âletdür bu dünyâ halkına
İrgürür halkı bu dünya kesbine

Key sebeddür kesb ele getürmege
Halk içinde hõş tenâum sürmege

²⁸⁴ Aşık Paşa, a.g.e., c.I/2, s.647

²⁸⁵ Günşen, a.g.m., s.504

Halk anunla dünya kesbi idinür
Ol ne eskir aşınuban ne sınır

Âdemi anun-ıla dirlik sürer
Yir içer ü yir başar u gün görür

Uşbu berket kamu üstâdun-durur
Pes senün bir dostun üstadun-durur

Her ne san’atda ki varsan ög anı
Hak sever üstâdı her dem ögeni

Her kimün kim üstadu yok
Halk içinde dâdı yok istâdı yok

Himmeti üstâdun ol şakird ile
Şunu ister bir hüner issi ola

Uşbu dostlık halk içinde kanda var
Dostun oldur kim bu dostlık onda var²⁸⁶

Garib-nâme’nin onuncu bölümünün beşinci kıssasında, Hz. Peygamber’in şehri olduğunu söylediği ilmin kapısı durumundaki Hz. Ali’nin ağzından ilmin maldan daha üstün olduğu anlatılırken Ahilik terimi olan “feta” ve fütüvvet” kavramlarına da yer vermiştir.²⁸⁷

Ol kişi sordı bu kez kim yâ Fetâ
Bu ‘ilim maldan nite yigdür nite

Ol fütüvvet ulusu eytdi yine
Tanug eydem bu ‘ilim yigligine

‘ilimi gökden viribidi ol Celil
İssini ilti göge oldı delil

Mâlum aslı yir-durur yirden biter
Kim anı sevdiyse bu yirde yiter

Pes ‘ilim yigdür bu maldan mutlakâ
Mâl girü kor şahsı ‘ilm iltür Hak’a²⁸⁸

Garib-nâme’de ahiliğin önemli ilkelerinden olan cömertliğe (sehâvet) de yer verilmiştir.

Dünyada bu mâl u ni’met hoş olur
İlla şol vakt kim sehâvet iş olur

Kankı bayda kim sehâvet olmaya
Yarın anda hiç şefâ’at bulmaya

²⁸⁶ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/2, s.797-801

²⁸⁷ Günşen, a.g.m., s.505-506

²⁸⁸ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/2, s.761-763

Yohsa her kimse kim adı bay olur
Bî-sehâvet bellü bilün vây olur

Kankı bayda kim sehâvet olmadı
Şöyle bil kim ol cihâna gelmedi²⁸⁹

Niçe güç yitdükçe sen dervîşlere
Kıludur ihsân u bahşış bunlara

Mal u mülk ü ni'met elündey-iken
Yi yidür bahşayış eyle anı sen

Yohsa bir gün alalar senden anı
Yiyeler anmayalar hergiz seni

Çün ölesin malunı ayruğ ala
Yidür ü ayruğ-ıçun dartma belâ

Kişi oldur kim anun ihsâni var
Ol kıla ihsan kim anun cânı var²⁹⁰

Yine ahiliğin ilkelerinden olan ve dervişlikte de önemli olan “kanaat sahibi” olmaya Garibnâme’de de yer verilmiştir. Bir ahi cömertlikle misafire , insanlara ikramda bulunurken aynı zamanda var olanla da yetinmesini bilecektir.

Mal azına kim kâni’ olur-ısa
Tanrıya her dem şükür kılur-ısa

Tanrı anun yanudın uçmak vire
Hiç gümansız ol kişi Hakka ire²⁹¹

Dünyelige kâni olmak kan-durur
Zira kim yarıçısı Rahman-durur²⁹²

İy Hudâya doğru yoldan ırmagıl
Ol kanâ’atdan bizi ayırmagıl²⁹³

Eytdi dervişlik benüm fahrum-durur
Kim murâdı padişahdan umdurur

Ulu hilatdur bu dervişlik ere
Kâni olursa şuna kim Hak vire

Çün kanâ’at dervişe hemrâh ola
Gözde derviş ü gönülde şâh ola

²⁸⁹ Âşık Paşa,a.g.e., c.II/2, s.665

²⁹⁰ Âşık Paşa,a.g.e., c.II/2, s.909

²⁹¹ Âşık Paşa,a.g.e., c.I/1, s.189

²⁹² Âşık Paşa,a.g.e., c.I/1, s.191

²⁹³ Âşık Paşa,a.g.e., c.I/1, s.193

Pes kanâ't dervişün key yarıdur
Yüzün ol yur dervişün ol arıdur

Çünkü dervişle kanâ't iş degül
Ol kâra yohsul-durur derviş degül²⁹⁴

Burada görülmektedir ki esnafın eğitilmesinde ahlaki, tasavvufi öğelere de yer verilmiş, böylece kazancını elde etmede nefsinin terbiye ederek kazanç elde etmede hırsla kapılmaması gerektiği hususunda üzerinde önemle durulmuştur. Bu da ahilğin tasavvufi iç içe olduğunu bize göstermektedir.

Âşık Paşa, pek çok beytinde ahilğin prensipleri arasında da yer alan hiç kimse ile ayrılığa düşmemeye, zengin ve fakir herkesle iyi geçinmeye, ilahi ilimleri öğrenmeye, insanın ilmiyle amel etmesinin gerektiğine, yoksa bu bilgilerin bir yararının olmayacağına, marifet ve ehliyet sahibi olunması gerektiğine kibir, kin, günah işleme, inkâr, iki yüzlülük, cimrilik, hile, öfke, cehalet, hasetlik, küfür, aldatma, hile, gazab, hevâ, fitne, nifak gibi kötü hasletlerin nefsin askerleri olduğunu ve bunlardan uzak durup nefse esir olunmaması gerektiğine yer vermiştir.²⁹⁵

İkilik eyleme hiç kimse-y-ile
Hoş dirigil yohsul-ıla bay-ıla²⁹⁶

Tanrı 'ilmin hoş durur örgense çok
Dutmasa öğrenmegün aşısı yok²⁹⁷

Dünyada gün varsa sende ehliyet
Dünyada dün varsa sende cehliyet²⁹⁸

Var-durur nefsin dahı leşkerleri
Eydeyüm kim kimdür ol leşkeri

Kibr ü kine fışk u inkâr u riyâ
Nefs ile bunlar diler' aklı sıya

Buhl u zerk u haşm u cehl ü hem hased
Dün ü gün nefse kılur bunlar meded

Hem küfür hem mekr ü hilet hem gazab
Nefse bunlar yâr olubdur rûz u şeb

Hem hevâ hem fi'l ü fitne hem nifâk
Berkidüpdür nefs-ile key ittifâk

Uşbulardur nefse iş ü yâr-ısa
Bunlara benzer dahı ne var-ısa²⁹⁹

²⁹⁴ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/2, s.667

²⁹⁵ Günşen, a.g.m., s.508-509

²⁹⁶ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1, s.151

²⁹⁷ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1, s.1169

²⁹⁸ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1, s.205

²⁹⁹ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1, s.217

Ahilikte birbirini tamamlar mahiyette ahlak, âdap eğitimi ile meslek eğitimi bir arada verilmekteydi. Ahlâk ve âdap eğitimi ahi zaviyelerinde, meslek eğitimi ise atölye ve dükkân gibi işyerlerinde verilmekteydi. Usta, çırak ve kalfasını mesleki eğitimini en iyi vermenin yanı sıra ahlâki yönden de onları iyi yetiştirmek zorundaydı. Bu terbiyeyi meslekte belli bir seviyeye gelen çırak ve kalfa için düzenlenen “şed kuşanma töreni”nde ustanın şu öğüdü dikkate değerdir:

“Ey oğul evvela harama bakma, yalan söyleme, haram yeme, haram giyme, haram içme, kanaatkâr ol, dünya malına tamah etme, yanlış ölçme, eksik tartma. Hukuk kesbettiğin pîrlere çeşm-i hakâretle nazar etme. Uluların önünden gitme. Sabırlı ol. Komadığın yere el uzatma. Emanete hıyanet etme. Kuvvetli ve üstün durumda iken affetmesini bil ve kendin muhtaç iken başkalarına verecek kadar cömert ol...”³⁰⁰

Garibnâmeye bakıldığında içerdiği konular açısından toplumu iyiye, güzele, huzura sevk edecek öğütlere yer vermesi ve edep, ahlâk konularını işlemesi açısından bir fütüvvetnâme özelliği arz etmektedir.

Âşık Paşa ve Ahi Evren’in yaşadığı döneme bakıldığında manevî önderlerin genel itibarıyla hemen hemen aynı konuların üzerinde durdukları görülmektedir. Bunda o dönemin siyasi ve sosyal kargaşasının etkisinin rol oynadığı söylenebilir.

---

³⁰⁰ Günşen, a.g.m. s. 509

IV) GARİB-NÂME'DE İKTİSÂDÎ HAYAT

Önceki bölümde Garib-nâme'deki ahîlikten bahsetmiştik. Âhîlik düşüncesinin bulunduğu yerde elbetteki bir iktisâdî hayata rastlanılacaktır.

Yerleşik hayata geçen Kırgızların ziraatle ilgilendikleri ve üzüm, karpuz, bezelye, bakla gibi yiyecekler yetiştirdikleri Çin kaynaklarından öğrenilmektedir. Ayrıca hayvancılıkla da uğraşmışlardır. Özellikle de at yetiştiriciliğinde önemli yol kat etmişlerdir.³⁰¹

Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen Türkler alışkanlıklarını ve mesleklerini buralara da taşımışlar ve devam ettirmişlerdir. İbn Batuta'nın seyahatnamesinde bunu görebilmekteyiz. Seyahatnameden Anadolu'daki iktisadi hayat, ticari, sanayi, tarım, hayvancılık ve ulaşım hakkındaki bilgilere ulaşabilmekteyiz.³⁰²

A-GARİB-NÂME'DE TİCARET VE MADENCİLİK

Uygurlar, kuzey-batıdaki “demir” ve “çelik” kervanlarının yollarını da ele geçirdikleri, Türklerin Anadolu'ya gelmeden önce iktisadi hayatta önemli rol oynadıklarını kaynaklardan görebilmekteyiz. Kırgızlar 840 Orta Asyasında bol demir cevherlerine sahiplerdi. İran, Arap, Tibet ülkelerine Karluk Türklerinin oturdukları yerlerden demir çelik gönderiyor ve buna karşılık da türlü mallar alıyorlardı. Bu sebeple, kuzeye giden ticaret kervan yolları Kırgızların kontrolü altında bulunuyordu.

Bir ünlü Çin elçisi, Uygurlar hakkındaki görüşlerini şöyle özetlemektedir:

*“Şehirde, (yani Beş Balığ'da) pek çok evler, kuleler ve bahçeler vardır. Uygurlar zekî, doğru karakterli ve namuslu insanlardır. Altın, gümüş, bakır ve demirden yapılan eşya yapımı ile vazo ve çanak ve çömlek yapımında , onların gösterdikleri mükemmel ve fevkalâdelik, Allah tarafından âdeta yalnızca onlara verilmiş bir vergidir.”*³⁰³

İbn Batuta'nın Seyahatnâmesinden XIV. yüzyılda Anadolu'da madencilik iş kolunun bulunduğu ve Erzincan'da bakır, Gümüşhâne'de gümüş madenlerinin olduğu ve bunların ticaretinin yapıldığı, madenlerin işlenerek çeşitli kapların imal edildiği, bakırdan şamdanlar, gümüşten vazo ve maşrapalar yapıldığı öğrenilmektedir.³⁰⁴

Bu bilgilerden, Türkler'in maden özellikle demir, altın, gümüş işlemeciliği ve ticaretine çok önceleri vâkıf oldukları anlaşılmaktadır ki izleri Âşık Paşa'ya kadar ulaşmıştır.

Âşık Paşa, Garibnâme isimli eserinde, dünyada Allah'ın sayısız varlık yarattığını söyleyerek bunları dokuz başlık altında toplamış ve ilk olarak madenlere değinmiştir. Madenlerin topraktan elde edildiğini madenî olmayan toprağın faydasız olduğu; madenlerin yıldızlar kadar değerli olduğunu bunlardan altının güneş ve gümüşün ay olarak kurulan pazarlar açısından önemli bir yeri olduğunu işlerin bunlarla görüldüğünü şu beyitlerde dile getirmiştir:

Birisi ma'din-durur ol kenz-i hâk
Anun-ıçun oldu cümle kân zi-hâk

Cümle cevher ma'dini andan gelür
Aslına bak bir anun kandan gelür

Kân-ı ma'din kim bu yir altundadır
Bellü bilün yir anunla zindedür

³⁰¹ Ögel, DBTKGÇ, s.202-204

³⁰² Şeker, Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı, s.164-175

³⁰³ Ögel, DBTKGÇ, s.188

³⁰⁴ Şeker, Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı, s.171-172

Kankı toprakta ki cevher olmadı
Oldur ol kim hiç hâsıl gelmedi

Cevherün aslı kevâkibden-durur
Ol kevâkib cân u cevher ten durur

Bu mâ'din sırrıdır yıldızlarun
Göredur her dem anı hod gözlerün

Görsene altun güneşdür akça ay
Bâzar içinde yorır yıl on iki ay

Bâzarun ayı günü bunlar-durur
Bunlarunla halk işin güçin görür

Halk içinde olmasa altun gümüş
Zulmet içre gark olaydı her bir iş

Altun akçadur cihânı gösteren
Halkı yokluluk zulmetinden kurtaran³⁰⁵

Âşık Paşa, sekizinci bölümün yedinci kıssasını madenlere ayırmıştır. Madenin işlenerek sekiz muameleden geçerek elde edildiğini, eğer ki bu aşamalardan geçmezse padişah tuğrasına lâyük olamayacağından bahseder. Cevherin oluşabilmesi için maden ocağına ihtiyacı vardır. Binlerce yıldan beri maden ocakları kazılarak madenler işlenir. Madenin işlemesi sanat ister, oluşan sanat yıllar içinde ustadan ustaya intikal eder. Böylece insanlar cevheri işlemeyi öğrenerek XIII. ve XIV. yüzyıla kadar ulaşmıştır. Buradan hareketle toplum içinde meslek olarak maden işlemeciliğinin önemli bir yer tuttuğunu söyleyebiliriz.

Bildiler her metâ' kandan gelür
Kankı cevher kankı ma'dinden gelür

Buldılar her türlü cevher kânını
Bildiler n'itmek gerek erkânını

Geldi ol erkân-ıla cevher ele
San'at oldı düşdi elden ele

Niçe bin yıldur ki ol san'at yörir
Kazılır ma'dinler ü cevher erir

Açılır ol gizlü genç olur'ayân
Ma'din eydürler ana bellü beyân³⁰⁶

Âşık Paşa, maden işlemeciliğinde sekizinci bölümün yedinci kıssasına bu şekilde bir giriş yaptıktan sonra, maden işlemeciliğın gümüş örneğini vererek gümüşün curufdan

³⁰⁵ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/1, s.351-353

³⁰⁶ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/1, s.183-185

ayrılarak hükümdar tuğrası olabilmesi için izlenen sekiz muameleyi³⁰⁷ bize şu şekilde anlatmaktadır:

İlla ol kân kim bilir anda gümüş
Dinle anun hikmeti niçe-y-miŝ

Ne sebeble ol curufdan ayrılır
Darb-ı şâhi dutmaga lâyıık olur

Tâ kim anda yazıla bir şâh adı
Hem Muhammed adı hem Allah adı

Hâsıl olur ol sekiz nesne-y-ile
Dinle bir eydeyüm kim ne-y-ile

Çün bilesin her bir işün adını
Anlayasın sen bu ma'ni dadını

Evvel ana destır-ı sultan gerek
Eyde şol yirde bana bir kan gerek

Hükm ide hâkim koya vü mâl vire
Andan nesne yiyemez ü içemez

Yirde ol ma'din kalur şöyle batâl
Kendüzinden kendü hod çıkmak muhâl

Halk dahı çün hükm yokdur açamaz
Ol curufdan çevheri hiç seçemez³⁰⁸

Âşık Paşa, maden ocağının açılması ve işlenmesi için ilk olarak sultanın izni ve emri gerektiğini söylemiştir. Padişah ücretini ödeyerek işleri yönetecek birini bu iş ile görevlendirdikten sonra, o maden ocağı açılarak hizmete girecektir. İşte o zaman halkın menfaati gerçekleşecektir. Buradan Garibnâme'nin yazıldığı dönemde maden işletmeciliğinin nasıl yapıldığını da öğrenmekteyiz. Maden işletmeciliğinde ilk olarak devlet başkanının izni olması gerekmektedir.

Anı bes evvel hükümdür işleden
Ol ikinci iş bu kez bilgil neden

Ana ikinci bu kez üstâd ola
Kim elinde dâd u hem üstâd ola

N'eylemek n'itmek gerekdür bile ol
Kim bu yir altında cevher bula ol

İş bilendür başa ilten her işi
Çünkü bilmez n'eyleye bilmez kişi

³⁰⁷ Burada padişah tuğrasının nasıl yapıldığı hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Tabii bu konuda Âşık Paşa'nın bilgi sahibi olması da dikkate değer.

³⁰⁸ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/1, s.187

Çün kifâyet ola anunla bile
Lâcerem n'itmek gerekdür ol bile

Anlaya her kanda cevher var-ısa
Cevherün aslın bile ister-ise

Halk içinde ol ola cevher-şinâs
Ana sora her işi gevher-şinâs

Ma'dinün hem kedhudâsı ol ola
Tagda şol yir ka'rı ana yol ola³⁰⁹

Maden çıkarmada ikinci olarak işin ehli maden çıkarmaktan anlayan bir usta gerekmektedir. Burada bir başka meslek grubuna daha rastlamaktayız; onlar da madenciler. Buradan XIII. ve XIV. yüzyılda madencilik yapıldığını hatta Anadolu'da maden çıkartıldığını söyleyebiliriz. Çünkü Âşık Paşa madencilige ayrıntılı olarak yer vermiş sanki kendisinde bu işle uğraşmış gibi eserinde detaylı bilgiler vermiştir.

Çünki bildün ma'dinün üstâdını
Anladun cevher-şinâsun adını

Ne gerek üstâda bilgil bu kezin
Kim gide tag altına azın azın

Ana bir muhkem külüng olmak gerek
Anı ol üstad ele almak gerek

Kim anunla toprag u taş ahtara
Gizlü genci uşbu halka göstere

Eyle bil yir ka'rı zindan-durur
Cevher ol zindanda bir sultan-durur

Niçe yıl mahbus olupdı anda ol
Hiç kimesne açımadı ana yol

Urludur zindanda bir muhkem kilid
Bu külüng anun dilidür key işid

Ger külüng olmasa anı kim aç
Taşı toprap taş içinden kim geçe

Çünkim üstâdun külüngi olmaya
Tag içinde cevhere yol bulmaya³¹⁰

Âşık Paşa bundan sonra madenin çıkartılabilmesi için ustada bulunması gereken âletleri de sıralamaya eklemiş üçüncü olarak yeraltındaki cevherin yer üstüne çıkartılabilmesi için ustanın bir kazmaya sahip olması gerkliliğinden bahsetmiştir.

³⁰⁹ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/1, s.189

³¹⁰ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/1, s.189-191

Çünkim ol üçinci n'eymiş anladun
Ger külüng olmsaza olmaz dinledün

İmdi gel dördinçisin gör bir i yâr
Anda dahı bir işitgil kim ne var

Ol bu cevherdür ki yir altında ol
Dün gün oldur istenen ma'dinde ol

Bunça renc ü rüzigâr eltdükleri
Ya'ni bulmakdur murâd ol cevheri

Cevheri yok yirde ma'din ıslamaz
Kimse anda gelüben iş başlamaz

Maksud ol cevher-durur ansuz ne iş
Irgad işlep anı ister yay u kış

Topraga cevher düşüpdür renk renk
Taglar altından çıkar ol teng teng

İlla cevher rengi yirde bir degül
Kankı renkde olsa ol olur kabul

Yidi dürlü renk içinde cevheri
Göricek anlar bilür ol cevheri

Rengine bakmaz ana cevher gerek
Cevheri anlamaga key er gerek³¹¹

Dördüncü şart madendir. Cevhere sahip olabilmek için madenin bulunması şarttır. Madenin çıkartılabilmesi için işçilerin çalıştırıldığını ve çıkartılan madenin çeşitli renklerde olduğunu, dağlar altından yavaş yavaş ve yük yük çıkarıldığını Âşık Paşa'dan öğrenmekteyiz.

Cevher oldı bu kez ana bir küre
Eyler üstâdı ki cevher sızura

Cevheri hem ol küreye toldurur
Oldur anı işe getren ol-durur

Pes bişinci âleti şol küredür
Kim bu cevher toprağın ol diredur

Oldur anı cem'iden bir yirde hoş
Kim bu cevher anun içre ola cûş

Kaynaya anda çurufdan ayrıla

³¹¹ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/1, s.193

Gide toprak adı gümüş ad ola

Heft rengin döker anda ol gümüş
Gitdi müşkil ma'lum oldu ol güm iş

Ger bu gevher düşmeye ol küreye
Halk içinde akça niçe üreye³¹²

Madenin çuruf kısmı yani moloz kısmından temizlenerek gümüş adındaki madenin ortaya çıkması için ocağa ihtiyaç vardır. Ocağa giren maden artık yedi renkte değildir. Onun tek bir rengi vardır. Madenin ocağa girmesiyle akça elde edilmiştir. Altıncı şart ise ocakta bulunan ateştir.

İlla topragdan gümüşi ayıran
Oddur anı kendü hâinden ıran

Pes ana altıncı âlet od-ı mış
Cevhere od olmasa olmaz gümüş

Ger yimezse toprak ol od zahmını
Hiç kabûl itmez kimesne hükmini

Oddur anı kıduruban kaynadan
Kaynadup yirli yirinde oynadan

Od arıdur âhir anun özini
Kim iner ol yire sürür yüzini

Oddur anı döndüren hâlden hâle
Oddur anı gezdüren ilden ile

Tâ düşinçe oda ol toprak-ı da
Belki hayvân otladı bir-tâg-ı dı

Od dahı hod n'eylese eyler ana
İlla hikmet var dahı eydem sana

Ana kurşun koymayınca erimez
Kimseye ol kendü gencin virimez

Gümüşi kurşundur andan indüren
Ayırup topragdan adın döndüren

Ana yâ kurşun gerek yâ mürdeseng
Yohsa kaynar kaskatı olur hemçü seng

Pes yidinçi âleti kurşun imiş
Ansuz ayrılmaz çurûfdan ol gümüş

³¹² Âşık Paşa, a.g.e., c.II/1, s.193

Gümişi ayırtlayan kurşun-durur
Hem eridür hem iner hem indürür

Secdeye indürmeyinçe gümişi
Komaz elinden bu kurşun iy kişi

Gümiş indi topraga urdı yüzün
Çün çurufdan ayrı buldı kendüzün

Bu kez ol kurşundan ayrılmak diler
Ayrıluban külli pâk olmak diler

Bir yine kaynar sızar kaldan geçer
Ya'ni külli kil u hem kaldan geçer

Bu kez ol sâfi gümiş oldu tamâm
Bellü bildi anı cümle hâs u âm³¹³

Madenin saf gümüş haline gelmesi için bir incelik ise yedinci şartta belirtilmiştir. Bu da topraktan ayırarak gümüşü ortaya çıkartan kurşun veya kurşun oksiddir.

Sâfılık çün kim ana bayık olur
Darb-ı şâhi dutmaga lâyıık olur

Pes yazılır üstine sultan adı
Mustafâ vü Hâlık u Rahmân adı

Allah adı çünkim ana nakş olur
Pes bu âlem halkına ol bahş olur

Sikke birle akça olur ol gümiş
Âletün sekzinçisi ol darb imiş

Ağlayanlar anı görse avınur
Ol geliçek kaygulular sevinür

Ol kime gelse ana izzet gelür
Ummaduk yirden biter ni'met gelür

Giderür halkdan zamâne şerrini
Halk içinde artug eyler ferini

Toyar andan aç u yalın tonanur
Her ne kim ol dir-ise halk inanur³¹⁴

Madeni gümüş haline getirmenin en son sekizinci yolu ise onun temizlendikten ve padişah ismini taşımaya layık hale geldikten sonra darb edilmesidir. Biz burada bir Hükümdar

³¹³ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/1, s.195-197

³¹⁴ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/1, s.185-199

tuğrasında nelerin bulunduğunu öğrenmekteyiz. Tuğrada Hükümdarın ismi, Allah ve Peygamberin adı bulunmaktadır. Gümüş bu işlemlerden geçerek sikke ile artık akçe olmuştur. Kemal Yavuz makalesinde burada artık para fikrinin ortaya çıktığını söylemiştir.³¹⁵ Ayrıca burada akçenin o toplum içinde ne ifade ettiğini de öğrenmekteyiz. Akçeyle insanlar isteklerine kavuşurlar ekonomik açıdan güç kazanırlar, aç onunla doyar, çıplak onunla giyinir ve ona sahip olanın toplum içinde sözü geçer. Burada Âşık Paşa o günün toplumu içinde yaşayan insanların akçenin gücüne inandıklarını bizzat kendisi söylemiştir. Böylelikle toplum da paraya ne kadar değer verildiği açıkça anlaşılmaktadır. Âşık Paşa bu bölümde günlük hayattan örnekler vererek bölümün diğer beyitlerinde de tasavvuf hayatı, Allah inancı ile ilgili ibret çıkarmak, kıssadan hisse vermek istemiştir.

Âşık Paşa bir beyitinde de toplum içinde karşılaşılan bir olumsuzluğu şu şekilde belirtmiştir:

İki yüzlü olduğuyçun adı kalp
Altına bakır katıldı oldu kalp³¹⁶

Âşık Paşa, burada kalbin özelliklerinden bahsederken iyilik ve kötülük açısından iki yüzlü olduğunu belirtmek için, örnek olarak altına göre değersiz bir maden olan bakırın karıştırılmasına yer vermiştir. Bu da bize toplum içinde bu tür vakalarla karşılaşılabileceğini göstermektedir.

Âşık Paşa neyin ne ile satın alınacağını belirtirken değerli madenlerin isimlerini de vermektedir:

Ger bahâ virsen gelür cümle ele
İşid imdi eydeyüm kim ne-y-ile

Dünyada üç nesne var-durur
Kamu nesneye bahâ bunlar-durur

Bunlarınla bulunur ne istese
Bunlarınla alınur her bir nesne

Ol bahâ altun, gümüş ü pul-durur
Dünyâda ni'met bulara kul-durur

İlla kimse kim diler gevher ala
N'eylesün kim pul-ıla gelmez ele

Satusı pulun sogandur yâ tere
Pul kaçan lâyıq olısar gevhere

Akça virse çok nesene bulunur
Dünya içre dürlü nimet alınur

Akça dahı gevhere lâyıq degül
Zira gevher akçayı kılmaz kabûl

Gevhere altun gerek lâyıq ola
Kim anı almaklığa bayık ola

³¹⁵ Yavuz, "Âşık Paşa'da Ticaret Fikri", s.118

³¹⁶ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1, s.221

Gevheri bir taş içinde dikeler
Altını ol gevher üzere dökeler

Altunun a' dadına yokdur karar
Bî-hisâb u bî-dirîg u bî-şümâr

Gevher altun bahâ şol dem olur
Kim güher altun içinde ornılır

Yâ terâzûya koyalar gevheri
Darta altun birle anı müşteri

Tâ ki kendü kıymetini almaya
Niçe altun verürsen gelmeye

Satusı böyle-durur ol gevherün
Anlayasın var-ısa hod cevherün³¹⁷

Bu beyitlerde Âşık Paşa, dünyada bütün eşyaların değerini karşılayan üç şeyin bulunduğunu eşyaları satın alırken bu üç şeye ihtiyaç duyulduğunu bunların ise altın, gümüş ve para olduğunu ve bütün nimetlerin bunlarla satın alındığı için köle gibi olduklarını söylemiştir. Soğan ve terenin ancak para yani pul ile, Gümüş para ile çeşitli nimetler alınabileceğini, inci alınamayacağını, ancak altın ile incinin alınabileceğini belirtmiştir. Bu beyitler de o günün toplumu içinde altın, gümüş (akçe), para(pul) gibi üç çeşit para kullanıldığını ve alışverişlerde eşyaların değerine göre bunlarla alışveriş yapıldığını görmekteyiz. Kemal Yavuz ise, eşyaya göre para denkliğinin, Âşık Paşa'da önde gelen bir husus olduğunu, parada ve eşyada asaleti ortaya çıkardığını söylemiştir.³¹⁸

Altın ve gümüşün madenden elde edildiği, kazancın bunlardan sağlandığı ve sağ elle geldiği şöyle belirtilmiştir:

Maksud ol ma'din dimekte ne-y-imiş
Ya'ni ma'dinden biter altun gümüş

Bağlayupdur ol senün sağ yanunı
Hazrete varmaga komaz cânunı

Zira sağ eldür cihanda kesb eli
Sağ eliyle işler olur kesb eri³¹⁹

İnci ve altının değerinden bahseden beyitlerde incinin altınla işlendiği ve incinin leğene konularak altının üzerine dökülerek değerli bir cevher elde edildiğini görmekteyiz. Ayrıca bir başka beyitte sedef ve inciye yer verilmiş buradan da toplum hayatı içinde sedef, inci, altın ve gümüş işlemeciliğinin yaygın olduğunu ve bunları yapan ustaların bulunduğunu söyleyebiliriz.

Dür sadefde didiler âhûda nâf
Gönül erenlerdedür câhilde lâî³²⁰

³¹⁷ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1, s.301-305

³¹⁸ Yavuz, a.g.m., s.119

³¹⁹ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/2, s.711

³²⁰ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1, s.427

Kim sadefde dürr olur yağmur suyu
Şundan eyler Pâdişâh ol lü'lüyi³²¹

Gemicilikten bahsettiği beyitlerinde Âşık Paşa denizde incilerin bulunduğundan söz ediyor. Buradan denizin de bir kazanç yeri olduğunu söyleyebiliriz.

Ol denizde niçe dürr ola nihân
Hiç kimesne vermeye andan nişân³²²

(O denizde kimsenin bilip nişanın vermediği sayısız gizlenmiş inci de vardır.)

Beyitlerde teraziden bahsetmesi tartı aleti olarak hem altını tartan hassas terazilerin, hem de diğer eşyaları da tartabilen terazilerin olduğunu görebilmekteyiz. Son beyitte asil insanların inciyi kullandıklarını görmekteyiz. Burada altın ve gümüşe sık sık yer verilmesi, o dönemin toplumunda ekonomik gücün nasıl olduğu ve ticari hayatta alışverişlerin ne ile yapıldığı hakkında fikir vermektedir. Kanaatimizce canlı bir ticari hayat ve gittikçe yükselen bir ekonomik güçle karşılaşmaktayız.

Bu beyitleri takib eden diğer beyitlerde paranın değersiz geçici değere sahip olduğunu vücudumuzda paranın yerini tutanın dil olduğunu, dil ile ancak dünya elde edileceğini, çünkü onunla pek az şey anlatılabileceğini dil ile maksada ulaşılamayacağını söylemiştir.³²³ Buradan da ekonomik hayat içinde paranın itibar görmediğini söyleyebiliriz.

Bir bahçenin yapılmasını anlattığı hikayede mimarların yaptıkları işin karşılığı olarak altın ve akçe aldıklarını hatta bunları peşin aldıklarını görmekteyiz. Ayrıca dönem içinde meslek grubu olarak mimarlarında olduğunu görmekteyiz.

Niçe mi'mar ol gün anda geldiler
Niçe altun akça pişin aldılar³²⁴

Âşık Paşa bir başka maden olarak demire de yer vermiş kılıç, süngü, gem, bıçak, balta, orak, tırpan, nal, mih demirden yapıldığını şu şekilde beyitinde yer vermiştir:

Mum gibi gör niçe eyler demüri
Kim olur bin dürlü nesne her biri³²⁵

Âşık Paşa, birinci bölümün sekizinci kıssasında bir milletin birlik olmasından bahsederken kanaatimizce, birlik evinin taş, demir ve ağacın bir araya gelmesinden oluştuğunda Türklerin ocağının sönmeyeceğini ve yurdunun kolaylıkla korunulabileceği, karanlık yerlerin aydınlanacağını belirtmeye çalışmış olabilir.

İkilik mihnet-durur bellü bilün
Göçün andan birlik evine gelün

Şol nesne kim şöyle katı taş-durur
Taş u hem demür ü hem ağaç-durur³²⁶

³²¹ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1, s.435

³²² Âşık Paşa, a.g.e., c.II/1, s.283

³²³ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1, s.305

³²⁴ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1, s.323

³²⁵ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/2, s.855

Çin'den alışveriş yapıldığını ve çeşitli kokular alındığı hakkında şu beyit bize fikir vermektedir:

Ne gerekdür ol Hitayistan sana
Ger dilersen müşk-i hâlis gel bana³²⁷

B- TARIM

Türkler her ne kadar göçebe bir toplum olarak tanınsalar da ziraatle de uğraşmışlardır. Özellikle de bazı ürünlerin yetiştiriciliğinde isimleri anılır olmuş ve bitkiler günlük kültürlerinde önemli bir yer almıştır.

Bir önceki bölümde de bahsettiğimiz Turfan ve Beş Balığ'ı 981 ile 984 tarihleri arasında ziyaret eden Çin elçisi, ovadan geçen bir nehrin mecrasının değiştirildiğini ve açılan kanallar ile, bahçeler ve tarlaların sulandığını da görmüş, bu sularla büyük değirmenler işletildiğinden ve ovada her türlü hububat yetiştirildiğinden bahsetmiştir.³²⁸

İbn Batuta Seyahatnâmesinden, Denizli'de pamuğun, Kastamonu'da kestane ve cevizin, Sinop'ta incir ve üzümün, şekerpare kayısının en iyi cinsinin hem Antalya'da hem de Konya'da mevcut olduğunu ve pirinç tarımının yapıldığı, erik, elma, kayısı ve şeftâli gibi meyvelerin kurutulduğunu öğrenmekteyiz. İznik ziyaretinde üzüm yetiştiriciliği ile ilgili şu bilgiyi vermektedir:

“Orada hâsıl olan ‘izarı nâm üzümün başka mahalde nazîrini görmedim. Nihâyet derecede tatlı olup, cürmü büyük, rengi saf ve kabuğu incedir. Her dânedede bir çekirdeği bulunurdu.”

Yine üzüm yetiştiriciliği ile ilgili olarak Göynük ziyaretinde gördüklerini şöyle aktarmaktadır: İbn Batuta, “Bu belde de ağaç ve üzüm asması olmayıp, yalnız za'feran” ziraatinin yapıldığını belirtmiştir.³²⁹ Bu bilgilerden XIII ve XIV. yüzyıl Anadolu'sunda üzümün önemli bir yeri olduğu görülmektedir ki Âşık Paşa'nın eserinde de üzüm yetiştiriciliği ile ilgili bilgilere rastlamaktayız.

1-ÜZÜM

Arap, Acem, Türk, Ermeni'nin ayrı dillerde üzüm istemeleriyle çıkan anlaşmazlığı anlatan kıssadan toplum içinde üzüm yetiştiriciliğinin Âşık Paşa'nın şu beyitinden anlamaktayız:

Rengi ayruk üzümün birdür suyu
Çün şarab oldu kamu birdür huyı³³⁰

Üzümün farklı farklı olmasından bahsetmesinde çeşitli üzüm türlerinin Anadolu'da yetiştirildiğini söyleyebiliriz. Hatta şarab üreticiliğinin yapıldığı da söylenebilir.

Bir şerbet içeceğinin olduğunu şu mısralardan görebiliriz:

Hoş hüdâyi meclis anda kurulup
Hem safâdan bâdiyeler urulup

Toptolu ol bâdiye şerbet-durur
Kim içerse cânına rahmet durur

³²⁶ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1, s.129

³²⁷ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/2, s.557

³²⁸ Ögel, DBTKGÇ, s.203

³²⁹ Şeker, Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı, s.172-173

³³⁰ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1, s.147

Işk-durur ol meclisün hem sâkisi
Eydimezem dile gelmez bâkisi³³¹

Rahmani ve şeytani meclisten bahsettiği bu mısralarda misal olarak şerbete yer vermesi toplum içinde bir şerbet kültürünün varlığını bize göstermekte, ayrıca meclislerde konuklara sunulan bir içecek olduğunu ve özel şerbet dağıtıcılarının bulunduğunu görmekteyiz. Bu izleri diğer bölümlerdeki beyitlerde de görülecektir:

Ol delüldür kim bu ‘ilmi geçürür
Şerbet eyler cümle halka içürür³³²

Bir başka mısrada da bağcılığın önemli bir yeri tuttuğu anlaşılmaktadır:

Birisinden tâze olur deşt ü bâğ
Biter anun hâsılinda bal u yağ³³³

Buradan bağların ovalarda yetiştirildiğini ve bağlar sayesinde bal ve yağ elde edildiğini görmekteyiz.

Bir başka beyitte ise bağların ve bahçelerin nasıl sulandığı, buğdayın öğütülmesinde de suyun kullanıldığı anlatılmaktadır.

Nitekim dolap bağlar şuarur
Alup ırmaktan suyu bağa virür³³⁴

Ögidir buğdayı bağlar suvarur
Çeşmeler olur u halka su virür³³⁵

Bahaeddin Ögel, üzüm ve bağcılığın Türklerin erken çağlardan beri tanıdıkları bir kültür olduğunu haber vermektedir.³³⁶

2-ŞEKERKAMIŞI

Bir başka beyitte ise şekerkamışından şeker üretildiğini görmekteyiz:

Her ki burya kamısına renc yiye
Sanmasun kim andan ol şeker yiye³³⁷

3-İÇECEKLER

Cenneteki içeceklerden bahsettiği şu mısralarda Anadolu’da XIII. ve XIV. yüzyıllarda tanınan ve içilen içeceklerin, su bal, süt, helâl olan şarap (üzüm suyu) olduğunu görebilmekteyiz:

Biri sudur biri sütdür biri bal
Birisi hamr u velâkin hoş halâl³³⁸

Anda bir ırmak sütdür bunda’ilm

³³¹ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1, s.181

³³² Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1, s.565

³³³ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1, s.377

³³⁴ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/1, s.487

³³⁵ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/2, s.855

³³⁶ Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-1991, c.2, s.325

³³⁷ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1, s.441

³³⁸ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1, s.479

Ol biri kim anda baldur bunda hilm³³⁹

Ol sût ırmagın eyitdüm ‘ilm-idi
Ol biri kim bal-durur ol hilm-idi³⁴⁰

4-MEYVE AĞAÇLARI

Şu mısralarda da bahçelerde çeşit çeşit meyve ağaçları ve yemişler yetiştirildiğini belirtmektedir:

Dürlü yemiş dikdiler ol bağçada
Niçe eydem vasfını gelmez ada³⁴¹

5-BAKLA, ACUR, SARIMSAK, MERCİMEK, SOĞAN, ARPA, BUĞDAY

Üzümden başka bakla, acur, sarımsak, mercimek, soğan, arpa ve buğday yetiştiriciliğinin yapıldığını şu mısralardan öğrenmekteyiz:

Bitdi bakla sinhiyâr çün kıldı nâz
Sarmusak hem mercüme ü hem piyâz³⁴²

Ol nebâtdan maksudum nedür diyem
Arpa buğdaydur kim eydürsin yiyem

Pes nebâton yigregi bunlar-durur
Anun-ıçun halk anı anbar urur

Her ne kim anbar urursan dünyede
Perdedür Hak’tan yanunda iy dede³⁴³

Beyitlerden arpa ve buğdayın ambarda saklandığını ve halk için önemli yiyecekler olduğunu söyleyebiliriz. Hatta halkın gelir kaynağı olduğu için arpa ve buğdayın üstünlüğünün buradan geldiğini hatta bu yüzden de ambarda saklandığı da söylenebilir.

Ayrıca Âşık Paşa dokuzuncu bölümün dördüncü kıssasında buğdayın değirmende un hâline getirilmesine ayrı bir bölüm ayırmıştır. Değirmenin yapısını çark, iğ, taş, su, taş, oluk, buğday, sepet, çakıldak gibi dokuz nesneden meydana geldiğine ayrıntılı olarak yer vermiştir. Buradaki beyitlerden buğdaydan çörekler yapıldığını da öğrenmekteyiz.

Halk degirmen diyüp ad eydür ana
Dinle uşbu hikmeti batgıl tana

Gördüm anı kim dokuz nesne tamâm
Düzilüpdür bilür anı hâs u âm

Biri perdür biri igdür biri taş
Biri sudur birisi şol yir ü taş

Biri olukdur ki şu andan iner

³³⁹ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1, s.481

³⁴⁰ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1, s.485

³⁴¹ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1, s.323

³⁴² Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1, s.523

³⁴³ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/2, s.711

Ol inicek bu degirmeni hi döner

Biri buğdaydur sepetdür hem biri
Öginince ol-durur buğday yiri

Hem çakıldakdur biri hi çaldırar
Ol-durur bu bugdayı her dem sürer

Uş bu tokuz nesne kim bir adı var
Şol degirmen didüğün oldur i yâr

Bu tokuzdan ger biri eksük ola
İşlemeye ayrugı bâtlı kala

Perdür âhir hem döner hem döndürür
İğ-durug kâyim durur hem göndürür

Perdür âhir çevrinen çevrindüren
Şu önince hem dönen hem döndüren

Per eger dönmezse taş niçe döner
Pes bilün kim olmasa olmaz bu per

İğ eger togru dürüst durmaz-ısa
Başı üzre taşı götürmez-ise

Kendüzinden taş mu'allak durımaz
Birbirine yapışur hiç yorımaz

Bunlar oldı bu kezin taş olmadı
Ayrugından hiç hâsıl gelmedi

Taş-durur kim dün ü gündüz yügürtür
Ol yügürdükçe bu buğday öginür

Biri döner biri yokdur kim dura
Buğdayı un eyleyüp niçe süre

Ol döner taş döndüginçe dün ü gün
Bütün iner buğday andan olur un

Taş dahı oldı bu kez yokdur suyu
Kim-durur kim deprede bu kamuyu

Hod degirmende bu şudur iş viren
Dek duranı depredüp cünbüş viren

Bir oluk hâcet bu kez kim şu ine
Togru per üzre ine kim per döne

Ger oluk olmaz-ısa su dağılır
Un öginmez kamusı bâtil kalur

Kamusı oldu bu kez buğday gerek
Un ola her dem bişe ıssı çörek

Buğday olmazsa bular gelmez işe
Buğday için geldi cümle cünbüşe

Buğday oldu bir sepet hâcet bu kez
Kim ine bu buğday andan az az

Ger sepet olmazsa buğday durmaya
Key sebebdür ol sepet bu bugdaya

Kamusıyla ger çakıldak olmaya
Buğday az az dökilüben gelmeye

Dürlü dürlü oynayuban büken ol
Buğdayı endâzesinden dökten ol³⁴⁴

6-CEVİZ

Beşinci bölümün birinci kıssasında “gökler Allah’ın azametinde ancak asılı bir ceviz gibidir” hadisini açıklar, cevizin yapısının ayrıntılı olarak anlatıldığını görmekteyiz. Bu da bize ceviz yetiştiriciliği yapıldığını göstermektedir. Ayrıca burada cevizin yağına da değinilmiştir.

İşid imdi niçedür ol kaz dahı
Dut mukâbil ‘âleme ilmin ohı

Koz dahı biş kat durur ‘âlem gibi
Anun-ıçun benzer ana tertibi

Dinle imdi her birinün adını
Kim bilesin uşbu sözün dadını

Bir kat ol gök kap-durur hemçün nebât
Kim anun varlığına yokdur sebât

Bir kat andan içerüki katı kap
Cism-i hayvandur olur hem ol harâb

Bir kat ol lüb kim kozun cânıdur ol
Şöyle bil kim cism-i insânıdur ol

Bir kat ol yagdur ki lübbün cânıdur
Ol melekdür kim bular rûhânıdur³⁴⁵

Aşağıdaki mısralardan da cevizin yağının aydınlatma da kullanıldığını söyleyebiliriz:

³⁴⁴ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/1, s.415

³⁴⁵ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/2, s.539

Cân içidür ‘akl u cân içinde yag
Pâdişah ‘ışk-durur anda çırâg

Yağ içinde gizlenür ol nûr ki var
Şol muhabbedür kim ol Allah sever³⁴⁶

7-TOPRAĞIN İŞLENMESİ

Bir başka beyitte de toprağın nasıl işlendiğini çiftçinin mahsulü alınca neler yaptığını da öğrenmekteyiz:

Çifti koşup tohumını saçmak gerek
Çün ekin oldı bugün biçmek gerek

Malı işletmek ü başarmak gerek
Götürüp ilden ile varmak gerek

Ger ‘imâret olmaz-ısa mülk dakı
Hâsılı bitmez ü olmaz revnakı

Hem başarmak gerek rûz u davar
Çâre yok kanda ise kaygısı var

Hâs u ‘âm u beg ü kul yohsul u bay
Gark olupdur bu işe yıl on iki ay³⁴⁷

Âşık Paşa çiftçinin mahsulü alınca satmak için il il dolaştığını ve bey, yoksul, köle,zengin toplumun içinde pek çok grubun toprak işlemekle uğraştığını da söylemektedir. Ayrıca bir başka beyitte de ekinin orak ile biçildiğini anlamaktayız:

Çün ulaldı özini gördi yüce
Dogradı orag anı uçdan uca³⁴⁸

C-HAYVANCILIK

Türkler de at her dönemde önemini korumuştur. Ögel, eski Türk hayatının tek kanunu, disiplin ve düzeni olduğunu söylemiştir. Uygurlarda at yetiştiriciliğinin önemli bir yeri vardır. Bir hükümdarın ailesi ayrı ayrı at sürülerine sahiplerdir. At yetiştiriciliği o kadar ileri gitmiş ki ayrı renk ve cinslerde at yetiştiriciliği yapmışlar, hükümdarın prens ve hatunlarının ayrı renklerde atları sahip olduklarını görmekteyiz.

İbn Batuta da Anadolu’yu seyahati esnasında binek hayvanı olarak at kullandıklarından bahsetmiştir.

Atın eskiden beri önemini koruması tarihi kaynaklarda görüldüğü gibi Âşık Paşa’nın Garibnâme’inde yer vermesi at kültürünün Anadolu’da da devam ettiğinin bir göstergesidir. Böylece, o günün toplumu içinde atın ne ifade ettiğini öğrenebilmekteyiz:

Geh geyür ü geh biner hoş atlara (güzel atlara biner)
Geh bakar şol sevgülü sûretlere³⁴⁹

³⁴⁶ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/2, s.543

³⁴⁷ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/2, s.601

³⁴⁸ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/2, s.919

³⁴⁹ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1, s.167

At bine vü ton geye devlet süre
Yiri duta mülk ala çok mal dire³⁵⁰

Güzel atlara binmenin hoş elbiseler giymek, mal, mülk edinmekle birlikte zikredilmesi Anadolu'da da zengin olanların bu atlara sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu hasletler gençlik (yiğidin) döneminin özellikleri arasında sayılmaktadır.

Birisi hayvan-durur merkeb için
Gör niçe rahat virür ol dün ü gün³⁵¹

Bu beyitten de bir binek hayvanının kullanıldığını bir başka beyitte de binek hayvanı olarak atın zikredildiğini görmekteyiz:

Ol gice sabr eyleyüp katlandılar
İrte oldı durdılar atlandılar³⁵²

Bir başka beyitte de hayvanların yük taşıdıklarını ve değnek vurularak yolları kat ettiklerine işaret edilmiştir:

Zira kim hayvân ağaç zahmı-y-la
Yük götürüben gider ilden ile³⁵³

Zîra hayvân sürilür ağaç-ıla
Sürmeyinçe yörimez doğru yola³⁵⁴

Bu beyitlerde kanaatimizce çobanlığa atıfta yapılmaktadır.

Hayvanların halka kazanç sağlamada yardımcı oldukları, kimisinin at gibi binek hayvanı olarak kullanıldığı, bir başkasının et olarak insanların beslenmesinde kullanıldığı kimisinin boynuzuyla yerleri söktüğü kimisinin ise ilden ile yük taşıdığı dile getirilmiştir.

Hem üçinci cinsi halkun ol-durur
Dürlü ni'met dünyaya ol tokdurur

Hem bu halkun rızıkına oldur sebep
Anı şol tertîbde komış ol çalab

Kimisi atdur kim ol binmek-içün
Kimisi etdür kim yol yinmek-içün

Kimisi boynı-yla yirler söker
Kimisi ilden ile yükler çeker³⁵⁵

Âşık Paşa atın halk arasında değerini bir çok beyitte göstermektedir:

Geldi sürdi her birisi nevbetin

³⁵⁰ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1, s.257

³⁵¹ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1, s.273

³⁵² Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1, s.321

³⁵³ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1, s.451

³⁵⁴ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1, s.525

³⁵⁵ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/1, s.357

Çok segirtti uşbu meydanda atın

Kendüde gizlü hüner hiç komadı
Ol hünerle dünyada çıktı adı³⁵⁶

Âşık Paşa burada dünyaya bir çok insan geldiğini, at koşturarak yeteneklerini ortaya koyduklarını ve böylelikle bir üne ulaştıklarını ve daha sonrada bu dünyadan ayrıldıklarını söylemektedir. Bu beyitte yer alan, at koşturmanın insanların kâbiliyetlerini gösterdikleri bir alan olarak değerlendirilebilir.

D- ULAŞIM

Hayvancılık konusunda değindiğimiz gibi, atın ulaşımında binek hayvanı olarak önemli bir yeri vardır. Âşık Paşa ulaşımında kullanılan bir diğer bineğin ise denizde uçsuz bucaksız alanın atının gemi olduğunu söylemiş, denizi geçmek için sekiz şeye ihtiyaç olduğundan, geminin çok hızlı bir ulaşım aracı olduğunu yedi günlük bir yolu bir anda aldığından, denizi geçmenin yolunun deniz suyunu gemiye girmemesi, geminin su almaması gerektiğinden ve geminin yapısından bahsetmiştir. Gemide yelken bulunması, havanın rüzgarlı olması, lenger, denizcilikten anlayan yolu bulabilecek olan bir gemicinin (kaptanın) olması gerektiğinden, geminin amacının insana hizmet olduğu ve bunun için var olduğundan yük ve yolcu ile dolması gerektiğinden bahsetmiştir.

Pes bu kez muhkem gemi eylediler
Ya'ni anunla deniz geçmek diler

Geldük imdi ol gemi ahvâlini
Eydelüm bir bir niçeymiş hâlini

Kim denizden geçmek anun niçedür
Dinle imdi kim hikâyet nitedür

Ana elbette sekiz nesne gerek
Şerhi birle eydeyüm gör ne gerek

Olmayınça ol sekiz nesne tamâm
Heft deryâ geçmedi bu hâs u âm

İlk gerek kim ola bir kaynar deniz deniz
Kimse basmaduk ola anda ne iz

Âdemi-zâd anda yormuş olmaya
Ol yanında kimse yir şu bulmaya

Pâdişâhlar almaya ol illeri
Geçmeye çünkim denizden yolları

Ol denizde niçe dürr ol nihân
Hiç kimesne virmeye andan nişân

Çün denizden 'âciz ola âdemi

³⁵⁶ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/1, s.435

Pes ola hâcet zarûretle gemi

Kim anunla dutalar deryâlar
Ola meydân ol deniz sahrâları

Ol gemi key mu'teber muhkem ola
Yidi günlük yol ana bir dem ola

Ok atarsan yitmeye yügrisine
Şöyle gide dün ü gündüz işine

Gemi gire ol denizde yügüre
Kim ne mülke 'azm iderse irgüre

İlla deniz gemiye hiç girmeye
Deniz ana yol vire ol virmeye

Bu deniz geçmegün oldur âleti
Şol hisâbsuz yazınun oldur atı

Çün gemi oldı bu kez yilken gerek
Kim ola aslı anun muhkem direk

Yilken anunla ola kâyi-makâm
Şol havâdan yili ala ol müdâm

Bu geminün perr ü bâlı ol ola
Kanad açdukça havâdan yil ala

Şu yüzinde gemi anunla yörir
Gemiye gensüz bilün yilken sürir

Bes gemi ol yilken ile yol alur
Yilken olmazsa gemi yoldan kalur

Yilken oldı yil gerek bu kez ana
Durmaz ayruk ol gemi çün yil öne

Bu gemiler cümle mevkûfdur yile
Yil-durur ilten anı ilden ile

İlden ile gemi ilten yil-durur
Şu yüzinde gemiyi ol yil sürer

Yil eger olmaz-ısa yormaz gemi
İrişimez maksuda bu âdemi

Yile degmeşdür Çalap'dan ol hüner
Şu yüzinde gemiyi ol yil sürer

Pes yil olmazsa gemi yoldan kalur
Gerçi kim köyi dahı ursa alur

Yil dahı oldı bu kez lenger gerek
Ya'ni yügrürken anı egler gerek

Uşanur yohsa kenarda bu gemi
Garka varur anda cümle âdemi

Suya dökülür anda ne halk var-ısa
Gark olur ger yâr u ger agyâr-ısa

Lenger anı dutmayıncak kim dutar
Güci ana kimsenün anda yiter

Pes bu lengerdür gemiyi egleyen
Gerçi Allah'dur belâdan bekleyen

Kamusı oldı bu kez üstâdı yok
Sanki aşdur tuzı yokdur dadı yok

Pes gerek elbette bir üstâd ana
Kim gemiçi eyde bu halk ad ana

Bu denizde ol bile n'itmek gerek
Kankı şehre kaçarı gitmek gerek

Yir yüzün dutmış ola düpdüz deniz
Bilmeye hiç kimse anda yol u iz

Ol gemiçi şol denizde yol bula
Kaçarı gitmek gerekdür ol bile

Gide dün gün ol denizde ozmadın
Çıka ne mülke gerekse azmadın

Hem geminün kethudâsı ol ola
Şol deniz dün gündüz ana yol ola

Çün gemiçi oldı bu kez bu gemi
Nişe gelür tolma-ısa âdemi

Âdemiçündür bu tertîb kamusı
Kim bularun sınımaya anda nâmusı

Yohsa olur âdemi anda hcîl
Gark olup cümle olur hor u zelîl

Bu gemi eylenmenün maksûdı ne
Şol kim ire âdemi maksûdına

Pes gemiler âdemi tolmak gerek
Yolına andan revân olmk gerek

Uş dirildi geldi cümle hâs u âm
Âdemi toldı gemi oldı tamâm³⁵⁷

Geminin özelliklerinden bahsettiği bu mısralarında Âşık Paşa yolcu ve yükü gemide bulunması gereken sekiz özelliği tamamlar. Daha sonraki mısralarında gemilerde taşınan yüklerin diğer ülkelerde alışveriş yapılmak amacıyla taşındığını ve böylelikle para kazanıldığını gemiciliğinin bir amacının da kazanç sağlamak olduğunu belirtmiştir. Biz buradan XIII. ve XIV. yüzyıl Anadolu'sunda gemiciliğe önem verildiğini, gemicilikten önemli bir gelir elde edildiğini anlayabiliriz.

Yavuz, Âşık Paşa'nın gemilerin ticaret için yapılması gerektiği tâ Sultan Orhan devrinde işaret ettiğini ve Osmanlı Devletinin o dönem içinde deniz kıyısında az bir yere sahip olmasına rağmen Âşık Paşa'nın bir bilgin olarak buna işaret ettiğini ve devlet için önemli bir hedef gösterdiğini söylemiştir.³⁵⁸

Âdemi oldı bu kez yokdur metâ'
Bî-metâ'anda niçündür bu şudâ

Bu metâ' ilden ile varsa gerek
Halk birbirine alup virse gerek

Ger metâ'ı olmaz-ısa kişün
Ol gemide revnakı yok işün

Yâ metâ'iltür bu ilden ol ile
Yâ varur kim anda bir nesne ala

Çün metâ'u nakd u zâdı olmaya
Ol gemiden kimse hîç dad almaya

Pes metâ'u nakd u zâd olmak gerek
Andan ol gemye kişi tolmak gerek

Pes gemiye girmek olmaz bî-sebeb
Böyle tertîb eylemişdür ol Çalab³⁵⁹

Âşık Paşa'nın gemiciliğe bu kadar geniş yer vermesi onun gemi yapımı gördüğünü, gemiyle seyahat ettiğini söylememize imkân vermemektedir.

İbn Batuta'nın XIII ve XIV. yüzyılda Anadolu'ya Ceneviz gemisiyle ayak basmasından ve ayrılırken de Sinop limanından gemiyle ayrılması bize Anadolu'da deniz ulaşımı için gerekli ortamın mevcut olduğunu göstermektedir. Yine İbn Batuta'dan kereste ihracatı ve deniz aşırı ülkelere yaş kuru meyve ve sebzelerin deniz ulaşımı ile gönderildiğini

³⁵⁷ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/1, s.283-291

³⁵⁸ Yavuz, a.g.m., s.122

³⁵⁹ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/1, s. 291

öğrenmekteyiz.³⁶⁰ Bu bilgilerden ve Garibnâme'deki gemicilik hakkındaki bilgilerden hareketle deniz ulaşımının Anadolu'da yeni gelişmekte olan bir ulaşım yolu olduğunu söyleyebiliriz.

Kervanların on iki ay boyunca kervansaraylardan geçtiğinden bahsettiği beyitlerde kervansarayların iki kapılı olduğunu öğrenmekteyiz.

Eyle san bir dü der kervansaray
Kâruvân durmaz geçer yıl on iki ay³⁶¹

Dünyanın kervansaray gibi geçici bir konaklama yeri olduğundan bahsettiği beyitlerinde ulaşımda bir konaklama yeri olarak kervansarayların bulunduğunu yine âşık Paşa'nın günlük hayattan örnekler vererek manevi hayatın sırlarını açıklamaya çalıştığını görmekteyiz.

Dünya bir kervanserâdur bî-vefâ
Bu saray nakşî bulardur iy safâ³⁶²

Bu dünyaya bir kervansaray olarak gelen Âşık Paşa, böylece dünyanın gelip geçici olduğunu belirterek, kendisi gibi düşünen çağdaşları ile aynı düşünceleri paylaşmaktadır.³⁶³

---

³⁶⁰ Şeker, Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı, s.175

³⁶¹ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1, s. 457

³⁶² Âşık Paşa, a.g.e., c.II/1, s. 373

³⁶³ Mehmet Şeker, Türkistan'dan Anadolu'ya İnsan, s.60, 91-92

V) GARİBNÂME'DE ÂİLE HAYATI

Türklerde ailenin çok önemli bir yeri vardır. Ögel, “Türk tarihinin kökü ve dinamik çekirdeği Türk aile düzenidir”³⁶⁴ der. İslâmiyet’i kabul etmeden önce eski Türkler’de “oguş” olarak isimlendirilen aile, toplumun en küçük birimidir. Türk toplumunun ve Türk devletinin çekirdeğidir.³⁶⁵Köymen, “Alparslan Zamanında Türk Toplum Hayatı” adlı makalesinde ailenin toplumda budun ve boydan sonra en küçük birim olduğunu söylemiş; Kaşgarlı Mahmud’un eserinin toplumun aile müessesesine dayandığını şüphe ve tereddüde yer bırakmayacak şekilde aydınlatığından bahsetmiş ve şöyle devam etmiştir:”Aile müessesinin dikkati çeken ilk özelliği, sağlamlığıdır. Sonra törelere göre gayet muntazam işleyen aile müessesesi, Türklerin yerleşmiş, köklü bir toplum yapısına sahip olduklarını da göstermektedir. Bu aynı zamanda aile müessesinin muhafazakâr karakterini de gösterir.

Selçuklu devrinde aile müessesesi, bugün olduğu gibi, ana, baba ve çocuklardan meydana gelmektedir. Görünüşe göre, baba sağ bulunduğu müddetçe ailede ayrılma söz konusu değildir. Hatta baba torun sahibi olup da dede durumuna gelse bile, aile bütünlüğü muhafaza edilmektedir.

Daha şimdiden, Türkler’de pederşahî bir aile tipinin hâkim olduğu görülmektedir. Bununla beraber babanın ailedeki hakimiyetini mutlak olarak telakki etmemek gerekir. Âilede ananın da, babaninki kadar olmasa bile, bir nüfuzu vardır.”³⁶⁶

Türklerin İslamiyet’i kabul ettikten sonra, Osmanlılar döneminde de aileye önem verdiklerini görüyoruz. Âşık Paşa eserinde toplumun temel taşı olan âile kavramına da yer vermiştir. XIII ve XIV. yüzyılın toplum yapısını daha net kavrayabilmemiz açısından bu açıklamalar ve Garib-nâme’de yer alan sağlıklı bir ailenin nasıl olacağına dair verilen örnekler, aile arasındaki ilişkiler ve aile içinde bireylerin rolleri oldukça önem taşımaktadır.

A) ÂİLEDE ANNE, BABA, OĞUL, KIZ

Türk âilesi “pederî aile” özelliğine sahiptir.³⁶⁷ Ailenin esas çekirdeği baba, oğul ve torunlardan meydana gelmekte, evlenen kızlar ve onların çocukları ise aileden sayılmamaktaydı. Ancak daha güçlü olabilmeleri için aileler, dedenin idaresi altında toplanmaktaydı. Baba ailenin geçimini sağlamak, korumak, yetişmiş evlatlarını evlendirmekle görevli idi. Oğulu yetiştirme, babanın; kız ise, annenin bir vazifesi idi. Kırgız Türklerine göre de babasız oğul, anasız kız bakımsız sayılırdı.Türkler’de babanın kızına çeyiz yapması bir mükellefiye ve yükümlülük olara görülmekteydi. Nitekim Kaşgarlı Mahmud’a göre, “bir bey kızını çeyizli olarak evlendirmesi için, bir babaya emir veriyordu”. Türkler saygı sunuşuna, anne ve babadan başlıyorlardı. Eski Uygur şiirlerinde saygıdeğer kişileri saymaya başlayan oğullar önce “anam ve babam” diyorlar; ondan sonra da, insanlığa ulu kişilere geçiyorlardı. Türk ailesinin bu özelliklerinin Garib-nâmeye’de yansımış olduğunu görmekteyiz.

Ata³⁶⁸, ana, avrat oğlan kız gelin
Kamusunun sen yisen gerek gamın³⁶⁹

³⁶⁴ Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları II, MEB-İstanbul 1971, s.18

³⁶⁵ Salim Koca, “Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara-2002, c.3,s.15 ; Ögel, DBTKGÇ, s.239; İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**,Ötüken Neşriyat, İstanbul 2003, s.227

³⁶⁶ M. Altay Köymen, “Alp Arslan Zamanı Türk Toplum Hayatı”, Selçuklu Tarih ve Medeniyet Enstitüsü Selçuklu Araştırmaları Dergisi, IV, Ankara-1975, s.16

³⁶⁷ Koca, a.g.m., s.16

³⁶⁸ XI. yüzyıldan sonra gelişmiş ve büyük devlet kurmuş Türkler babaya “ata” demeğe başlamışlardır. Ögel, DBTKGÇ, s.246

Burada bir âilenin hangi bireylerden oluştuğu rahatlıkla görülebilmektedir. Baba, anne, eş, oğlan, kız. Burada aile fertlerinin hiyerarşik bir düzende sayıldığı görülmektedir. Beyite göre herkes birbirinin derdiyle dertlenir.

Ataya vü anaya hürmet gerek
Avrata vü oğlana ni'met gerek

Çün ulaldı ogul evermek gerek
Ağı atlas at katır virmek gerek

Kız boya degdi bu kez eyle çehîz
Elin alup erine ısmarla tîz

Çün ogul kız sağ ola kaygusu var
Sayru olsa hod dahı korkusu var³⁷⁰

Bu beyitlerde, ailenin devamını sağlayacak olan eşlerin görevleri sayılmış, anne, babaların çocuklara karşı ve çocukların anne ve babalarına karşı görevleri zikredilmiştir. Anneye, babaya hürmetten kaçınılmamalı ve evlâda iyi bakılmalıdır. Oğul büyüyünce evlendirilmeli, ipek, ipekli kumaş, at³⁷¹ ve katır hazır edilmeli; kız evlat boylanmaya başladığında ise çeyizi hazırlanmalı ve eşine emânet edilmelidir. Bu cümleden oğlan evlendirilirken eşya olarak ipekli kumaşlar, at ve katır verildiğini, kız da ise çeyiz hazırlandığını o günün toplum özelliği olarak sayabiliriz. Hatta kız evlatların evlendirilmesinde acele edildiğini yine beyitten öğrenmekteyiz. Bir anne babanın dünyadaki en büyük meşgalesi evlatlarıdır. Çocukların hastalıkları ve sağlıkları anne ve babaların en büyük düşünceleridir.

Garib-nâme, anne, babanın duasının alınabilmesi için evladın ebeveynlerine karşı nasıl davranması gerektiği konusunda bilgi verir. Anne baba duasını dua alınacak ilk kapı olarak sayar. Evlatlar anne ve babayı hoş tutmalı, anne baba onlar küçükken nasıl bakıp beslediler ise evlatlarda onlara öyle bakmalıdır. Buradaki beyitlerde de baba için oğulun ne kadar önemli olduğunu görmekteyiz. Bu da bize evin devamlılığını sürdürenin ve babasının işini devam ettirenin erkek evlat olduğu kanaatini uyandırmaktadır.

Geldük evvel ata ana kapusu
Eydeyüm nedür bularun tapusu

Bu ogul kız ataya vü anaya
Farz u vâcibdür kim ikrâm eyleye

Ne ki dirse karsu söz kaytarmaya
Mahkum ola hiç kaşın kantarmaya

Bir zaman ata ana işler-idi
Oğlını vü kızını bisler-idi

Bu kez ogul kız gerek kim işleye

³⁶⁹ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/2, s. 603

³⁷⁰ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/2, s. 603

³⁷¹ Köymen, makalesinde damat tarafının kız istemede, yani evliliğin ilk adımında kız tarafına bir at verildiğini söylemiş ve daha sonrada nikah merasiminde iki taraf arasında attan başka hayvanlar ve para da alınıp verildiğini de belirtmiştir. Köymen, a.g.m., s.21

Atayı vü anayı hoş bisleye

Ataya ogul gerek kim yâr ola
Dogru yolda düzile dildâr ola

Ata gönlin bekleme hiç armadın
Ana gönlin isteye hi durmadın

Ol kişi her dem-be-dem alkış ala
Pes bilün andan Çalap hoşnûd ola³⁷²

Bu görevleri yerine getiren evlat alkış alacak ve Allah da ondan hoşnud olacaktır.

Âşık Paşa ana ve babayı gerçek dost olarak görür, toplum içinde böyle bir dostluğun başka hiçbir yerde görülemeyeceğini söyler. Çünkü onlar evlatlarını çok sevdikleri için hiçbir fedakârlıktan kaçınmamışlar, çocukları uyusun diye gece boyu uyanık kalmışlar, güzel bir hayat sürsün diye hep çocuklarını düşünmüşler, helâl olsun, haram olsun topladıkları bütün serveti evlatlarına bırakmışlar, çocuklarının açlıktan ölmesini, başkalarına muhtaç olmasını istememişler, diğer insanlardan üstün olmasını ve bey olmasını arzu etmişler, mektepte okuyup ilim tahsil edebilmesi için çalışıp kazanmışlardır. Onların isteği oğullarının ve kızlarının büyüüp varlık sahibi olmaları ve gün görmeleridir. Âşık Paşa senin çoğaldığını isteyen kimseleri dost bilmen gerekir demiştir ve böyle bir dostluğun başka hiçbir yerde bulunamayacağını söylemiştir.

Atan anandur senün ol iy safâ
Sen dahı ol dostlara kılğıl vefâ

Hiç gümânsuz dost-durur bunlar sana
Ne emek dartar senünçün görsene

Rahat olmaz senden ötrü gündüzün
Kul karavaş eylemişdür kendüzün

Hem senünçün terk ider uyhusını
Uyımaz dünle uyusun dip seni

Senden ötrü ıssı sovk yir bular
Ya'ni sini hoş dirilsün dir bular

Ger halâl u ger harâm kim cem' ider
Kamusını sana ısmarlar gider

Dün ü gün şoldur sana himmetleri
Kim bilesin sen kamu ni'metleri

Her neye kim sunsan elün irişe
Mâla mülke ni'mete her bir işe

İstemez bunlar sen aç ölesin

³⁷² Âşık Paşa, a.g.e., c.I/2, s. 643

Yâhud uşbu halka muhtâç olasın

İlla isterler senün begligüni
Halk içinde kamudan yigligüni

Ata ana himmeti şoldur bize
Hiç yavuzluk istemez ogla kıza

İlla ister kim ogul kız ulala
Gün göre vü mâl dire vü mülk ala

Kimsene kim himmete şoldur sana
Sen dahı anı sana dost bilsene

Kendü her dem meşgul olur meksebe
Tâ ki sen her dem varasın mektebe

Öğrenesin ada Tanrı ‘ilmini
Hem dutasın dünyayı vü hem dini

Halk içinde uşbu dostluk kimde var
Dostun oldur kim bu dostlık anda var³⁷³

İhtiyarlasa dahi gece gündüz yaz kış çocuklarını düşündüğünü şu beyitlerde dile getirmektedir:

Oturursa durmaga yok tâkatı
Rahatında dünyada çok zahmeti

Cümle a’za kaldı işsen oldu süst
Koptı andan hırs u sığınç oldu cüst

Bulsa-y-ıdı ‘âlemi ol bay-ıdı
Hırsı anun dünyayı yuday-ıdı

Gözi toymaz ‘alemi yudmag-ıla
Tola meger bir avuç toprag-ıla

Tedbirin eydür-isem tanlayasın
Âkil-isen didüğüm anlayasın

Bâg u çift ü şirket ü satu bazâr
Ögi uşşı durmadın anı düzer

Dün ü gün oğlu kıızı endişesi
Yay u kış kaygu yimekdür pîşesi³⁷⁴

³⁷³ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/2, s.795- 797

³⁷⁴ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1, s. 261

B-BABANIN BİR ERKEK EVLÂDA SAHİP OLMASININ ÖNEMİ

Eski Türkler’de baba açısından bir oğla sahip olmak çok önemli idi. Eski Türkler babadan oğula çok şey geçtiğine inanmaktaydılar. Ögel, “ata oğlu ataç doğar” (babanın oğlu babasına benzeyerek doğar” atasözünün çok eski bir tanığı olduğunu söyler. Türkler, “ata orunu, oğulka kalır” (babanın yalnızca yeri değil, şerefi ve onuru da oğluna kalır) diye babalara ve oğullara öğüt veriyorlardı. Türkler’de daha önce belirttiğimiz gibi oğulu yetiştirmek babanın vazifesi idi. Oğullar açısından babaları da önemli idi hatta babasına secde eden, yüküenler bile vardı. Oğlan evlendikten sonra bile babasının izni olmadan babasından ayrılamazdı.³⁷⁵ Göktürklere göre oğul soy ağacının kütüğü; kardeş ise, o ağacın yapraklarıdır. Türkler’de hükümdarlık büyük oğlun hakkı idi; hükümdarlık babadan oğla geçerdi. Eğer oğul küçük veya ehil değilse Kağanın küçük kardeşi tahta otururdu.³⁷⁶ Köymen XI. Yüzyılda Türk aile hayatında baba evlat ilişkisine ve erkek evladın baba için ne ifade ettiğine şöyle yer vermiştir: “Öyle görünüyor ki Türk aile hayatında çocukların babalarına karşı saygı göstermeleri geleneği efsanevi Türk hükümdarı Alp Ertunga (Efrâsiyâb) ya dayanmaktadır. Kaşgarlı Mahmud’a göre , “tigin” kelimesi Türk dilinde köle demektir. Babalarını çok sayan ve büyük tutan Efrâsiyâb’ın oğulları, babalarına söz söyledikleri ve ya bir mektup yazdıkları zaman kendilerini küçük göstermek için “kul şöyle yaptı, kul böyle işledi” derlerdi; gitgide “tigin” kelimesi prenslere ad olarak kaldı... Babası Alp Arslan’ın verdiği altın kesesini almak için oğlu Ayas’ın babasının yanına nasıl diz üstü gittiğini ayrıca görmüştük. Bu baba saygısının Selçuklular zamanında olduğu gibi devam ettiğini açıkça göstermektedir. Böylece erkeğin Ailedeki hâkimiyetinin sınırsız olduğu görülmektedir.”³⁷⁷ Âşık Paşa da eserinde baba oğul kıssalarına epey yer vermiştir. Toplumun özelliklerini anlamamız açısından bu kıssalar önemlidir.

Âşık Paşa birlikten bahsettiği birinci bölümün dokuzuncu kıssasında otuz oğlu olan ve ömrünün sonunda her birine türlü vasiyetlerde bulunan padişahın hikâyesini anlatır.³⁷⁸ Burada birlikten bahsederken bu hikâyeyi anlatması, bir padişahın makamının oğullarına kalacağını göstergesidir ve bu yüzden onların bir arada birlik içinde kalarak ülkelerini yönetmeleri gerektiğini hikâyeden çıkarabiliriz.

Her var olanın vücutla süslenip güzelleştiğini, dört unsurdan dört çeşit oğul ortaya çıktığını ve ölüm elinin onların hayatlarının sonuna ulaşmadığını anlattığı dördüncü bölümün sekizinci kıssasında yiğitlik makamına oturmanın babasının adını daima iyi olarak yâd ettirecek, geride iyi bir oğul bırakmak olduğunu ve bunlardan birinin babasının malından köprü, mescit, mektep, köprü ve yolcular için kervansaray yaptıracak oğlan, diğeri ise nefistir ve böylelikle soy ve soppu dünyada iyi olanın babasının adını yerde koymayacağını söyler. Âşık Paşa, üçüncü oğulun ise sohbetiyle halkı aydınlatan ve kitap değerinde olan kimse olduğunu belirtir. Dördüncü oğul ise âşık Paşa’nın değimi ile çıraların çıralardan, muamların muamlardan yakılmasına benzer bu oğul ise hocanın elinde yetişen ve onun yolunu bozulmadan devam ettiren âlim talebedir. Hoca ölünce onun yerine geçecek kişidir.³⁷⁹ Günlük hayattaki kişileri manevi hayata yansıtan Âşık Paşa’nın kişi olarak yine erkek evladı örnek vermesi erkek evlada verilen değeri göstermektedir:

³⁷⁵ Ögel, DBTKGÇ, s.247

³⁷⁶ Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları II, s.23-24

³⁷⁷ Köymen, a.g.m., s.17

³⁷⁸ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1, s. 135

³⁷⁹ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1, s. 491-495. Bu bölümde hem mektep yaptıran oğlanın önemli olduğuna yer vermesi hem de hocanın vârisi olan âlim evlâdın önemli olduğunu söylemesi aynı zamanda eğitime verilen önemi göstermektedir.

Bu hikâyenin sonuna doğru bir âilede babanın helâl lokma kazanmasının kendisine hayırlı evlatlar verilmesine ve hayatında ve daha sonrasında da bir sıkıntı olmayacağına vesile olacağını Âşık Paşa şöylece dile getirmektedir.

Kimsenün kim hoş halâldur lokması
Hem dahı gitmiş-durur gönli pası

Ger kala ol kişiden bu dörd ogul
Olmaya hiç dirliğinde bî-usûl

Ger haramdan kursa-gı dolmuş-ısa
Andan uşbu dörd ogul kalmış-ısa

Hiç bulardan gelmeye bir hoş kılınç
Kim ana yoldaş olanlar ola renc³⁸⁰

Buradan helâl lokma yemenin bir âile açısından ne kadar önemli olduğunu, iyi niyetli bir babanın soyunun da iyi olacağını neslin bu şekilde devam edeceğini anlamak mümkündür.

C-ÇOCUĞUN YETİŞMESİNDE ÂİLENİN ÖNEMİ

Âşık Paşa Garib-nâme'sinde yetim çocukların ne hâle düştüklerinden de bahsetmiş, yetim çocuğun toplum içindeki yerine de değinmiştir.

Beklesün Allah bu cümle kulları
Kimseye göstermesün ol halleri

Evvel ol bir tuful iken gelür
Eydeyüm anı bir işid kim nedür

Şoldur ol kim ata vü ana öle
Bu ogul kız tıfl-iken öksüz kala

Kimi görse ana karşı yirmüre
Gözlerinden durmadın yaş dormura

Benzi saru saçı yatmış domı kir
Kim söger ü kim buşar u kim kakır

Yalımı alçag u sözi söz degül
Söyleyiçek kimsene kılmaz kabûl

Hiç ana şefkât kılur kimsene yok
Niçe dirsene köynügi vü derdi çok

Hakdan ayruk hismı yokdur dünyada
Ol yetimler hâli budur iy dede

³⁸⁰ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/1, s. 495

Pes bilün kim ol ölümde katı hâl
Kim tıflıkda yetim ola ‘ayâl³⁸¹

Bu beyitlerde Âşık Paşa, anne ve babanın ölümü ile yetim kalan çocuğun insanlar tarafından hor görüldüğünü, anne ve babası olmadığı için bakımsızlıktan benizlerinin sarı, saçlarının taranmamış, elbiselerinin kir pas içinde olduğunu, söylediklerini kimsenin kabul etmediğini, azarlandıklarını bu yüzden gönüllerinin kırık olduğunu, kimsenin onlara şefkât göstermediğini, bu yüzden dünyada Allah’tan başka kimselerinin olmadığını anlatır. Görülmektedir ki Âşık Paşa beyitlerde toplum hayatı içinde ailenin ne kadar önemli olduğunu bir kez daha söyleme gereği duymuştur, bununda toplum içinde gördüğü eğrilikleri yansıtarak mükemmele insân-ı kâmile ulaşma çabası olarak düşünülebilir.

D-YALNIZLIKTAKİ AİLENİN ÖNEMİ

Âşık Paşa, altıncı bölümün yedinci kıssasında dünyada altı türlü cefadan bahseder ve bunlardan birinin de anne, baba, kardeş ve yardan ayrı kalınan gurbetlik olduğunu söyler. Âilesinden kimsesinin olmaması nedeniyle kimse hal ve hatırını sormaz, kalacak, yatacak bir evi, yuvası da yoktur, yoksul düşer hamam ocaklarında yatmak zorunda kalır, bu hal onu üzer ve hasta olur. Âşık Paşa, böyle bir duruma düşmektense ölmenin daha iyi olacağını söyler.

Çün kişi yirden sudan ayru düşe
Andan ol ayru-y-iken sayru düşe

Bulmaya bir yir varuba yatası
Bî-nevâ vü nesnesi yok satası

Döke hasret yaşını irtte gice
Kimse gelüp sormaya hâlün nice

Ne karındaş ne ata ne ana var
Kanda varsa eydeler külhâna var

Vara külhânda yata miskîn olup
İştîyâkdan gözleri kan yaş dolup

Ağlaya külhân içinde zâr u zâr
Eyde kanu işüm evüm kanı yâr

Var mı kimse başımı bağlayası
Ölür-isem üstüme ağlayası

Kanı bu demde gerekdi yâr bana
Bu garîblik hâlin eydeydüm ana

Gurbet içre sayruluk şöyle olur
Kamu bir kez ölse ol bin kez ölür

Sayruluk gurbetde pes Tanrı hakı
Bin kez ölmekden katıdur ol daki³⁸²

³⁸¹ Âşık Paşa, a.g.e., c.I/2, s. 789

³⁸² Âşık Paşa, a.g.e., c.I/2, s. 795

Zeki Kaymaz “Garib-nâme’de Âile ve Âile İçi İlişkiler” adlı mâkalesinde Âşık Paşa’nın bu bölümde geçen “yir-su” kelimesiyle vatanı kastettiğini belirtmektedir.³⁸³ Buradan hareketle Âşık Paşa garibin, gurbette olanın, milletini bir âile, yurdunu ise yuvası, evi gibi görmektedir diyebiliriz.

E- KADININ TOPLUM İÇİNDEKİ ÖNEMİ

Türkler’de hanımın önemli bir yeri vardır. Babadan sonra aileyi anne temsil etmektedir.³⁸⁴Manas destanında kadın, evin kaderinin ve namusunun koruyucusu olarak anlatılır. Türk kadınlarının iffeti hakkında, yabancıların söyledikleri dikkate değerdir. İbn Fadlan, Türk kadınlarının, ne kocalarının ne de yabancı erkeklerin önünde kapanmadıklarını, zinanın ne olduğunu bilmediklerini, zina işlendiği duyulursa , çok ağır bir ölüm olduğunu anlatmaktadır. Marko Polo da “Tatarların kadınları dünyada en şerefli kadınlardır, onlar kocalarını pek severler ve sayarlar. Evlilikte sadakatsizlik onlarca şerefsiz ve aşağılık bir hareket olarak görülür. Öte yandan, erkeklerin kadınlarla münasebetlerindeki arkadaşlığı görmek insanı hayrete düşürür. Bunların arasında, isterse on veya yirmi kadın olsun, bunlarda görülmeye değer bir sükûnet, vakar ve birlik hâkimdir” der. Anadolu’yu gezen bir diğer seyyah olan İbn Batuta da karşılaştığı kendilerine Bâcıyan-ı Rum (Anadolu Bacıları) adı verilen ahîlerin hanımlarını hayranlıkla anlatmıştır.³⁸⁵

Âşık Paşa eserinde özellikle hanımlardaki iffet ve haya konusuna yer vermiştir. Bu önceki paragrafta değindiğimiz Türklerdeki iffet anlayışını teyit eder mahiyettedir.

Kadın toplumu oluşturan bireyleri yetiştiren anne olarak belli özelliklere, vasıflara sahip olması gerekmektedir. Anne olarak ahlâklı olması gerektiğine değinen Âşık Paşa, bir hanımın hayâ duygusuna sâhip olması gerektiğini, utanma duygusunun hanımların süsü olduğunu ve böyle olanların Allah ve Peygamber tarafından sevileceğini belirterek, bunların erkeklerden önce cennete gireceklerini vurgulamıştır. Eğer böyle bir haslete sâhip olmazlarsa, bunların sütü olmayan bir ineğe benzeyeceklerine dikkat çekmiştir.

Şoldur ol kim ‘avrat olsa bî-hayâ
Üni çıksa her gün anun obaya

Bay u yohsul görüben utanmaya
Utanup ol kendü adın sanmaya

Tanrı sevmez bu hulu ‘avratları
Oldur âhir Tanrı’nun âfetleri

Ol kılınç hod kamuya lâyıık degül
Hak anı sevmeklige bayık degül

İlla ol ‘avrat kim anun udı yok
Eyle bil kim bir inekdür südi yok

Pes yaraşur yüz suyu ‘avratlara

³⁸³ Zeki Kaymaz, “Garib-nâme’de Âile ve Âile İçi İlişkiler”, Türk Yurdu, 1994,Ankara, c.14, sayı.87, s.27

³⁸⁴ Ögel, DBTKGÇ, s.247

³⁸⁵ Orhan Şaik Gökyay, **Dedem Korkudun Kitabı**, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Kültür Yayınları, MEB Basımevi-İstanbul-1973 ,s.CCCLXXIV-CCCLXXV; Mehmet Şeker, İbn Batuta’ya Göre Anadolu’nun Sosyal-Kültürel ve İktisâdî Hayatı ile Ahîlik, s.36

Uçmaga ol ‘avrat erden ilk gire

Kankı ‘avrat kim ola yüzi sulu
Gökçek oldur çün ola gökçek hulu

Râzî andan Hak resûl hoşnud ola
‘Âkıbet anun işi mahmûd ola³⁸⁶

Kadının Müslüman Türk toplumunda çok önemli bir yeri olduğuna olan ilgiden anlamak mümkündür. Âşık Paşa'nın bakışında da kadına gösterilen ilgi de, onu temiz ve iffetli olarak görmek arzusu açıkça kendini göstermektedir.

F) ÂİLEDE SOYUN ÖNEMİ

Türkler’de ailenin bütünlüğüne ve bu bütünlüğün bozulmamasına çok dikkat ediyorlardı. Meselâ oğlan evlendikten sonra bile, babasının izni olmadan babasından ayrılmazdı.³⁸⁷ Soylar, kan bağı ile bağlı olan en küçük içtimai birliklerdir. Türkler’de aileler zamanla büyük soylar meydana getirmişlerdir. Uygur devletini kuran Dokuz Oğuzlar, dokuz küçük soydan meydana gelmektedir. Hükümdar aileleri, köklü asil soylardan geliyorlardı. Daha önce de belirttiğimiz gibi Göktürklerle göre, oğul soy ağacının kütüğü; kardeş ise, o ağacın yaprakları gibi görülmekteydi.³⁸⁸ Karahanlı çağında, soyları olmayanların pis ve kötü oldukları, soysuz ve nesilsiz kişilerin ölmesiyle soylarını kesileceği görüşü hakimdi.³⁸⁹

Âşık Paşa ailelerin oluşumunda getirdikleri soyun önemini belirtmek için bu konuya ayrıca beyitlerinde yer vermiştir. Bu eski zamanlardan beri devam eden soy anlayışının XIII ve XIV. yüzyılda da devam ettiğini anlamamız açısından faydalı görmekteyiz

Soyun baba ve dededen miras kaldığına, soy ve sopun güzel bir nimet oluşuna, çocuk için babasının isminin, kendisi için hazine (geçer akçe) olacağına, soyun edep ile olduğu zaman gerçek asalet olacağına, soy sop temizliğinin edeble yoldaş olması gerektiği eğer edep yok ise insanlar arasında adı bilinse de, üstünde bina kurulmuş temelsiz direklere benzeyeceğine değinen Âşık Paşa , babanın arkadaşlarının da, oğlu için miras olduğuna dikkat çekmiştir.

İmdi gel hâsiyeti gör bir yine
Ol dahı ne’ymiş bana bir sor yine

Ol nesebdür kim bu halkda var-durur
Niçeler anun-ıla server-durur

Atadan kalmışdur ol hürmet ana
Kim anı görse kılur hürmet ana

Kanda varsa halk ana ‘izzet kılur
Bay u yohsul kamusı adın bilür

Ata adıdur anun sermâyesi
Dirliğinde nakd u genc ü mâyesi

³⁸⁶ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/2, s. 689

³⁸⁷ Ögel, DBTKGÇ, s.247

³⁸⁸ Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları II, s.23-32

³⁸⁹ Ögel, DBTKGÇ, s.311

Dünyâda bu dirlige yigrek sebeb
Kankıdur şol kim ola asl u neseb

Atadan kalmış ola hurmet ana
Kanda varsa hon ola ni'met ana

Ata dostı ogula mîras olur
Degşürilmez ayrug ola şöyle kılur

Kişiye devlet-durur asl u neseb
İlla şuna kim ola anda edeb

Ol neseb kim bu edebden yârı yok
Bir marazdur kim anun tîmârı yok

Çün neseble bu edeb yoldaş degül
Ulular gönli anı kılmaz kabûl

Halk içinde adı var dek dadı yok
Sakfa benzer kim anun bünyâdı yok³⁹⁰

Bir oğul babasının, atasının adını iyi değerlendirmelidir. İçinde yaşadığı toplumda, atasının bıraktığı ad ve san, oğul için çok değerli bir hazine olarak görülmektedir. Âşık Paşa'nın nesebe nekadar önem verdiğini gösteren ifâdeleri, aynı zamanda Türk toplumunda da soyluluğunda değerli olduğunu anlatmaktadır.

Eserinde aile konusuna genişçe yer vermesi toplumun kültürel kaynaklarını anlamamız açısından önemlidir. Zira Âşık Paşa'nın XIII ve XIV. Yüzyıl Anadolu'su aile anlayışını ve aileyi oluşturan fertleri tanıtırken, aynı zamanda onlara toplumun bakışını da günümüze yansıtmaktadır. Bu yansımada, günümüzde de hâlâ değişmeyen ana, baba'ya bakış ile kadın ve çocukların değeri, Türk kültür hayatında ne kadar köklü bir geleneğe sâhip olduğunu da görmekteyiz.

---

³⁹⁰ Âşık Paşa, a.g.e., c.II/2, s. 657-661

VI) GARİB-NÂME'DE HIZIR DÜŞÜNCESİ

Arapça kaynaklarda hadır (hadr, hıdr) şeklinde yer alan ve Arapça menşeli olduğu kabul edilen kelime Türkç'de Hızır ve Hıdır biçiminde kullanılmaktadır. Hadır “yeşil, yeşilliği çok olan yer” manâsındaki “ahdar” ile eş anlamlıdır. Bu da daha çok lakap ve sıfat olarak kabul edildiğini göstermektedir. Nitekim bazı kaynaklarda Hızır'a bu ismin, kuru yerde oturduğunda altından otların yeşerip dalgalanması, cennet pınarlarından içtiği için bastığı her yerin yeşile bürünmesi sebebiyle verildiği kaydedilmektedir.³⁹¹

Türk inançlarında, Türk destan ve efsanelerinde görüldüğü kadarıyla “Boz Atlı Hızır” inancı eski Türk inançlarından “Boz-atlı yol tengrisi” yâni “yol iyesi” ile izah edilebilir. Bu eski Türk inancı İslâmiyet'in kabulünden sonra “Hızır Nebî” veya “Hızır-İlyas” (Hıdrellez) inancı olarak karşımıza çıkmaktadır. Halk düşüncesinde Hızır'dan beklenen şeyler ise darda kalanlara, sıkıntıda olanlara yardım etmesi, onlara bolluk bereket bahşetmesidir. Türkler'deki atasözleri Hızır düşüncesini en iyi gösteren mahsullerdir:

*Kul daralmayınca Hızır yetişmez.*³⁹²

Türklerde halk arasında onun “âb-ı hayat”tan içtiği için, ölmezliğe erişmiş olduğu, zaman zaman dünyayı ziyaret ettiği, kendini tanıtmadan insanlar arasına karıştığı, onlarla düşüp kalktığı ve sevdiğilerine iyilik ettiği inanışları yaygındır. Halk arasında, bu inanışları teyit etmek için, belli şahısların başından geçen maceralar anlatılır. Meselâ Dede Korkut hikâyelerinde, babasının oku ile yaralanan Boğaç Hân'ın yarasını Hızır üç defa : “*san bu dünyada ölüm yokdur, dağ çiçeği anan südü ile bu yaraya melhemdir*” diyerek eli ile sırtını sıvazlayarak kahramana yenilmezlik tılsımı sağlamış olur.³⁹³

Tasavufta'da Hızır inancının yeri oldukça özellikle de Yesevilikte ve dolayısıyla Türkistan tasavvufunda oldukça önemlidir. Şeyh İbrahim on bin müridiyle birlikte Hızır'a arkadaş olduğu, Ahmet Yesevî'nin bizzat Hızır'la görüştüğü ve irşadlarından faydalandığı, hatta Yesevilik'teki tarikat âsâsının Hızır'dan geldiği kabul edilmektedir. Bektâşilik'te on iki posttan biri olan mihmandarlık postunun sahibinin Hızır olduğuna inanılır.

Süleyman Uludağ makalesinde, mutasavvıfların genellikle Hızır'ın velî olduğunu kabul etmişler, onu melek veya peygamber olarak tanıtan rivâyetleri müteber saymadıklarını ileri sürmektedir.³⁹⁴ Hızır'ın hayatta olduğunu söyleyen mutasavvıflar pek çok sûfi ve velînin, hatta sıradan kişilerin onu gördüklerine, kendisinden öğüt ve dua aldıklarına, bazı durumlarda Hızır'ın onlara yol gösterdiğine, yardımcı olduğuna, ism-i a'zamı öğrettiğine dair bir çok menkıbe rivâyet ederler.³⁹⁵ Bunlardan biri de Âşık Paşa'nın daha sonra değineceğimiz gibi, Hızır'la görüştüğüne dair Garibnâmesinde yer verdiği rivâyettir. Oğlu Elvan Çelebi'de eserinde babasının Hızır'la görüştiklerini ileri sürerek hatta Hızır'ın babasını velilik mertebesine ulaştırdığı ve ona bir takım kerametler gösterme yeteneğini bağısladığını dile getirmiştir.³⁹⁶

Cihan Okuyucu, makalesinde, bu konu hakkında şunları söylemektedir: “Ortak konular yanında Hızır ile ilgili malzeme bakımından Âşık Paşa'nın Garibnâme'si Yunus

³⁹¹ İlyas Çelebi, “Hızır”, TDVİA, İstanbul 1998, c.17, s.406

³⁹² Abdulhalûk M. Çay, Hıdrellez “Kültür-Bahar Bayramı”, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları:38, Gelenek ve Görenek ve İnançlar Dizisi:8, Ankara-1990, s.19

³⁹³ Pertev Nâili Boratav, “Türklerde Hızır”, MEB İslâm Ansiklopedisi, c.5, s.463-468

³⁹⁴ Âşık Paşa daha sonra değineceğimiz üzere Garibnâme'sinde buradakinin aksine velileri birler, üçler, beşler, kırklar, üçyüzlere ayırarak onların hepsinin Hızır'ın emrinde olduğunu ifade etmiştir.

³⁹⁵ Süleyman Uludağ, “Hızır (Tasavvuf ve Halk İnançları)” TDVİA, İstanbul 1998, c.17, s.410

³⁹⁶ Zeki Kaymaz, “Âşık Paşa'nın Kişiliği Etrafında Oluşan İnanışlar”, VIII. Uluslar arası Türk Halk Edebiyatı Semineri, 7-9 Mayıs 2000, Eskişehir, Hazırlayan: Güven Tanyeri, Eskişehir Yunus Emre Kültür, Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları:1, s.169; Aynı Müellif, “Tarihi Şahsiyetler Hakkında Yaratılan Halk Bilgisi Ürünleri Üzerine Bir Durum İncelemesi: Âşık Paşa Örneği”, Milli Folklor, Yıl.14, ss.54, s.113

Divanı'ndan çok üstündür. Hikmetlerde, Ahmet Yesevi'nin sık sık Hızır'la buluştuğu, ondan el aldığı vs. zikredilmekte, zengin bir Hızır portresi çizilmektedir. Garibnâme'deki zengin mâlûmat da tamamıyla bu bilgilere paraleldir. Belki bu durum, Âşık Paşa'nın dedesi Horasanlı Baba İlyas'ın Yesevî geleneği ile ilgisini gösteren bir ipucu olma değerini taşımaktadır.³⁹⁷

Kemal Yavuz, Hazret-i Hızır'ın hayatını menkıbe şeklinde verdiği için menkıbe türü içinde ilk sırada yer aldığını söylemektedir.

Âşık Paşa sekizinci bölümün dördüncü kıssasını Hızır'ın kerametlerine ayırmıştır ve aynı zamanda kerametlerinin derecelerini anlatır. İlk olarak Hızır'ın gizli bir hazine olduğunu ve madenden anlayan insanların emek çekerek gizli hazineye ulaştıklarından bahseder.

Yine bu dil diledi kim kim râz aç
Cümle dürlü mahfile rahmet saça

Ol heber kim geldükdür dillere
Uşbu dilden yayılısar illere

Eydiserem vasfını ol kişinin
Kim cihanda misli yokdur işinün

Hiç kimesne işine mâni' degül
Cümle milletler içinde ol kabûl

Ger niçe kim genc hod gizlü olur
İlla gizlü genc üküş yirde kalur

Açılıban halk anı görse gerek
Kamuya ol fâyide virse gerek

Ma'dini Hak yir içinde gizledi
Ma'din ehli geldi anı gizledi³⁹⁸

Âşık Paşa'da bu gizli hazineye ulaşır ve bundan dolayı Hızır'ı kendi hocası olarak görür ve hocasının özelliklerini anlatmanın öğrencisine helâl olduğunu söyleyerek, Hızır'ın özelliklerini anlatmaya başlar:

Şeyhinün vasfın mürîd itmek halâl
Anı eytmekten gönül olmaz melâl

Ben dahı ger Şeyhümün vasfın diyem
Anun-ıla halkı Hakk'a ündeyem

Ol bana câyız durur belli beyân
Dinle imdi eydeyüm bir bir 'ayân

Gerçi dilde³⁹⁹ eydimezem adını

³⁹⁷ Cihan Okuyucu, "Ahmet Yesevi'nin Anadolu'daki Temsilcileri Yunus Emre ile Âşık Paşa Arasındaki Fikir Akrabalıği", **Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu**, 26-29 Mayıs 1993, Kayseri, s.307

³⁹⁸ Âşık Paşa, a.g.e. c. II/I, s.73

³⁹⁹ Burada ilginç olan Âşık Paşa'nın onun ismini dille söyleyemeyeceğini belirtmesidir.

İlla sözden anlayasın dadını

Bilesin anda kerâmet ne-durur
Gerçi bilmez kim ol kanda-durur

Hak sekiz dürlü 'ata virdi ana
Şerhi birle eydeyüm bir bir sana

Dinle nedür ol 'atâ vü ol hüner
Biri şol kim geh göge agar geh iner

Yirde gökde durduğı bellü degül
Yir yüzinde ol fulân illü degül

Hiç kimesne bilmez anı kandadur
İlla kanda ister-isen andadur

Yiri gögi berri bahrı Hak ana
Cümle bir ev eylemişdür baksana

Uşbu evde toptoludur ol kişi
İşlenüdur yidi iklimde işi

Yir yüzinde yiri yurd eylenmedi
Yurd dutup kadasa da eglenmedi

Kimse bilmez ol yörür mi ya uçar
Yiri kandadur ne yir ü ne içer

Bî-nişân u bî-mekân u bî-makâm
Kandalığın bilmez anun hâs u âm

Kimse anun hikmetine irmedi
Niçedür bellü nişânın vermedi

Geh görürler anı ak şeybetlüdür
Tonı yaşıldur u hem boz atlıdur

Geh görürler bir kanatlu kuş gibi
Benzemez bu halka anun tertibi

Geh görünür uyanıkken gündüzin
Âşıkârâ bî-hicâb sûret gözin

Geh görünür düş içinde uykuda
Geh görünür tagda taşda geh suda

Hem nebîdir ol kişi vü hem velî
Oldur âhir Tanrı'nın kudret eli

Hak anı saldı cihâna hayr-ıçun
Yiri gögi virdi ana seyr-içün

Bî-mekândur ol kişi bellü beyân
Ol ‘atânun biri uş oldı ‘ayân

Bu ‘ata vü kerâmet kimde var
Bu iş issi kim-durur ol şehsüvâr⁴⁰⁰

Âşık Paşa, Allah’ın Hızır’a sekiz çeşit bağışta bulunduğunu (keramet sahibi kıldığını) söyleyerek tek tek bunları anlatmaya çalışır. İlk olarak yer gök olsun, yerinin belli olmadığı her an her yerde görülebileceği, Allah’ın yeri göğü, denizleri ve karaların hepsini ona bir ev yaptığını, yürüyor mu uçuyor mu ne yiyip ne içtiğini kimse bilmediğini anlatır.Çeşitli şekillerde de görülmektedir. Bazen ak sakallı, ak saçlı, yeşil elbiseli ve boz atlı, bazen de uçan kuş gibi görünür. Âşık Paşa, Hızır’ın bu yaşayışı ile insanlardan ayrıldığını, Allah tarafından insanlara iyilik yapmak üzere gönderildiğini ve bu yüzden yeryüzü ve gökyüzünü ona gezinti yeri yaptığını söyleyerek ilk kerâmetin anlatımını tamamlar.

Bir dahı oldur anun bahşâyışı
Yir yüzinde âdîne gün ol kişi

Ne ki mescid var-ısa hâzır olur
Ol namâzı hak-ıla bile kılır

Anun-ıçun kıymatlıdur
Hem hayırlu gün-durur hem kutludur

Kim cemâ’atda biledür ol kişi
Bin kişiden biri bilmez bu işi

İmdi gel bir ‘akl-ıla bak bu işe
Sıdk içinde dur düşme teşvişe

Bak bu işe niçr görünür ma’nide
Niçe irür ol kişi her mescide⁴⁰¹

İkinci kerâmet ise Cuma günü yeryüzündeki bütün camilerde hazır olup, Cuma namazını insanlarla birlikte kılmasıdır. Fakat cemaatten kimsenin bundan haberi yoktur. Bundan dolayı Cuma’nın değerli olduğunu söyler ve bunun manasını açıklamaya çalışır Âşık Paşa. Hızır’ın her yerde bulunmasının sebebi halkın ibâdetinin kabul edilmesi ve onunla birlikte yapılan ibadetin rağbet göreceği düşünülmektedir, yoksa yapılan ibadetin Allah katında bir eksiği vardır. Hızır’a her nefes miraç, her an da Tûr, yani onun için her yer mescit ve mihraptır der Garibnâme yazarımız. Bu kerametın kime verildiği hususunda da boz atlı Hızır olduğunu söyler;

Bu ‘ata vü kerâmet kimde var
Bu iş issi kim-durur ol şehsüvâr⁴⁰²

⁴⁰⁰ Âşık Paşa, a.g.e. c. II/I, s.73-79

⁴⁰¹ Âşık Paşa, a.g.e. c. II/I, s.79-81

⁴⁰² Âşık Paşa, a.g.e. c. II/I, s.83

Diğer kerâmetlerinin de birinin ölümsüzlük suyunun (âb-ı hayat) Allah tarafından kendisine verildiğidir. Diğer bir kerameti ise ilahi ilimdir. Hz. Musa'nın ondan ilim öğrenmek için Hızır'ın ayağına gidip nasıl ilim öğrendiğinden bahseder burada Âşık Paşa⁴⁰³. Bir diğeri ise Hakkın Hızır'ı zaman ve mekanlarda geçirek dünyada istediği yere ulaştırmasıdır. Onun için Yaz , kış, gece gündüz birdir. Dağ, taş, karalar, denizler, yükseklikler ve derinlikler, neresi olursa olsun, Yüce Allah ona bunların hepsine ulaşma imkânı vermiştir; karada bunalanlara ve o, sıkıntı gününde kalanlara koştığı gibi denizde boğulacak olan sayısız canlıya da, Allah'ın emri ile yetişip imdât eder. Yoldan çıkanları yola getirir, bazen de yolunu kaybedenleri de yol göstererek evine ulaştırır.⁴⁰⁴ Kerametlerinden biri de bütün milletlerin dilini ve hâlini bilmesidir. Bütün milletler onun doğru ve haktan gelmiş olduğuna şahitlik ederler onun için adaklar adanıp kurbanlar kesilmektedir:

Bunça kurbanlar virürler ol ada
Bunca hâcetler olur anda revâ⁴⁰⁵

Bir diğer kerâmet ise, Hızır'ın baktığı kimsenin aşağılardan yükseklere çıkıp değer ve şöret kazanmasıdır. Hidâyete ermiştir. Hatta bununla ilgili toplumdan bir örnek de vererek bir Ermenin⁴⁰⁶ de Müslüman olabileceğini söylemiştir. Âşık Paşa;

Ol uludan her kime degse eser
Ermeniyse ol dem ol zünnâr keser⁴⁰⁷

Hızır'ın kerametlerinden biri de, görünmeyen velilerin baştan başa tamamen, gece gündüz Hızır'ın emrinde olmalarıdır. O veliler ordusu yedi kıtaya hâkim olmuştur ve Hızır da bunların komutanıdır, aralarında anlaşmazlık çıkmaz. Çünkü Hak boyası ile boyanmışlar ve onlar için dağ, taş kır, çöl deniz bile dümdüzdür; bir, üç, beş, yedi ve kırk olmak üzere bölünmüşlerdir; ayrıca bunların üçyüz arkadaşı vardır. Velilerin, üç beş yedi kırk , üçyüz şeklinde isimlendirilerek onların özelliklerine kısada olsa değinilmiş olması ilgi çekicidir. Buna göre; bunların kimisi açıkca görünür, kimisi de gizlenmiştir, üç yüzü halk arasındadır, görünüşleri insanlar arsında fark edilmezler ama kendi aralarında tanınmaktadırlar. Kırkları halk göremez, yediler bu adla yedi kıtada anılmaktadırlar, beşler, gizliler diye bilinirler, birlik varlığının duyusudurlar. Âşık Paşa beşin ayrı ayrı beş türlü iş yaptıklarını fakat bunların birbirlerinin işi olduğunu söylemiştir. Üçlerin sacayağına benzediğini, ışığında bunun üstünde durduğunu söylemiş ve ışığın Kutup denen kimse olduğunu ve Allah'ın yeryüzünü onunla doldurduğunu ve onunda gayb erenlerinin başı olduğunu ve diğerlerini ise Allah'ın ona asker olarak verdiğini , gizli velilerin onun emri altında olduğunu böylece onun sultan, ötekilerin yardımcılar olduğunu söyleyerek Hızır'ın kerâmetlerini tamamlamış ve onun öğrencisi olarak kendisinin onu anmasının bir borç olduğunu belirtmiştir. Eğer “onun lütfu ve ihsanı olmasaydı ben onu aramakla bulamazdım” demiş, gizlilikler içinde kendisine ders verdiğini ilmini ona borçlu olduğunu, hatta kendisine Âşık ismini verenin Hızır olduğunu, gizlilikleri anlamasının onun sayesinde olduğunu ifâde etmiştir.⁴⁰⁸

Dokuzuncu bölümün onuncu kıssasında Yüce Allah'ın Ademoğlunu dokuz çeşit nüfus ile yarattığını ve o nüfusa dokuz çeşit ilim bağısladığını, bu yüzden insan oğlunun dokuz

⁴⁰³ Âşık Paşa, a.g.e. c. II/I, s.83-97

⁴⁰⁴ Âşık Paşa, a.g.e. c. II/I, s.93-95

⁴⁰⁵ Âşık Paşa, a.g.e. c. II/I, s.97-99

⁴⁰⁶ Burada Ermeni adının geçmesi yaşanan toplum içinde Ermenilerin de bulunduğunu bize göstermesi açısından önemlidir.

⁴⁰⁷ Âşık Paşa, a.g.e. c. II/I, s.101

⁴⁰⁸ Âşık Paşa, a.g.e. c. II/I, s.103-107

bölük olduğunu her bölümün işleri, davranışları, amelleri ile birbirlerinden ayrılıp asıllarına kavuştuklarını anlatır. Bu konuda yani insanları tanımak; hangisinin daha iyi, kendisine hangisine lâıyk gördüğü konusunda Allah'dan yardım ister. Secdeden yüzünü kaldırmadan bu gizlilikleri öğretecek bir rehber gönderdiğini anlatır ve bunun da, bölümün sonlarında bu rehberin Hızır Aleyhisselâm olduğunu söyler. Bu bölümde bir önceki bölümde anlatılan Hızır özelliklerini görmekteyiz.

Yüzümü kaldurmadın yirden henüz
Hâli geldi hoş işâret hoş rumûz

Viribidi bir kulavuz ol Cefl
Kim bana bu yolda ol oldı delîl

Geldi ol dem karşı bir nûrânî pîr
Gönlümü vü cânımı kıldı esîr

Bakdum anun boyı boylardan ulu
Gördüm anun yüzi yüzlerden sulu

Turmadın şol gökte togan gün ana
Ya'ni hıdmetçün gelür her gün ana

Geldi kim bana kılavuz ola ol
Da'vet itdi bini togru yola ol

Tonı yaşıl atı boz u kendü pîr
Pirligidür âlem içre bî-nazîr

Çünkü lutfından beni kıldı kabûl
Sevdüm anı 'âşık oldı cân u dîl

Etegin dutdum ana oldum mürîd
Dün ü gündüz oldı ol dem Kadr u 'iyd

Cân-ıla çün kim mürîd oldum ana
Pes teveccüh eyledüm andın yana

Âşık Paşa bu tanımlamalardan sonra bölümün sonlarında rehberin Hızır olduğunu söyler.

Hıdan açıldı bana uşbu haber
Dâd-ıla buldum duhâyı mu'teber

Rı revâ gördi vü gösterdi Resûl
Bu işâret oldı cânumda kabûl

Hı vü dâd u rı birikdi oldı ad
Bana ol addan açıldı uşbu dad

Gösteren oldur bana bu genci ol
Andan açıldı bana bu togru yol

Gördüm ol gözgünden uş bu yüzi ben
Ol kitâbdan okıdum bu sözi ben

Ol kılavuz oldı bu yolda bana
Eytdüm âhir hâlümü önden sona

Ol irürdi bini uş bu menzile
Vasf-ı hâlüm uş kamu geldi dile

Her ki gördiyse bu hâli ol bilür
Yol varandur ol kişi kim yol bilür

Bilmeyen ne söyleye çün bilmedi
Bulmayan ne göstere çün bumadı

Çün bu ma'ni Âşık'a oldı 'ayân
Eyle bil kim buldı bir genc-i nihân⁴⁰⁹

Bu haber bana Hızır'ın ilk harfinden açıldı, ikinci, harfî olan dat ile de ışıklı kaba ulaştım.

Son harf olan re ile de uygunluk bulup Resûl'ü gösterdi ve bütün bu işaretler canımda sevgi ile karşılandı

Hı, dat ve rı bir araya gelip Hızır oldu; bana da bu tatlılık ve kutluluk o isim vasıtası ile geldi

Bu hazineyi gösteren Hızır'dır, bu doğru yol bana ondan açılmıştır.

Ben o aynadan bu yüzü seyr ettim ve bu sözü de, o kitaptan okudum.

Bana bu yolda o kılavuzluk etti; işte baştan sona kadar, başımdan geçenleri en sonunda anlatmış oldum.

Beni o menzile ulaştıran Hızır'dır, böylece bütün hallerimi dile getirip ortaya döktüm.

Bu hâli kim yaşadıysa bilen odur, işte o kişi, yolu bilen ve yolun sonuna varıp sülûku tamamlayandır.

Bilmeyen bilmediği için bir şey söyleyemez; bulmayan da kavuşmadığından bir şey gösteremez

İşte bu sırlar Âşık'a açıkca bildirildiğinden; onun gizli bir hazineye kavuştuğunu anlayıp öğren.

Burada Hızır düşüncesine ayrı ayrı iki bölümde yer vermesi ve toplumdan örneklerle açıklaması toplum içinde ve sosyal hayat içinde zor anlarda Hızır'ın geleceği inancının yaygın olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir.

⁴⁰⁹ Âşık Paşa, a.g.e. c. II/2, s.587-623

VII) DİĞER KONULAR

A) MUTFAK KÜLTÜRÜ VE SOFRA DÜZENİ

Âşık Paşa'nın konularını günlük hayattan örneklerle anlattığı için beşinci bölümün dördüncü kıssasında Kur'ân okumanın faziletlerinde bahsederken eserinde dönemin sofrası ve yemek kültürü hakkında bilgilere de rastlamaktayız.

Şuna benzer kim kişi hon eyleye
Anun-ıla dostlarını toylaya

Çünkim ol ni'met tamam kaynar bişer
Ol bişince hâs u 'âm anda üşer

Aş bişiçek üzre hon-sâlar gelür
Zîra honun terfbini ol bilür

Kotarur ol ni'meti çanaklara
Düzer ol çanakları tâbaklara

Çünki ol âraste olur u tamâm
Buyurur kim oturlar hâs u 'âm

Bıragur hönü halk üzre bakar
Yimege virür salâ kendü çıkar

Çün salâ degdi vü halk meşgûl olur
İrdügiçe sunar ol hõnda alur

Kankı aş kim hõş gelürse gönline
Lokma lokma alur andan eline

Pes eliyle iltür anı azgına
Diş urur çeyner ki çıka magzına

Lezzeti çün çıkar anı hal ider
Toglıg anda hâsıl olur kim yudar

Yidügi çün kursagında hazm olur
Cümle dürlü a'zaya kuvvet gelür

Kuvvet-i hâsıl olur kişiye
Uşbu sözden sana ma'ni ışıya⁴¹⁰

(Bu, bir kişinin sofrası kurup, onunla sevdiklerine ziyâfet çekmesine benzer.)

O yemek kaynayıp pişince, uzak yakın herkes oraya toplanır.

⁴¹⁰ Âşık Paşa, a.g.e. c. I/2, s.585-587

Aş piştikten sonra aşçıbaşı gelir, çünkü sofranın tertip ve düzenini ondan başkası bilmez

O, yemekleri tabaklara koyar, sonra da onları tepsi veya sinilere yerleştirir.

Yemekler dizilip dinlenince herkese oturmalarını emreder.

Artık sofrayı bırakıp, halka bakar, yemeklerini ister ve kendi gider.

Bu emir üzerine insanlar yiyip içmeye başlar, sofrada kimin eli neye uzanırsa ondan yer.

Yemeklerden hangisini beğenirse; lokma lokma , katım katım eline alır.

Eliyle ağzına götürür; gever ve lezzet alır,

Tadını alınca yutar, böylece açlığı gitmiş olur.

Yediği midesinde hazmolunca; her organına kuvvet gelir

O insan vücut kuvvet kazanır; sana bu sözünden hikmet vardır.)

Biz buradan sofranın kurularak insanlara ziyâfet verildiğini, bu ziyafet için özel aşçılar bulunduğunu, sofranın düzeninin ona ait olduğunu ve sofranın düzeninde siniler ve tepsilerin kullanıldığını, aşçıbaşı misafirleri sofralara buyur ettikten sonra insanların sofraya geldiklerini görmekteyiz. Aşçıbaşının mesleğinin de önemli bir meslek olduğunu beyitlerden çıkarabiliriz.

Âşık Paşa yine bir beyitinde Kur'ân'dan bahsederken sofranın düzenini vermiştir;

Yedi Mushaf ya'ni yedi hon gibi
Yedi katdur hona benzer tertîbi

Bir tabakdur görsene her bir varak
Bir tabakda dizilüpdür bin çanak⁴¹¹

(Yedi Mushaf tıpkı yedi sofranın gibidir, o yedi kat olması sebebi ile sofraya benzer

Bak her bir yaprak bir sini gibidir ve onda binlerce tabak dizi dizi sıralanmıştır.)

Sinilerin pek çok tabak konulacak kadar büyük olabileceği düşünülebilir.

Bir beyitte yola azık ile çıkıldığını dile getiren söyleyişlere de rastlanmaktadır.

Ol gerek evvel düze yol zâdını
Aluban gitmek-içün ol zâdını⁴¹²

Ayrıca bir bölümde de yemek ateşinin nasıl yakıldığı, yemeklerin tandırda bu ateş üzerinde açları doyurmak üzere pişirildiği ile ilgili bilgilere de rastlanılmaktadır.

Kürelerde odı niçe oynadur
Kim ol od taşları şöyle kaydudur

Odı gör kim niçe girmiş kobaya
Bişürür aşlar diler açlar toya⁴¹³

⁴¹¹ Âşık Paşa, a.g.e. c. II/2, s.841

⁴¹² Âşık Paşa, a.g.e. c. I/2, s.655

B) TOPLUMDA MUSİKİ KÜLTÜRÜ

Bu kulakdur cismün evvel kapısı
Ün ü saz andan girürler kamısı⁴¹⁴

Âşık Paşa burada akli sekiz kapıda emir verdiğini bu kapılardan birincisinin seslerin ve çalgı nâmelerinin giriş yeri olan kulak olduğunu söyler.

Parmakların işlevinden bahsettiği bir bölümde, sanatta parmakların öneminden bahsetmekte, her bir işleme ve resim parmağa ulaşmayınca kurt ve kuşun ne şekilde olduğu bilinmez der ve çalgının perdesini bileninde parmak olduğunu söyler;

Cümle sâzun perdesin parmak bilür⁴¹⁵

Daha sonra da her bir sanatı yapabilmek için bir âlete ihtiyaç vardır., harf ile işleme ve resimleri yapıp yazan da kalemdir diyerek, bize toplum içinde sanatın ve musikinin ne kadar rağbet gördüğünü göstermektedir. Âşık Paşa'nın çalgılardaki perdelerden bahsetmesiyle bunlar hakkında bilgisi olduğunu görüyoruz. Ayrıca perdeli olduğunu söylemesi sazın telli çalgılardan olduğunun bir göstergesidir.⁴¹⁶

Bazı yerlerde makam⁴¹⁷, çalgı çalma, nâğme ve saz⁴¹⁸ kelimelerinin peş peşe, kullanılması dönemin musiki kültürü ve bilgisi hakkında da bizlere ip ucu vermektedir.

C) TOPLUMDAKİ DİĞER KÜLTÜREL ÖZELLİKLER

Dünyadaki meşgalelerden bahsederken, toplum içinde insanların birbirlerinden istediklerine yer vermiştir.

Şoldur ol kim iş ü konşı dost u yâr
Her birinün sende bir maksadı var

Kimisi öldi yasa varmak gerek
Kavminun hem gönlini sormak gerek

Kimisi hoş düğün eyler il gelür
Okıdı varmaz-ısan gönli kalur

Kimi sayru sormak ister sor anı
Kimi bir dem görmek ister gör anı

Kimi küstü birbiriyle kîni var
Hôş safâ kıl birbiriyle anı var

Kimisi şunu diler irte gice
Kim soralar nitesün hâlün nice

Her birinün hâlini sormak gerek
Her birinün maksudın virmek gerek

⁴¹³ Âşık Paşa, a.g.e. c. II/2, s.855

⁴¹⁴ Âşık Paşa, a.g.e. c. II/I, s.259

⁴¹⁵ Âşık Paşa, a.g.e. c. II/2, s.537

⁴¹⁶ Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, c.9, s.70

⁴¹⁷ Âşık Paşa, a.g.e. c. II/2, s.707

⁴¹⁸ Âşık Paşa, a.g.e. c. II/2, s.707

Hiç eksilmek bu iş yıldan yıla
Niçelerün ömrünü viridi yile⁴¹⁹

Burada eş, dost, akraba ve tanıdıkların isteklerine, beklentilerine değinilmiştir. Ölen olunca taziyede bulunulmalı, yakınların hatırı sorulup gönülleri alınmalı, düğüne davet edildiğinde gücenilmemesi için gidilmesi gerektiği, hastaların hali sorulmalı, konuşma isteklerinin yerine getirilmesi, küsmüş olanların barıştırılması, hal hatır sorulmasını isteyenlerin hallerinin sorulması günlük yapılan, yapılması gereken işler arasında sayılmıştır. Burada toplumdaki insanların birbirleri ile ilişkilerini anlamamız açısından önemli bir bilgi verilmiştir.

Oğuz Destanında da buna benzer ifadelere rastlamaktayız:

“Arkadaş, dost erdeş, akraba aşları olursa , eşleri görmek için, (oraya) git! Yakınların ve komşunun bir aş verirse, seni ahiret eşi (tengrilik eşi) olarak çağırırsa (okırsa), ey Yigit (tonga)! Onlara da git gönüllerini al, sevindir, kendin de sevin, ey oğul! Tanımadığının aşına, gitme!...”⁴²⁰

Bu da bize Türk kültürü içinde gönül almanın davete icabet etmenin ne kadar önemli olduğunu görmekteyiz.

Bir başka beyitte de toplum içinde komşu hakkı, tuz ekmek hakkını gözetmeyen kişilerin bulunduğunu da görmekteyiz.

Ne duz etmek bilür ü ne konşılık
Tamarında yok-durur hiç togruluk⁴²¹

Yolcunun hallerinden bahsederken kaygılandığı açlık, yorgunluğun yanı sıra eşkıya korkusunun olduğundan bahsetmesi devrin toplumunda eşkıyaların yol kesicilerin varlığından bizi haberdar etmektedir.

Açlık u arnuk harâmî korkusu
Yol erinün hiç dükenmez kaygusu⁴²²

D) GARİB-NÂME'DE TIP

Bazı yelin neler yapabileceği ile ilgili bahsin geçtiği beyitlerden kızamık ve sarılık gibi çeşitli hastalıklara o günün insanları arasında rastlandığını söyleyebiliriz. İlaç olarak ta şurup verildiği anlaşılmaktadır:

Bu surat gâh öksürür gâh aksurur
Uşbu işler cümle yil fi'li-durur

Geh yüregın agrıdur geh bögrini
Geh beli geh göksi vü geh yargını

Geh dutar dizin ü geh kollarını
Ya'ni kim açmak diler yollarını

Yol açar yil aslına gitmek-içün
Bundagı düzgünü terk-itmek içün

Yil gidicek yine meclis dagılır
Gitmesün dip 'akl ana dermân kılur

⁴¹⁹ Âşık Paşa, a.g.e. c. I/2, s.599

⁴²⁰ Ögel, DBTKGÇ, s.283

⁴²¹ Âşık Paşa, a.g.e. c. I/1, s.349

⁴²² Âşık Paşa, a.g.e. c. I/2, s.655

Yine tıbdan şerbet eyler ol yile
Tâ düzile yil bayagı menzile

Yil düzildi bu kezin başlar bu od
Mest olup bir gör ki ne işler bu od

Geh teni ıtlak ider gek kabz ider
Geh dimâğı huşk olur ‘akl gider

Geh olur kim hasba için köynüdür
Geh yarakan renci rengin döndürür⁴²³

Vücuttaki organların anlatıldığı beyitlerde göğüs hakkında ayrıntılı bir şekilde durulmaktadır. Ayrıca kan ve damarlardan da bahsedilmektedir. Bu da tıp bilgisi açısından önemli sayılabilir.

Göksi gör kim niçe muhkem eyledi
Dörd yanadın ber sünükle kapladı⁴²⁴

Şoldur ol niçe ki tende cân ola
Üç yüz altmış damarunda kan ola⁴²⁵

E) ÇEŞİTLİ ÜLKELER VE MİLLETLER

Bazı beyitlerden yola çıkarak Çin ülkesinin ve Kudüs şehrinin; Ermeni, Rum, Us, Çerkez gibi milletlerin de tanıdıklarını söyleyebiliriz.

Ne gerekdür ol Hitayistan sana
Ger dilersen müşi hâlis gel bana⁴²⁶

Âşık Paşa Kudüs şehrinde Kubbetü’s-Sahra’nın anlatımına büyük bir yer ayırmıştır. Binanın biçimsel özelliklerinden ayrıntılı olarak bahsetmesi onun burayı gördüğü düşüncesini bizde uyandırmaktadır.⁴²⁷

Eserde Türkista’nın dumanlı dağlarından bahsedilmesi o bölge hakkında da bilgi sahibi olduğu kanaatini uyandırmaktadır.

Türkistan’un ol tumanlı tagları
Kim bularun ol-durur yaylakları

Andan açuban inerler ‘ummana
Ummanı kışlap bular döner yine

Bunça iller bunça taglar atlayup
Bunça sular içüp otlar otlayup

Bunça seyrân u teferrücler kılup
Bu hevâ üzre geçerler dirilüp

Uş bu devlet ne sebebdendür kaza

⁴²³ Âşık Paşa, a.g.e. c. I/1, s.509

⁴²⁴ Âşık Paşa, a.g.e. c. I/1, s.519

⁴²⁵ Âşık Paşa, a.g.e. c. I/2, s.603

⁴²⁶ Âşık Paşa, a.g.e. c. I/2, s.603. Bu beyite Garibnâme’de Ticaret başlığında değinilmiştir.

⁴²⁷ Âşık Paşa, a.g.e. c. II/1, s.23-37

Şol sebebden kim uyar kulavuz⁴²⁸

Kazlardan bahsettiği bu beyitlerde, Türkistan'a yer vermesi toprak ve su zenginliği açısından buranın önemli bir yeri olduğu bize gösterdiği gibi Âşık Paşa'nın Türkistan'ı tanıdığını söylememize imkân verir. İlerleyen beyitlerde Türkistan dağının karının çok olduğundan da bahsedilmiştir.⁴²⁹

Âşık Paşa, çeşitli milletlerden de bahsetmektedir.

Görklü hulkından gele kâfir dine
Ermeni zünnar kesüp dînden döne⁴³⁰

Ol uludan her kime degse eser
Ermeniyse ol dem ol zünnâr kese⁴³¹

Bu beyitlerde Ermenilerin Müslüman olması üzerinde durulmuştur. Buradan toplum içinde Ermenilerle birlikte yaşanıldığı da söylenebilir.

Bir başka beyitte de insanların farklı farklı ırklarda yaratıldığını sayarken yakın coğrafyada yaşayan ve Türklerin daha çok görüştüğü milletlerin isimlerini vermesi açısından önemli olduğu kanaatindeyiz.

İlla bil kim halk düşüpdür reng reng
Türk ü Tâcık Ermenî vü Rûm u Zeng

Us u Çerkes Kıpçak u Kürd ü Mogul
Her birinde ma'ni düşmişdür nugul

Renk renkdür cins cinsdür görsene
Pes cevâhir isteyen bakmaz ana⁴³²

Âşık Paşa burada bu milletlerin isimlerini saymakla kalmıyor ve bunların çeşitli renklerde de olduğunu söylüyor.

Âşık Paşa, bir Yahudi'den bahsederken de şunları söylemektedir:

Bay kişi nefsinde buhlung rengi yok
Eyle san kim bir cehûddur mâlı yok⁴³³

Burada zengin kişide cimriliğin dalavereleri yer etmişse, bu kişiyi malı çok bir Yahudi bil, diyor Âşık Paşa. Bu söz bir çok tecrübenin sonrasında söylenilmiş gibi görünüyor.

⁴²⁸ Âşık Paşa, a.g.e. c. I/1, s.115

⁴²⁹ Âşık Paşa, a.g.e. c. I/1, s. 117

⁴³⁰ Âşık Paşa, a.g.e. c. II/1, s.65

⁴³¹ Âşık Paşa, a.g.e. c. II/1, s.101

⁴³² Âşık Paşa, a.g.e. c. II/1, s.205

⁴³³ Âşık Paşa, a.g.e. c. II/2, s.685

SONUÇ

Türkiye tarihi açısından, Türkler ve hatta dünya tarihi ile İslâm tarihi bakımından XIII. ve XIV. yüzyıl önemli gelişmelerin geleceği etkileyecek tarihi olayların kayda geçtiği bir dönemdir. Bu dönemde Anadolu'da kurulmuş güçlü, fakat gelişen olaylar neticesinde gittikçe gücünü kaybedecek bir Selçuklu Devleti vardır. Ayrıca XIII. yüzyılda Anadolu'ya olan Türkmen göçlerinin gittikçe arttığını ve Selçuklu sultanlarının onlara yer bulma gayretlerini görmekteyiz. Bu sıralarda Anadolu topraklarında yerli halk ile daha önceden gelerek yerleşmiş Türkmen toplulukları ve göçebeler bulunmaktadır. Bununla birlikte Bâbaî İsyânı, Moğolların Anadolu'yu ele geçirme faaliyetleri ve Köseadağ yenilgisi, Türkiye Selçuklu'sunun iç işlerinin karışmasına neden olmuş, gelen yöneticilerin basiretsizlikleriyle de ortam iyice gerilmiştir.

Ortamı yumuşatmak, göçlerle gelenlere yol, yöntem göstermek, halkı, birlik ve beraberlik içinde tutmak; manevi önderlere, ilim sahiplerine, o dönem içinde itibar gören şeyhlere, babalara düşmüştür. Zaten bu sıkıntılı ortamdan bunalan halk da kendilerine güven telkin eden bu önderlere sığınmışlardır. Bu tarihte Anadolu bu tür önemli şahsiyetlerin fazlaca görüldüğü bir coğrafya görünümündedir. Hac-ı Bektâşî Velî, Mevlâna, Âşık Paşa, Yunus Emre, Nasreddin Hoca bunlar arasında ilk akla gelenlerdir. Tabi bu önderlerin ışığında sanat, edebiyat, fikrî sahada çok önemli zengin içerikli eserlerin verildiği ve bu eserlerin kendinden sonraki dönemlerde de etkilerini sürdürdüğünü, günümüze kadar ulaşmasından ve günümüzde de etkilerinin görülmesinden anlamaktayız.

Bu önderler arasında adı az duyulan Âşık Paşa'da bu dönemde yaşamış, âilesi önemli siyasi faaliyetlerde rol oynamış; kendisi de Gâribâme isimli eserini yine bu dönemde yazmıştır. Ayrıca Âşık Paşa gelecekte üç kıtaya hâkim olacak Osmanlı Devletinin mânevi temellerinin atılmasında rol oynayan şahsiyetlerden biri olarak önemlidir.

Çalışmamızda Âşık Paşa'nın yazıldığı dönemin izlerine ve devrinin sosyal hayatını ve anlayışını nasıl yansıttığına yer verdiğimiz Garibnâme isimli eseri Türk dil tarihi açısından önemli bir eserdir. Kemal Yavuz Âşık Paşa'nın ve Garibnâme'nin Türk dil tarihi açısından önemini şöylece dile getirmiştir:

“Garibnâme’de Türk kütürünün bütün devirlerini işler. Edebiyatımızda Yusuf ile Zeliha, Leyla ile Mecnun gibi aşk hikâyelerinin ilk yazarıdır. Ayrıca miraçnâme ve mevlit gibi türlerin yazılmasında da öncülük eder. Yine gül ve bülbül konusunu Anadolu sahasında Türkçe olarak ve bir aşk hikâyesi şeklinde ilk işleyen şairdir. Âşık Paşa, Menkıbe türü eserler kaleme alan yazarlar arasında yine ilk sırada yer alır. Her hadiseye ibret gözüyle bakması ve olayların arkasını görmeye davet etmesi kişiyi hikmet tarafına çeker. Bu bakımdan hikemi edebiyatın da öncüsü durumundadır... Devrinin en büyük mesnevi yazarıdır...”

Âşık Paşa, kendi anadilinde yazdığı Garibnâme’de tasavvufu en ince şekilde anlatır... Gâribnâmenin en önemli özelliklerinden biri de, eserin tercüme olmayıp telif olmasıdır. Bu durum bir bakıma Türk edebiyatının Farsça ve Arapça edebi eserlerin tercümesiyle işe başladığı gibi yanlış iddiaları da çürütmektedir... Âşık Paşa eserinde ilmi ölçülere uygun olarak pek çok kelime türetip telif etmiştir.”

Garibnâme, Türk dil tarihi bakımından önemli olduğu gibi Türk sosyal tarihine âit izlerine rastlanması açısından da önemlidir. Garibnâme’yi inceleyişimizde sosyal hayatla ilgili pek çok konuya rastladık. Birlik, Alp ve ahî konuları bunların en önemlileri arasında yer almaktadır. Ayrıca eserin başında ve sonunda Türkçe yazmasının gerçekçelerini vermesi, dönemin Türkçeye bakışını göstermesi açısından önemlidir.

Eserinin ilk bölümünde “birlik fikrine” yer vermesi kitabı hangi maksatla yazdığını göstermesi açısından önemlidir. Burada o dönemin toplumunun sıkıntıdan kurtulabilmesi için en çok birliğe ihtiyacı olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Cihan hâkimiyeti mefkuresini gerçekleştirmek, yetmiş iki milletin maksudu olmak ancak birlikten geçmektedir. Büyük -128-

devlet kurabilmenin ilk şartı millet ve devletin bir arada bulunması ile mümkün olmaktadır. Bu bölümle birlikte Osmanlı devletinin ideolojik ve metafizik temellerinin atıldığını görmekteyiz.

Âşık Paşa'nın eserinde genişçe yer verdiği bir diğer konu ise Alp, Alperen, Gâzi kelimeleri ve yorumlarıdır. Bu bölümde alpte bulunması gereken özellikleri sıralayan Âşık Paşa, Alpliği zâhiri Alplik ve dînî Alplik olmak üzere iki kısımda ele almıştır. Alpte bulunması gereken özelliklere ilk olarak bu kadar ayrıntılı yer veren Âşık Paşa olmuştur. Bu yönüyle Gârib-nâme bir "Alp-nâme" özelliği göstermektedir. Ayrıca alpte bulunması gereken özellikler arasında "at sahibi" olmaları gerektiğini söylerken yazıldığı dönemde "ata" ne kadar önem verildiğini görmekteyiz. Alplerin özelliklerine değinirken Âşık Paşa birlik fikrine de yer vermektedir. Buradaki birlik alpin dünyevi yani zahiri yönden ve dinî yani manevî yönden bir birliktelik içinde yer alması, her ikisini de içselleştirmesi gerektiğini belirtmeye çalışmıştır. Alp bilgiyle hareket ederek davranışlarında tutarlı olmalıdır. Ayrıca alp konusunu işlerken Alp, Alper ve Alperen olarak üç ayrı kavrama yer vermesi Alpliğin üç ayrı aşamada gerçekleştiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. En son yani Alperen olmaya layık olmak suretiyle alplikte kemale ulaşılmaktadır. Alplikle başlayan serüven en üst mertebeye olan Alperenlikle sona ermektedir.

Gârib-nâme'de işlenen bir diğer konu ise toplum hayatında önemli bir yeri olan ahiliktir. Bir esnaf teşkilatı olan ahiliğin ahlâkî ilkelerine yer vermesi açısından fütüvvet-nâme özelliği gösterdiği söylenebilir. Usta- çırak ilişkisinin nasıl olması gerektiğinden bahsederken, yazıldığı dönemde mesleklerin insanlara nasıl öğretildiğinin, eğitim ve öğretim hayatının nasıl gerçekleştiğinin ipuçlarını yakalamaktayız.

Gârib-nâme'sinde pek çok konuya değinen Âşık Paşa'nın eserinde, günlük yaşamla ilgili örnekler de bulmaktayız. Aile, ticari ve sosyal hayat, sofrâ âdâbı, musiki, toplum içinde yaşayan Hızır düşüncesi ile insanlar arası ilişkilere de yer verilmiştir. Âşık Paşa değindiği konularda günlük hayattan örnekler vermiş ve o günün toplumu hakkında bizlere ip uçları vermiştir. Biz bunlardan yola çıkarak eski Türk gelenek ve göreneklerinin XIII ve XIV. yüzyılda da varlığını koruduğunu öğrenme imkanı bulmaktayız.

Gârib-nâme'yi ele alınan konular açısından değerlendirirsek üç temel nokta üzerinde önemle durduğunu görmekteyiz: 1-Birlik 2-Alplik 3-Ahilik.. Bu konulara insanlar arası ilişkiye yer vermesini de eklersek, sanki Âşık Paşa'nın büyük bir devletin ancak bu temeller üzerinde yükselbileceğini anlatmaya çalıştığını söylememize yol açtığını görürüz.

Âşık Paşa'nın eserinde toplumun yapısına dair izlere rastlamak tarihi gelişmeler ve sebepleri, daha sonraki olayları daha iyi anlama açısından oldukça önemlidir. Eserin içindeki konular dikkate alındığında Osmanlı Devleti'nin hangi temeller üzerine bina edildiğini, Âşık Paşa'nın bu temelin harcının sağlam olmasındaki rolünü daha iyi görmekteyiz. Dönem içindeki önemli manevî şahsiyetlerin eserleri ve söylemleri incelendiğinde, hepsinin aynı konular etrafında birleştikleri, toplumun daha güçlü bir yapıya ulaşabilmesi için birlik içinde güçlü bir devlet etrafında birleşilmesi gerektiği görüşüne sahip oldukları görülmektedir.

Âşık Paşa eseriyle Anadolu'ya Müslüman-Türklerle gelmiş olan Türk töresinin bu coğrafyada nasıl kökleştiğini samimi bir dille anlatmaktadır. Ayrıca bu törenin İslâmiyetle buluşmasıyla ortaya çıkan kompozisyonun Anadolu Türk toplumunda nasıl yaşandığı ve Türk İslâm kültürünün yükselişinin Anadolu'da gelecek asırlara aktarılacak şekilde kökleşmiş olduğu da onun eserinde satır aralarında ifadesin bulunduğu da görülmektedir.

Gârib-nâme'nin geçmişteki kültürel izleri geleceğe taşınması ve günümüze kadar ulaştırılması, aynı zamanda döneminde de oynadığı rolü göstermesi açısından ilgi çekicidir. Bu açıdan genç kuşakların Gârib-nâme'yi okumaları ve anlamaları gerekir. Böylece geçmişle gelecek arasında bir köprü kurulmuş olur.

BİBLİYOGRAFYA

AŞIK PAŞA, **Garib-nâme**, Çeviren: Kemal Yavuz, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul-2000, c.II/2, s.955

AĞIRAKÇA Ahmet, “Menakibu’l-Kudsiye’ye Babai Şeyhi Muhlis Paşa’nın Anadolu Selçuklu Tahtına Geçışı”, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, İstanbul-1984, sayı:34, s.91-100.

ARABACI Caner, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş ve Yükselişinde İdeal Yapının Rolü”, **Uluslar Arası Kuruluşunu 700. Yıl dönümünde Osmanlı Devleti Kongresi, 7-9 Nisan, 1999 Bildiriler**, Selçuk Üniversitesi Yayını, Konya 2000, s.823, s.815-832.

ÂŞIKPAŞAZÂDE, **Tevârih-i Âl-i Osman**, İstanbul-1332, s.205.

AYAN Ergin, “Osmanlı Devletinin Kuruluşu” Ankara Üniversitesi, **Türkiyat Araştırmaları Entitüsü Dergisi**, Sayı 13, Erzurum 1999, s.277-285.

BALİBEYOĞLU Lâlifer, “XIII. Yüzyılda Kırşehir Nureddin Cacabey ve Ahmet Gülşehri”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektâşi Veli Araştırma Dergisi**, Yaz98/6, s.115-122.

BANARLI Nihat Sami, Hıfzı Tevfik Gönensoy, **Başlangıçtan Tanzimat’a Kadar Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul, 1943.

BANARLI Nihat Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul-1987, c:I, s.380-383.

BARDAKÇI Necmeddin, “Türklerin Sosyal ve Kültür Hayatında Tasavvuf ve Tarikatlar”, **Türkler**, c.7, s.450-461.

BAYRAM Mîkail, “Ahi Evren ve Ahî Teşkilâtı’nın Kuruluşu”, Konya-1991.

BORATAV Pertev Nâili, “Türklerde Hızır”, **MEB İslâm Ansiklopedisi**, c.5, s.462-471

BURSALI Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri 1299-1915**, Sadeleştiren: A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, Meral Yayınları, İstanbul 1972-1975, c.I-III, s.42-43.

CÂHİZ, **Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türkler’in Faziletleri**, Ankara 1988.

CUNBUR Müjgan, “Garibnâme ve Birlik Fikri”, **Milli Kültür** (Kültür ve Turizm Bakanlığı), s:54, Eylül-1986, Ankara , Başbakanlık Basımevi, s.63-67.

ÇAKMAK Muharrem, “Ahiliğin Dinî-Tasavvufî Temelleri”, **I. Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyum Bildirileri**, 12-13 Ekim 2004, Kırşehir-005, Hazırlayan:M. Fatih Köksal, c.I, s.249-260.

-130-

ÇAY Abdulhalûk M., **Hidirellez** “Kültür-Bahar Bayramı”, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları:38, Gelenek ve Görenek ve İnançlar Dizisi:8, Ankara-1990.

ÇELEBİ İlyas, “*Hızır*”, TDVİA, İstanbul 1998, c.17, s.406-409.

DEMİR, Mustafa , “*Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Yerleşim Yapısı ve Şehirleşme*”, Osmanlı, **Yeni Türkiye Yayınları**, Ankara-1999, c.4, s.98-102.

ELVAN Çelebi, **Menakıbu'l-Kudsiyye fi Menasıbu'l-Ünsiyye Baba İlyas-ı Horasani Ve Sülalesinin Menkabevi Tarihi** (Haz.İsmail E.Erunsal-Ahmet Yaşar Ocak)Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.

ERGİN Muharrem; **Orhun Âbideleri**, İstanbul 1970.

ERGİNLİ, Zafer, “*Osmanlı Devletinin Kuruluşunda Türk Dervişlerinin İzleri*”, Türkler, **Yeni Türkiye Yayınları**, Ankara 2002, c.9, s.107-115.

ERKOÇ Ethem, **Âşık Paşa ve Oğlu Elvan Çelebi**, Çorum 2005.

FEYZİOĞLU Nesrin, **Garibnâme Üzerinde Bir Motif İncelemesi**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Tez, Erzurum 1996, s.8-9.

GENÇ İlhan, **Örneklerle Eski Türk Edebiyatı Tarihi Giriş**, İzmir 2005.

GIBB, E.J. WILKINSON, **Osmanlı Şiir Tarihi**,(Tercüme: Ali Çavuşoğlu), I-II, Ankara-1999.

GÖÇGÜN Önder, “*Devrinin Sosyal ve Edebi Şartları İçinde Âşık Paşa, Türk Edebiyatı Araştırmaları*”, **Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi**, c:I, s.71-83.

GÖKYAY Orhan Şaik, **Dedem Korkudun Kitabı**, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Kültür Yayınları, MEB Basımevi-İstanbul-1973.

GÖLPINARLI Abdülbaki, -“**Yunus Emre ve Tasavvuf**”, İst.1961.

- **Âşık Paşa'nın Şiirleri**, **Türkiyat Mecmuası**, İstanbul-1936 c:V, s.87-100.

GÜNDÜZ Ahmet, “*Beylikler ve Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Ahiler'in Siyâsî ve Askerî Rolü*”, **I. Ah-i Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyum Bildirileri**, 12-13 Ekim 2004, Kırşehir-2005, Hazırlayan:M. Fatih Köksal, c.I, s.465-941.

GÜNŞEN, Ahmet - “*Âşık Paşa ve Garibname'nin Anadolu Türk Yazı Dili Tarihi İçindeki Yeri ve Önemi*”, **G.Ü.Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, (Aralık2002) III, sayı:2.

- “*Garib-nâme'de Ahilik İzleri*”, **I. Ah-i Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu**, 12-13 Ekim 2004, Kırşehir, **G.Ü. Ahilik Kültürünü Araştırma Dergisi**-Yayın Nu:2, c.I, s.499-510.

-131-

HALAÇOĞLU Yusuf, “*At (İslâmî Devir)*”, TDVİA, İstanbul-1991, c.4, s.26-29.

HORATA, Osman; “*Osmanlı Toplum Yapısının Temel Dinamikleri: Mevlevilik, Bektaşilik ve Ahilik*”, **I.Ah-i Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu**, Kırşehir, 2005, s:535.

İBN BİBİ, **EL Evâmirü'l-Ala'ıye Fi'l-Umuri'l-Al'ıye (SELÇUKNÂME)**, I-II, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphâne Başkanlığı Basımevi, Ankara-1996.

İNALCIK Halil “*Osmanlı Tarihi'ne Toplu Bir Bakış*”, **Osmanlı**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999 c:I, s. 37-116.

KAFESOĞLU İbrahim, -**Türk Milli Kültürü**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2003, s.227
- “At”, **TDVİA**, İstanbul 1991, c.4, s.27-28.

KAPLAN Mehmet, **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1976.

KARAHAN Abdülkadir, “*XIV. Yüzyıl Sonlarına Kadar Türk Kültürü Ve Edebiyatı*”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul–1985, s.220-235.

KAYMAZ Zeki, -“*Garib-nâme'de Âile ve Âile İçi İlişkiler*”, Türk Yurdu, 1994, Ankara, c.14, sayı.87, s.22-28

-“*Âşık Paşa'nın Kişiliği Etrafında Oluşan İnanışlar*”, **VIII. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri**, 7-9 Mayıs 2000, Eskişehir, Hazırlayan: Güven Tanyeri, Eskişehir Yunus Emre Kültür, Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları:1, s.169-180

-“*Tarihi Şahsiyetler Hakkında Yaratılan Halk Bilgisi Ürünleri Üzerine Bir Durum İncelemesi: Âşık Paşa Örneği*”, **Milli Folklor**, Yıl.14, ss.54, s.111-118

KAZICI Ziya, “Ahilik”, **TDVİA**, İstanbul–1988, c.I, s.541.

KEMİKLİ Bilâl, “*Garib-nâme'de Peygamber ve Asr-ı Saâdet Tasavvuru*”, **İstem**, Yıl:3, sayı:5, 2005, s.135-154.

KESKİN Mustafa, “*Âşık Paşa'ya Göre Birlik ve Beraberliğin Önemi*”, **Türk Yurdu**, Ocak 1997, 17 (113), s.26-31.

KOCA Salim, “*Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat*”, **Türkler**, **Yeni Türkiye Yayınları**, Ankara-2002, c.3, s.15-37

KÖKSAL Hasan, “*Orta Dönem Türk Destanlarında “Gazi” Tipi*”, II. Uluslar Arası Türk Halk Edebiyatı Semineri, 7-9 Mayıs 1985, Eskişehir, Yunus Emre Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, s:213-222.

KÖPRÜLÜ Fuat, -**Türk Edebiyatı Tarihi**, Ötüken, Ankara 1980.

- **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara 1991.

-“*Âşık Paşa*”, **Meb**, İslam Ansiklopedisi, İstanbul–1965, c:I.

- “*Alp*”, **MEB İslam Ansiklopedisi**; Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1965, c.1, s.379.

-132-

KÖPRÜLÜ Orhan F., “*Alp*”, **TDVİA**, İstanbul 1989, c.2, s.525.

KÖYMEN M. Altay, “*Alp Arslan Zamanı Türk Toplum Hayatı*”, **Selçuklu Tarih ve Medeniyet Enstitüsü Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, IV, Ankara-1975, s.1-71

LEVEND Agâh Sırrı, -“*Âşık Paşa'nın Bilinmeyen iki Mesnevisi: Fark-nâme ve Vâsîf-Hâl*”, **Belleten-** Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Ankara 1953,s.205-253.

-*Âşık Paşa'nın Bilinmeyen iki Mesnevisi Daha : Hikâye ve Kimya Risalesi*”, **Belleten-** Türk Dili ve Araştırmaları Yıllığı-, Ankara 1954, s.265-276.

-*Âşık Paşa'ya Atfedilen İki Risâle*, **Belleten-** Türk Dili ve Araştırmaları Yıllığı-, Ankara 1955, s:143-163.

MELİKOFF , Irene, “*İlk Osmanlı sultanları ve Bektaşiler*”, **Osmanlı**, c:4, s.384-402.

MENGİ Mine, “*Garibna-nâme'de Alplik Geleneği İle İlgili Bilgiler*”, **Belleten**, Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara 1985, Temmuz-Ekim, 1984, s:191-192, c:481-496.

MÜNECCİMBAŞI Ahmet b. Lütfullah, **Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi II, Anadolu Selçukluları ve Beylikler**, Yayınlayan: Doç. Dr. Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir-2001.

NİRAY Nasır, “*Anadolu Ahiliğinin Sosyo-Ekonomik Yönleri*”, **Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi**, 2002, sayı:24, s.7-15.

OKUYUCU Cihan, -“*Âşık Paşa'nın Tasavvuf Risâlesi*”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Kayseri 1988, sayı:2, s:198-203.

-“*Ahmet Yesevi'nin Anadolu'daki Temsilcileri Yunus Emre ile Âşık Paşa Arasındaki Fikir Akrabalığı*”, **Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu**, 26-29 Mayıs 1993, Kayseri, s.307-332

OCAK, Ahmet Yaşar, -**Babailer İsyanı (Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu da İslam-Türk Heterodakisinin Teşekkülü**, Dergah Yayınları, Temmuz 2000, s:35-47.

-“*Baba İlyas*”, **TDVİA**, İstanbul-1991, C:I .

ÖGEL Bahaeddin, -**Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul-1988.

-**Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, II,Milli Eğitim Basımevi İstanbul 1971

- **Türk Kültür Tarihine Giriş**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-1991, c.2, c.9.

ÖZTUNA Yılmaz; **Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi**, c.I.

PEKOLCAY Necla, **İslami Türk Edebiyatı Tarihi**, c:I, İstanbul-1967.

SARIKAYA M. Saffet, “Osmanlı Devletinin İlk Asırlarında Toplumun Dini Yapısına Ahilik Açısından Bir Bakış Denemesi”, Osmanlı, **Yeni Türkiye Yayınları**, Ankara 1999, c.4, s.393-402

SEVGİ H.Ahmet, “XIII. Asırda Anadolu’da Fikri ve Tasavvufi Hareket”, **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Kayseri:1986, sayı.3, s. 283-295.

ŞARLI Mahmut, “Garib-nâme’de Bulunan Âyet ve Hadisler ile Bunların Kullanılış Amaçları”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:9, yıl:2000,s.143-173.

ŞEKER, Mehmet,

- **Anadolu’nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı**, İstanbul 2006.
- **Anadolu’da Bir Arada Yaşama Tecrübesi, (Türkiye Selçukluları ve Osmalılar’da- Müslim-Gayr-i Müslim İlişkileri)**, Ankara- 2000.
- Fetihlerle Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşması**, Ankara-1997.
- Türkistan’dan Anadolu’ya İnsan ve Toplum Hayatı**, G.Ü. Türk Kültürü ve Hac-ı Bektâş Velî Araştırma Merkezi, Ankara 2005
- “**Tunus Milli Kütüphânesinde Bulunan Türkçe Yazmalar**”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Dergisi**, sayı:IV , İzmir 1987, s.105-122.
- “**İbn Batuta’ya Göre Anadolu’nun Sosyal-Kültürel ve İktisadî Hayatı ile Ahîlik**”, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-2001, II. Baskı.

TABAKOĞLU Ahmet, “Osmanlı İçtimai Yapısının Ana Hatları”, **Osmanlı**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara-1999, c:4.

TARIM Cevat Hakkı, -**Tarihte Kırşehri-Gülşehri-Ahiler-Bektaşiler**, İst.Yeniçağ Matbaası, 1948.

-**Âşık Paşa** , Emek Basımevi,1956.

-**Kırşehir Tarihi**, Kırşehir Vilâyet Matbaası, 1938

TOGAN, Zeki Velidi, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, I, İstanbul 1981, s.166–167.

TOKATLI Ümit, “*Elvan Çelebi’nin Eseri “el-menakıbu’l-kudsiyye fi menasibi’l-Ünsiyye”*”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Kayseri 1987 ve 1988, s.165-171.

TOPAL Mehmet - ÇOLAK Kamil, “*Osmanlı Devletinde Ahi Zaviyeleri*”, **Osmanlı**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, c:4.

TULUM Mertol; “*Elvan Çelebi’nin Menakıbü’l-Kudsiyye Adlı Esrinin İkinci Baskısı Münasebetiyle III*”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, sayı:106, şubat1997.

TURAN Osman, -**Selçuklular Zamanında Türkiye (Alparslan’dan Osman Gazi’ye)**, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul-1971.

-**Selçuklular ve İslamiyet**, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul-1971.

-**Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi** (Türk Dünya Nizâmının Millî ve İnsânî Esasları), Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1969, c.I.

TÜRER Osman, “*Osmanlı’nın Temelinde Manevi Harç*”, **Osmanlı**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, c:IV, s:375-384.

ULUDAĞ Süleyman, “*Hızır, (Tasavvuf ve Halk İnancı)*” **TDVİA**, İstanbul 1998, c.17, s.409-411

YAVUZ Kemal, -“*Âşık Paşa*”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, YKY, İstanbul-2000, s. 259-161.

-“*Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Yılları Şairlerinden olan Âşık Paşa'da Ordu Fikri Ve Alp Tipi*”, **Osmanlı**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, c.9, s:554-555.

-“*Âşık Paşa'da Ticâret Fikri*”, **İlmî Araştırmalar** 16, İstanbul 2003, s.117-124

-“*Giriş*”, **Âşık Paşa (Garibname)**, **Türk Dil Kurumu Yayınları**, İstanbul-2000, c.I/1, s:XIII-LXIV

YAZICI Nesimi, **İlk Türk İslam Devletleri Tarihi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002.

YUSUF Has Hâcib, **Kutadgu Bilig I**, Reşit Rahmeti Arat, Ankara 1979.